

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

О. П. Антіпова

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕРИ: ВЗАЄМОВПЛИВ
ПРИРОДНОЇ ТА ШТУЧНОЇ МОВ

Монографія

Дніпропетровськ
2013

УДК 130.2:81-2
ББК 87.667.1
А72

Рецензенти:

Дротянко Л.Г. – завідувач кафедри філософії Національного авіаційного університету, доктор філософських наук, професор;

Кузьменко В.В. – завідувач кафедри філософії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол № 9 від 30 травня 2013 року)

Антіпова О. П.

А72 Соціокультурний простір інформаційної ери: взаємовплив природної та штучної мов: монографія / О. П. Антіпова. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2013. – 179 с.

Монографія присвячена дослідженню трансформації лінгвокультурних практик під впливом глобалізаційних процесів культури інформаційної ери. Розкриваються особливості взаємовпливу природної та штучної мов, зокрема доводиться, що мова, з одного боку, є універсальним середовищем для культурних перетворень, наділена здатністю продукувати інформаційну культуру, а з іншого, – вона сама суттєво змінюється під впливом процесів, що відбуваються в інших соціальних практиках на певному етапі суспільного розвитку.

Видання розраховане на професорсько-викладацький склад, молодих учених, здобувачів і студентів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться культур-філософськими проблемами становлення інформаційного суспільства.

УДК 130.2:81-2
ББК 87.667.1

© Антіпова О.П., 2013
© ДДУВС, 2013

ВСТУП

Трансформація світової культури на межі ХХ–ХХІ століть характеризується динамізмом кількісних і якісних змін, які призводять до значних зрушень у всіх соціальних практиках. Серед основних чинників, що сприяють цьому, – комп'ютеризація та інформатизація як невід'ємні атрибути процесу становлення інформаційної ери. Вони сьогодні осмислюються не просто як інженерно-технічні процеси, а як феномени, що набувають глибинного гуманістичного змісту, тим самим долучаються до кожної сфери життєдіяльності людини, змінюючи її спосіб життя, мислення, комунікативну взаємодію.

Окрім цього, на перший план виходить постійне зростання обсягів різномірної інформації, потреби в удосконаленні технології її накопичення, обробки, систематизації та використання. Оскільки ці процеси уможливлюються завдяки мовним практикам, першочергово трансформацій зазнає лінгвокультурна сфера. Тому означені характеристики сучасної доби спонукають розглядати мову не просто як засіб комунікації, а як генератор соціокультурного середовища інформаційної ери. Це дозволяє висунути декілька аргументів щодо актуальності теми дослідження.

По-перше, підвищення ролі інформаційних технологій і прискорений розвиток комп'ютерної техніки в сучасному світі стимулює появу нових типів спеціалізованих штучних мов людино-машинного спілкування, що здебільшого усвідомлюються як універсальні засоби репрезентації основних соціокультурних реалій доби. Проте означеного типу мов виявляється недостатньо для вираження потенційних можливостей сучасних технологій та їх відповідності запитам соціуму. Означені процеси передбачають кореляцію штучної мови з природною як обов'язкову та невід'ємну рису сучасного лінгвокультурного середовища. Тому на сьогодні особливо важливою є культур-філософська рецепція перспектив взаємодії штучних і природних мов як фактора продукування культури інформаційної доби, їх репрезентаційних можливостей.

По-друге, як суто технічні, так і духовно-культурні процеси інформаційної ери тісно пов'язані з циркуляцією інформаційних потоків, що призводить до виникнення нових типів комунікацій, відповідно передбачає зміну їх базисної складової – мовленнєвої сфери. З огляду на це сьогодні на перший план виходить проблема адаптації соціуму до нових умов і «правил» комунікативної взаємодії, існування в умовах розпаду старих комунікативних зв'язків і появи нових, вироблення найбільш оптимальної стратегії функціонування комунікативної практики.

По-третє, все відчутнішою стає потреба у вивченні та подоланні загрозливих наслідків інтенсивного розвитку знакових систем в умовах інформаційної доби. Посилення ролі інформаційно-комунікаційних технологій, на перший погляд, покликане сприяти становленню глобального інформаційного простору, стиранню культурних меж між спільнотами, проте поряд з цим сучасники спостерігають непередбачувані наслідки – інтенсивне застосування вербальних і невербальних маніпулятивних технологій, тиражування зразків низькопробної культури та поширення неякісної інформації, створення всіх умов для популяризації неунормованої лексики тощо. Йдеться про зниження загального рівня розвитку культури мовлення більшості населення, що вступає у суперечність із прискореними темпами розвитку техногенної цивілізації. Тому цілком виправдано видається необхідність виявлення лінгвокультурного потенціалу культури інформаційної доби як умови вирішення означеної проблеми.

Вивченню питання взаємодії природної та штучної мов приділяли значну увагу вітчизняні та зарубіжні філософи, культурологи, лінгвісти, психологи та ін. Теоретичні напрацювання щодо лінгвокультурних явищ характеризується тематичною різноплановістю та численністю підходів до усвідомлення феномену мови. Так, окремі соціокультурні характеристики мови найбільш ґрунтовно розглянуті в роботах І. Бодуена де Куртене, Л. Вітгенштейна, В. фон Гумбольдта, О. Потебні, П. Рікьора, Ф. де Соссюра, Ю. Хабермаса, М. Хайдеггера та ін. Темі штучності, умовності мови в контексті культурних трансформацій присвячені дослідження Ж. Бодрійяра, Ж. Дельоза, Ж.-Ф. Ліотара,

М. Фуко та ін. Розуміння мови як засобу трансляції соціокультурної інформації властиве роботам Р. Рорті, Ж. Дерріда, Н. Лумана, Г. Райла та ін.

Особливу цінність у процесі вивчення кореляції природної та штучної мов становлять дослідження представників аналітичної філософії, що зосереджені на проблемі невідповідності граматичної та логічної форм вираження цих мовних пластів (А. Айєр, Дж. Віздом, Н. Малкольм, Дж. Е. Мур, Дж. Остін, Ч. Пірс, Г. Райл, Б. Рассел, П. Стросон, Г. Фреге та ін., продовжувачами ідей яких стали М. Дамміт, С. Кріпке, Г. Кюнг, Х. Патнем, Н. Хомський та ін.).

На особливу увагу заслуговують роботи сучасних дослідників, присвячені різноманітним аспектам трансформації лінгвокультурного середовища в процесі становлення інформаційної ери (І. Алексеєва, А. Анісімов, А. Вежбицька, Л. Дротянко, А. Казакова, І. Касавін, Н. Кирилова, Ю. Кристева, Р. Ленем, В. Налімов, С. Тер-Мінасова та ін.). На мовній проблематиці інформатики, зокрема питаннях автоматичної переробки природної мовної інформації, процесу представлення знань у штучних інтелектуальних системах зосередили увагу Н. Автономова, П. Ревко, С. Дрейфус, Х. Дрейфус, А. Ракітов, Л. Стерлінг та ін.

Окремим аспектам взаємодії природних і штучних мов у контексті Інтернет-комунікацій, використання інформаційно-комунікаційних технологій присвятили дослідження такі автори, як М. Кастельс, О. Леонтович, М. Мак-Люєн, С. Михайлов, В. Монтвілов, В. Розін, М. Розов та ін. Проблема ролі штучної мови науки в процесі формування наукового знання, особливостей функціонування сучасної термінології, її ролі в моделюванні наукової картини світу порушується в роботах Н. Арутюнової, Н. Гвішиані, О. Есперсена, О. Мамчур, О. Султанова, Б. Уорфа, В. Налімова, Б. Успенського та ін.

Численні теоретичні розвідки сучасних науковців дозволяють значно наблизитися до розуміння сутності лінгвокультурних явищ в умовах репрезентації культури. Проте їх концептуальні системи, перетинаючись, лише фрагментарно репрезентують якісь із аспектів досліджуваного предмета. Аналіз таких джерел дозволяє віднести до

широкого спектру проблем, які поки ще залишилися поза увагою вчених, й питання щодо взаємовпливу природної та штучної мов у культурі інформаційної доби, що актуалізує дослідження проблеми.

Виходячи з актуальності та враховуючи ступінь розробленості окресленої проблематики, метою написання монографічного дослідження було визначено культур-філософську рецепцію особливостей взаємовпливу природної та штучної мов у культурі інформаційної ери. Повноцінній реалізації мети сприяло діалектичне поєднання соціокультурного, культурно-історичного та герменевтичного підходів, які дозволили довести, що генезис природної та штучної мов перебуває в амбівалентному зв'язку із загальним культурним поступом людства. З одного боку, він постає результатом пристосування соціуму до культурних змін у різних соціальних практиках, а з іншого, – є своєрідним виявом адаптаційного потенціалу мови в умовах постійного зростання комунікативних потреб суспільства.

Зміна типів комунікацій на кожному з етапів культурного поступу характеризується поступовим ускладненням процесу інфообміну, що обумовлює неоднорідність співвіднесеності природної та штучної мов. Як суто технічні, так і духовно-культурні процеси інформаційної доби демонструють домінування ролі штучної мови в сучасному лінгвокультурному середовищі порівняно з попередніми епохами, що, в свою чергу, не може не позначитися на їх взаємодії з природним мовним середовищем.

У монографії обґрунтовано соціокультурну обумовленість взаємовпливу природної та штучної мов з огляду на лінгвокультурні характеристики різних соціальних груп в умовах інформатизації. Показано неоднорідність мовленнєвого середовища в культурі інформаційної ери в площині різних соціальних груп, що полягає в різній кореляції природних і штучних мов у них, яка пояснюється низкою чинників: специфікою комунікативних потреб, мотивацією соціокультурної діяльності, нерівністю в доступі до інформації, інтенсивністю та швидкістю лінгвокультурних змін.

Особливу увагу нами приділено виявленню тенденцій лінгвокультурних трансформацій природно-штучного мовного

середовища в умовах інформатизації. Серед них в якості основної виділено стрімку адаптацію до норм культури, породжених інформаційною ерою (культура спілкування в мережі Інтернет, культура накопичення, обробки та зберігання інформації на нових артефактах та ін.). Результатом цих процесів є суттєве прискорення темпів змін комунікативного середовища, трансформація культури мовлення в різних соціальних практиках, посилення взаємодії природної та штучної мов, зокрема, домінування ролі останньої, інтенсивне набуття нею людиновимірного характеру.

Філософська рецепція людиновимірного характеру спеціалізованих штучних мов дала змогу виявити, що через розширення лінгвокультурних практик за допомогою вдосконалення спеціалізованих штучних мов у людини формуються нові інтереси, потреби, світоглядні орієнтири тощо. Це спонукало нас до висновку, що виникнення нових спеціалізованих штучних мов відбувається, в першу чергу, не стільки під впливом ускладнення технічних засобів, скільки – відповідно до культурно-духовних запитів особистості.

Осмислення взаємовпливу природних і штучних мов у науці як феномені культури інформаційної ери дало змогу виявити, що в інформаційну добу найбільш динамічною складовою культури є наука, в якій природна та штучна мови взаємодіють найінтенсивніше. Це зумовлює суттєві трансформації мови науки, зокрема сприяє посиленню її штучної складової за рахунок нових типів штучних мов чи їх елементів, розширення її функціональних можливостей, інтенсифікації міграційних процесів лексичних одиниць з однієї мови в іншу і навпаки.

Дослідження показало, що сучасна доба означена низкою нагальних лінгвокультурних проблем, серед яких – зниження загального рівня культури мовлення, тиск штучних засобів комунікації на розвиток природної мови, адаптація репрезентаційного потенціалу природно-штучного мовного середовища в нових культурних умовах. Сподіваємося, що теоретичні положення монографії слугуватимуть не лише джерелом для віднайдення шляхів подолання цих проблем, а й сприятимуть подальшому розвитку культурно-філософських, лінгвістичних, культурологічних концепцій соціокультурної інтенції мови в умовах культури інформаційної ери.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОВПЛИВУ ПРИРОДНИХ І ШТУЧНИХ МОВ

Традиція дослідження мови завжди лежить у площині певних концептуальних надбань тієї чи іншої культурно-історичної доби. Особливою специфікою вирізняється дослідження феномену взаємовпливу природних і штучних мов, оскільки потребує врахування його обумовленості мінливим культурним простором епохи, домінування інтересу до вивчення того чи іншого мовленнєвого пласту за певних соціокультурних умов. З огляду на це проведення повноцінного культурно-філософського аналізу предмету дослідження передбачає вивчення існуючої наукової думки, зокрема спрямування її ключових моментів у русло потреб осмислення крізь призму культури інформаційної доби.

Окрім з'ясування джерельної бази, ключовою проблемою нашого дослідження є уточнення його термінологічного апарату та визначення методологічних засад, що забезпечить планомірну й ефективну реалізацію поставлених завдань, на що й націлений перший розділ монографії.

1.1. Аналіз джерельної бази дослідження взаємовпливу природної та штучної мов

Вивчення наукової думки кожної з культурно-історичних епох суспільного розвитку яскраво свідчить про наявність широкого спектру літературних джерел дослідження лінгвокультурних явищ. Це безпосередньо пов'язано зі специфікою об'єкта дослідження, що виявляється в кількох аспектах. По-перше, мова є складним і неоднозначним явищем, універсалією, тісно пов'язаною одночасно з усіма суспільними практиками, культурою, етносом, розвитком соціуму загалом. По-друге, проблема глибокого осягнення сутності мови в широкому теоретико-методологічному контексті має міждисциплінарний (комплексний) характер, а тому є ключовою не лише для філософії, а й для низки інших сучасних наук (лінгвістики,

психології, логіки, семіотики, когнітології, інформатики, програмування, теорії штучного інтелекту та ін.). По-третє, мова активно реагує на зміни соціокультурного оточення, що потребує постійного переосмислення методологічної парадигми її дослідження відповідно до соціальних зрушень кожної з культурних епох.

Основна роль у висвітленні існуючих концептуальних підходів до усвідомлення феномену мови відводиться саме філософії, яка сьогодні фактично «розвивається під знаком мови» [18, с. 324], адже для філософського пізнання мова є «головним постачальником очевидності» [96, с. 9]. Присутність мови в якості ключового поняття в більшості сучасних філософських течій (аналітичній філософії, феноменології, герменевтиці, екзистенціалізмі та ін.) дозволяє вважати її точкою перетину різних напрямів філософської думки. Це призводить до постійного приросту кількості наукових розвідок щодо найрізноманітніших аспектів мовної проблематики.

Особливості сучасного гуманітарного знання спонукають до здійснення аналізу джерельної бази нашого дослідження з позицій двох підходів – філософського та лінгвофілософського. Підтвердженням цьому є і висновки науковців сьогодення, на думку яких діалектична єдність інформаційних і комунікативних модусів мови, аналіз інформаційного простору мовної комунікації вказує на складну соціокультурну природу мови, що вимагає наявності «двох різнонаправлених векторів дослідницької стратегії – філософського та лінгвістичного» [212]. Отже, для аналізу джерельної бази дослідження доцільним буде застосування елементів обох підходів.

Питання про мову протягом досить тривалого часу розглядалися в руслі філософської думки, тому мова як культурно-філософський феномен отримала своє теоретичне оформлення ще в період античності. Давньогрецькі філософи відносили мову (разом із мовленням і розумом) до основних людських якостей, позначаючи їх поняттям «логос». Про це свідчать концепції мови, представлені в працях Платона, Арістотеля, Евкліда, Демокріта. Пошуки античних мислителів у цьому напрямі здійснювалися з позицій емоційно-чуттєвого світосприйняття, коли в союзі людини та природи на перший план виходить природа, а те, що мислиться і промовляється, ототожнене із сущим. Так, Платон у своїх роздумах центральне місце відводить поняттю «ідея слова» [157],

Демокрит, роздумуючи над різноманітними якостями речей (смаковими, якостями кольору тощо), робить висновки про те, що ці якості не властиві атомам, а існують лише в думках людей [127].

Ґрунтовне на той час тлумачення окремих аспектів мовної дійсності знаходимо в логічних дослідженнях Арістотеля, зокрема, про типи умовисновків, судження, сутність, наукові докази [15]. Особливо важливими в цьому сенсі є теоретичні розвідки, здійснені в межах його риторичних учень, завдяки яким він став першовідкривачем у дослідженні стилів мовлення, природи метафор, особливостей культури мовлення тощо [16]. Арістотель уже робить спробу структурувати мовлення, виділяючи в ньому три взаємопов'язані елементи: оратора, предмет, про який йдеться, та особу, до якої той звертається. Слово в нього є не що інше, як необхідний засіб вираження думки. Тому до двоелементної мовної моделі Платона («слово – річ») Арістотель додає ще одну складову – «мислення». Мова ж ним тлумачиться як форма позначення сутності речей.

Аналіз лінгвістичних концепцій античності дозволяє погодитися з твердженням про те, що давньогрецькій традиції властивий погляд на мову як на досить «жорстку структуру», основною ознакою якої є зв'язок знака з позначуванним. Тут слово – це ім'я речі, тому знак і сенс пов'язані природним і єдино можливим способом. Цю ж тенденцію можна прослідкувати і в гностиків, що розвивали вчення про таємні й магічні властивості імен. Деякою мірою вона збереглася і в середньовічній філософії, що тлумачила ім'я не як довільний знак, а як дещо символічно властиве речі, що іменується [142, с. 33-34]. Отже, іменна парадигма античної традиції філософії мови в історії лінгвофілософських учень була першим кроком до усвідомлення властивостей природної мови. Слід зазначити, що даний період був також спробою виділення штучної мови, чому слугувало виокремлення формальної сторони природної мови – логіки. Це зрештою призвело до створення формалізованих мов, джерелом для яких слугувала математика.

Вчення представників античності стали підвалинами подальших досліджень теоретиків, що розвинулися в цілі теоретичні концепції, лінгвістичні школи й течії, філософські напрями, кожен із яких відображав пріоритети тієї чи іншої епохи. При цьому якщо вчення про

природну мову протягом наступних історичних епох поступово набувало подальшого розвитку, то фактично до XVII ст. спроби вивчення штучної мови носили фрагментарний характер і здебільшого були пов'язані з практичними цілями.

Виділення штучної мови як самостійного об'єкта дослідження відбулося разом із становленням інституту науки – в XVII столітті. Саме в епоху Нового часу було започатковано аналіз мови науки як специфічної порівняно з природною, зародилася ідея про чисту мову науки, без усіляких сторонніх впливів. Ф. Бекон, Б. Спіноза, Р. Декарт, Г. Лейбніц і пізніше Г. Гегель, І. Кант, представники неокантіанства, діалектико-матеріалістичної філософії зробили значний внесок не лише в розвиток мови різних наук, але й у дослідження методологічних проблем мови науки.

Основною константою такого концептуального підходу до феномену мови є усвідомлення безмежних можливостей людського розуму як найвищої цінності. Штучне, тобто створене людиною, постає як довершене на відміну від грубого й недосконалого природного. Цим пояснюється помітний сплеск інтересу не лише до спеціалізованих, а й до неспеціалізованих мов (мов міжнародного спілкування), проектів яких уже до XX ст. існувало близько тисячі.

Центральною проблемою цього періоду було створення всезагальної раціональної мови. Досліджуючи зазначену епоху, В. Налімов стверджує, що з розвитком точних наук ідея про «жорстку структуру мови» отримала інше трактування – виникла думка, що це якість якоїсь ідеальної мови, і такою мовою, в першу чергу, здавалося б, повинна стати мова науки [142, с. 34]. Так, пошуки Ф. Бекона щодо такої універсальної та єдиної для всього людства мови спонукали його до розробки концепції філософської граматики, націленої на порівняння граматичних систем усіх існуючих мов з метою виявлення серед них найкращої; Р. Декарт став фундатором ідеї щодо штучної універсальної формалізованої, тобто філософської, мови; Г.-В. Лейбніц убачав шлях до створення всезагальної мови у вивченні сутності людського мислення для створення нової логіки, яка дозволила б завдяки логічному аналізу мови створити універсальну логічну символіку.

Отже, аналіз лінгвокультурних концепцій епохи Нового часу свідчить про звернення до мови як об'єкта наукової рефлексії, складової

її методологічної компоненти. Джерельна база цього періоду, хоча і носить несистемний характер та обмежується проблематикою пошуку універсалій, все ж слугувала потужним стимулом для розвитку філософії мови подальших епох. У межах нашого дослідження така концептуальна система здебільшого слугуватиме вихідним положенням для виділення характерних ознак штучної мови науки, її еволюції та місця в процесі наукової комунікації, специфіку її взаємодії з природною мовою.

У кінці XIX – на початку XX століття питома вага та кількість лінгвофілософських проблем різко зросли. Цей період в історії філософської думки нерідко іменується як «лінгвістичний поворот» і завдячує своїм відкриттям низці теоретиків з числа філософів і лінгвістів, а саме: В. фон Гумбольдту, О. Потебні, М. Хайдеггеру, Л. Вітгенштейну, Ф. де Соссюру.

Першим дослідником, який у XIX столітті здійснив спробу осмислити весь мовознавчий матеріал і сформулювати фундаментальні положення методу і філософії мови, був видатний німецький мислитель і гуманіст В. фон Гумбольдт. У своїх лінгвофілософських роботах [58] він розглядає мову в двох аспектах: як соціокультурну діяльність, мовну поведінку, в якій живе дух націй, та як дещо високе і витончене, здатне виразити своєрідність та індивідуальність духу націй.

Особливу цінність для вирішення завдань нашого дослідження становлять висновки філософа стосовно соціокультурних характеристик мови. В. фон Гумбольдту вдалося вперше представити мову як продукт суспільного розвитку, що залежить від культурних умов. Діяльнісно-енергетична концепція мови дослідника дозволила вперше в історії лінгвофілософської думки показати мову в новій якості – як прояв людської культури. Такий аспект теоретичних положень дослідника слугуватиме нам основою не лише для виявлення особливостей соціокультурної обумовленості взаємовпливу природних і штучних знакових систем, а й для з'ясування їх антропологічного виміру, оскільки духовне начало мови – суто людський атрибут.

Критичне переосмислення філософії мови В. фон Гумбольдта стало вихідною точкою теоретичних напрацювань О. Потебні. Мова для нього постає симбіозом зовнішніх і внутрішніх форм, де першочергове значення відводиться внутрішній формі. На його думку, «внутрішня

форма слова є відношенням змісту думки до свідомості; вона показує, як людині уявляється її власна думка» [162, с. 91]. Важливість значення внутрішньої форми аргументована кількома чинниками. По-перше, саме завдяки її посередництву уможлиблюється акт розуміння співрозмовника, повноцінне сприйняття змісту його думки. По-друге, внутрішня форма слова співвідноситься зі змістом і значенням, тобто пов'язана з концепцією референції, що робить цю ознаку мови найвищою з-поміж інших. У межах завдань нашого дослідження особливого філософського сенсу набуває низка положень філософа, що сприяють різносторонньому осмисленню соціокультурних характеристик мови, серед яких висновки щодо суспільного характеру мови, зроблені в ході аналізу генезису мови; ідея єдності мислення та мови; тлумачення мови як складової діяльності світоспоглядання.

Цікавою з позиції онтологізації мови видається концепція М. Хайдеггера. Широко застосовуючи герменевтичний метод, філософ інтерпретує мову як «оселю буття, в якій мешкає людина», що зрештою становить певну тотальність і всезагальність як умову взаєморозуміння. Розглядаючи людину як екзистенціальну істоту, він стверджує: «людина не була б людиною, якби їй було відмовлено говорити неперервно, повсюдно, щодо всього, у найрізноманітніших варіаціях і здебільшого невиражено у «воно є». Оскільки мова дає таку змогу, то людська сутність – у мові» [204, с. 203]. Цим самим М. Хайдеггер вказує на антропоцентричний характер мови, що є цінним для демонстрації однієї з основних її якостей на сучасному етапі суспільного розвитку – її людиновимірності.

Значну роль у філософському осмисленні мови відіграла творчість Л. Вітгенштейна, який зосередив свою увагу на «принципі використання» мови, будучи переконаним, що слід шукати не смисл, а спосіб уживання слова, оскільки поняття фактично є прив'язаним до контексту його вживання. Мова у Л. Вітгенштейна постає як комплекс лінгвістичних ігор, які ним трактуються як «сукупність мови й діяльності» [38, с. 95]. Лінгвістичні ігри провокують плюральність значень природної мови і є визначальною складовою життя, залежачи від реальних людських потреб. Такий аспект концепції дослідника, на нашу думку, можна розглядати як одну з передумов соціокультурної обумовленості мови.

Лінгвофілософська думка початку ХХ століття суттєво доповнюється дослідженнями швейцарського мовознавця Ф. де Соссюра, з числа напрацювань якого доцільним було б акцентувати увагу саме на визначенні системного характеру мови, її знакової природи. Вивчаючи властивості знакових систем, він стверджує, що мова є «системою знаків, які виражають поняття, а отже, її можна порівнювати з писемністю, з азбукою для глухонімих, із символічними обрядами, з формами ввічливості, з військовими сигналами тощо. Вона лише найважливіша з цих систем [185, с. 23]. Так, особливо цінними з позиції нашого дослідження видаються висновки автора щодо специфічних властивостей і співвіднесеності штучної та природної мов, а також домінуючого положення останньої.

Осмислення теоретичного спадку представників лінгвофілософської думки ХІХ – початку ХХ ст. дають нам найбільш загальні уявлення про феномен мови. Концептуальні напрацювання теоретиків цього періоду лягли в основу подальших розвідок в галузі філософії мови. Так, уже починаючи з ХХ ст. проблема розуміння мови набула відображення у багатьох філософських течіях і наукових напрямках, серед яких найбільш помітними є: неопозитивізм (це – представники віденського гуртка: А. Айер, Р. Карнап, О. Нейрат, Г. Рейхенбах, М. Шлік та ін.; львівсько-варшавської школи: К. Айдукевич, Я. Лукасевич, А. Тарський); постпозитивізму (Т. Кун, І. Лакатос, С. Тулмін, П. Фейєрабенд), структуралізму (Р. Барт, Ж. Лакан, К. Леві-Стросс, М. Фуко); постструктуралізму (Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар та ін.), комунікативної філософії (Г. Інніс, В. Кульман, Д. Бьолер, П. Ульрих).

Усі ці напрями є не лише сміливим продовженням традиції вивчення феномену природної мови, а й помітним поступом у дослідженні штучних мов. Так, математична, або символічна, логіка, що виникла ще в середині ХІХ століття, зробила мову спеціальним предметом логічного дослідження. До того ж, якщо в центрі уваги лінгвістики була природна мова, то для логіки особливий інтерес становило «переплетіння» штучних логічних числень із аналізом мови науки. Аналіз штучної мови перемістився в поле зору логічної семантики, яка досліджувала штучні знакові системи з точки зору їх

відношення до предметної області, що виражається ними, зокрема розглядає поняття істинності стосовно формалізованих мов.

Концепція логічного аналізу мови не залишалася суто логічною доктриною, знайшовши відображення у філософії як напрям «аналітична філософія». На думку сучасних дослідників, «аналітична філософія наділена низкою особливостей, які різко виділяють її з-поміж традиційного кола філософських течій. Вона поділяється на дві провідні традиції: перша надихається логікою, ... друга ж орієнтована на природну мову» [80, с. 19]. Найбільш яскравими представниками «аналітичної» хвилі першої половини ХХ століття є А. Айер, Дж. Віздом, Н. Малкольм, Дж. Е. Мур, Дж. Остін, Ч. Пірс, Г. Райл, Б. Рассел, П. Стросон, Г. Фреге та ін. Першочергово логічний аналіз піддає критиці природну мову, яка через невідповідність граматичної та логічної форм вираження не завжди відповідає критеріям точної (штучної) мови. Вже починаючи з 60-70-х рр. відбувся різкий поворот до вивчення реальних умов функціонування мови, її прагматичних аспектів. Розвиток ідей теоретиків аналітичної філософії продовжили М. Дамміт, Д. Даннет, С. Кріпке, Г. Кюнг, Х. Патнем, Д. Фодор, Н. Хомський та ін.

Дослідження аналітиків дозволили по-новому поглянути на взаємодію природної та штучної мов. Звичайна (природна) мова відтак більше не оцінювалася як недосконала (у порівнянні з штучною символічною мовою, пристосованою для логіки і математики). Оскільки первинною мовою була, безперечно, звичайна мова (адже штучні спеціальні мови виникли на її основі), то шляхом для з'ясування значення тих чи тих термінів може бути з'ясування тих первинних значень повсякденної мови, на основі яких був виведений певний термін [26, с. 20]. Природна мова набула особливого змісту, адже її семантичний аналіз усвідомлювався як шлях до конструювання ідеальної мови. Окрім цього, своєрідною логічною критикою природної мови слугувало застосування методу формалізації у межах досліджень математичної логіки.

Помітно трансформувалося й усвідомлення штучної мови. Концепція логічного аналізу мови слугувала поштовхом для подальших досліджень механізмів функціонування мови науки. Штучній мові відводилася роль своєрідного «мікроскопа» при аналізі наукового

знання. Поповнюючи філософські традиції новими методами логічного та лінгвістичного аналізу, роботи представників аналітичної філософії сприяли усвідомленню мови не просто як засобу спілкування, а як аналітичний метод. Такі концептуальні системи стали джерелом своєрідного «повороту до мови», що загалом змінив образ філософії ХХ століття.

Важливим щаблем в еволюції теоретико-методологічних засад дослідження природної та штучної мов є філософська герменевтика. Праці видатних філософів і філологів цього напрямку (К. Апель, Г.-Г. Гадамер, П. Рікьор, М. Хайдеггер, Ф. Шлейєрмахер, Г. Шпет та ін.) присвячені вивченню ролі мови в процесі розуміння як онтологічній людській сутності. Хоча в центрі уваги теоретиків – найважливіша, на їх думку, категорія мови – текст, Г.-Г. Гадамеру, а до нього М. Хайдеггеру, вдалося вивести герменевтичну ідею інтерпретації за межі аналізу тексту, поклавши в основу процес пізнання людиною навколишнього світу. А отже, мова набула властивостей активного соціокультурно обумовленого чинника, що направляє пізнання людини, формує її досвід.

Подібну позицію спостерігаємо і в німецького філософа Ю. Хабермаса, що у межах теорії комунікативної дії розглядає мову як феномен, який залежить не лише від культурної сфери життя, що властиве чистій герменевтиці, а й соціальної (економічної, політичної тощо). Як бачимо, герменевтична традиція значно змінила предметне поле дослідження мови, зокрема, направивши пошуки в русло соціокультурних характеристик останньої.

Отже, здійснений вище фрагментарний огляд класичної філософської думки в світлі теми дослідження показує, що, безперечно, цей пласт наукових напрацювань слугуватиме теоретичним підґрунтям для дослідження особливостей взаємовпливу природних і штучних мов. Проте слід зважати на ту обставину, що зазначеними авторами зі зрозумілих причин не враховується специфіка інформаційної доби. Тому слід детальніше зупинитися на огляді результатів досліджень сучасних науковців, тобто кінця ХХ – початку ХХІ ст. – періоду становлення глобального інформаційного суспільства. При цьому слід ураховувати поліаспектність предмета нашого дослідження, що спонукає до здійснення аналізу сучасних джерел у синхронічному зрізі і

відповідно дозволить попередньо з'ясувати тематичний спектр результатів цих розвідок.

Однією з основних характеристик інформаційної ери є процес інформатизації, що, інтенсивно впливаючи на всі соціальні практики, постає дієвою силою перетворень усіх духовних сфер життя людини, зокрема лінгвокультурної. Тому численні публікації цього періоду є відповіддю на потреби в філософському осмисленні соціокультурних проблем інформатики, зокрема, проблеми мови в програмному забезпеченні, вивчення потенціалу природної та штучної мов. Так, починаючи з 80-х років ХХ ст. єдність штучної мови та її базисної компоненти – природної сприймається як необхідний засіб трансляції будь-якої інформації, що є основною ознакою інформаційної ери.

Такий підхід спровокував появу значної кількості наукових розвідок, присвячених мовній проблематиці інформатики. Численними дослідниками (І. Алексеєва, О. Андреєва, Т. Виноград, А. Гладкий, Б. Городецький, В. Звєгінцев, В. Зінченко, Д. Лахуті, Дж. Люгер, П. Ревко, Ф. Флорес, Б. Якушин та ін.) порушуються питання автоматичної переробки природної мовної інформації, процесу представлення знань у штучних інтелектуальних системах, побудови універсальних мов подачі знань тощо. Вивчення формалізованих методів цього процесу спонукає авторів до постійного перегляду взаємозв'язку штучної мови інформатики з природною для виявлення шляхів їх «порозуміння».

Особливо чітко ця проблема простежується в роботах, присвячених процесу створення штучного інтелекту, зокрема, її лінгвістичного аспекту, трансформації мови програмування як результату комп'ютерної революції. Це такі дослідники, як П. Анохін, С. Дрейфус, Х. Дрейфус, Д. Дубровський, Н. Єфімов, О. Мороз, О. Нікітін, П. Норвіг, Д. Поспелов, Г. Поспелов, А. Ракітов, С. Рассел, Л. Стерлінг, Н. Трушкіна, П. Уінстон, В. Фролов та ін.

Загальний ансамбль парадигми мови в інформаційному середовищі доповнюють дослідження штучної мови інформатики. Їх ядро становлять висновки сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких Н. Автономова, А. Анісімов, І. Апокін, А. Казакова, С. Лавров, Л. Майстров, В. Миронов, М. Непийвода, В. Нуклас, Т. Пратт, К. Хоггер та ін. Так, А. Анісімов, досліджуючи

процес створення штучних мов обробки знань, порушує проблему розуміння машинами природної мови [9]. Особливо цінними для нас виявляються спостереження автора щодо проблеми «розуміння» комп'ютером природної мови, що в нього постає складною алгоритмічною системою. Така авторська теорія взаємодії природної мови з штучною мовою інформатики носить антропоцентричний характер, оскільки особлива роль у ньому – роль інтерпретатора відводиться людині.

Глобальні суспільні процеси останніх десятиліть означені бурхливим розвитком науки і техніки, що надає особливої актуальності питанню специфіки виражальних засобів науки. Підтримуємо позицію сучасних науковців, згідно якої на сьогодні парадигма лінгвофілософської думки загалом трактує мову як «ідею наповнюваності мовних структур буттям в інтелектуально-вольовому людському зусиллі» [82, с. 1341]. Такі зрушення диктують появу нових підходів до розуміння штучної мови науки, її місця в науковій сфері інформаційної доби.

Проблема ролі мови в процесі формування наукового знання, особливостей функціонування сучасної термінології, її ролі в моделюванні наукової картини світу порушується в роботах таких дослідників, як Н. Гвішиані, О. Есперсен, О. Мамчур, О. Султанов, Б. Уорф, М. Цзянгуан та ін. Ідею соціокультурної обумовленості штучної мови науки обстоюють А. Воронін, В. Глазунов, С. Деменський, Л. Дротянко, В. Налімов, В. Розін, Б. Успенський.

Своєрідною відповіддю на тиск процесу інформатизації, підвищення ролі інформаційно-комунікаційних технологій є зміна співвідношення штучної мови з природною. Тому з численних досліджень сучасних філософів варто виділити окремий пласт робіт, автори яких хоча б побіжно окреслюють проблему взаємозв'язку природної та штучної мов. Так, наукове обґрунтування взаємодії вербальної та невербальної форми мови досить ґрунтовно здійснено в працях К. Ксапо, А. Пайвио щодо подвійного способу кодування інформації. Дослідники доводять існування двох кодуєчих систем, тобто двох можливих шляхів представлення інформації: невербального образного процесу та вербального символічного процесу, при цьому другий є вторинним стосовно першого [226, с. 176-206]. Беручи до

уваги той факт, що розуміння авторами невербальної системи здебільшого співпадає з нашим розумінням штучної мови, а вербальної – з усвідомленням природної, спонукає нас детальніше розглянути їх гіпотезу щодо подвійного кодування для виявлення можливих шляхів взаємодії цих мовних пластів, до чого ми звернемося в другому розділі нашого дослідження.

Такий підхід спостерігаємо в монографії О. Сисолятіної «Вербальні і невербальні форми репрезентації знання» [192], де авторові вдається показати взаємозв'язок природної (вербальної) та штучної (невербальної) мов як форм існування знання. При цьому оптимальність процесу репрезентації знання напряму залежить від взаємодії цих типів мов у контексті цілісної пізнавальної культури.

Помітний внесок у філософську інтерпретацію взаємозв'язку природної та штучної мов зробив В. Налімов. У своїй праці «Імовірнісна модель мови. Про співвіднесення природних і штучних мов» він розглядає феномен мови з позицій кібернетичної лінгвістики [142]. При цьому для описання ієрархічної структури мови, побудови її семантичної шкали, автор вдається до аналізу різноманіття типів мов (мови науки, зокрема, абстрактних мов математики, повсякденної мови, мови абстрактного живопису, біологічного коду, давніх культур та ін.), що безпосередньо дає нам змогу не лише виокремити характерні ознаки природної та штучної мов для подальшого їх розмежування, а й виявити можливі шляхи їх взаємовпливу.

Культура інформаційної доби логічно призводить до якісної зміни співвідношення й власне категоріальної пари «природне» та «штучне», що підтверджується низкою робіт сучасних дослідників, серед яких Ф. Гісматов, Н. Карамішева, В. Кутирєв, Л. Матвеева, В. Татаркевич, І. Хряпченкова. Помітно актуалізувала цю проблему поява штучних інтелектуальних систем, впровадження їх у повсякденне життя. Свіченням цьому є прагнення дослідників досягнути перспективи розвитку людино-машинних систем. Так, наприклад, В. Кутирєв у роботі «Природне та штучне: боротьба світів» здійснює філософський аналіз процесу взаємовпливу природного та штучного під впливом комп'ютеризації, де мова, зазнаючи суттєвих змін, постає феноменом, здатним стихійно відобразити «новий, постлюдинний статус людини в світі» [113]. Порівнюючи дві реальності, два суперечливих світи, автор

підкреслює домінуючий вплив штучного, приріст можливостей його автономного функціонування порівняно з природним, що дозволяє нам повніше осмислити єдність і протилежність природно-штучних характеристик лінгвістичних феноменів.

Органічним компонентом досліджень як лінгвістів, етнологів, істориків, культурологів, так і філософів залишається традиція дослідження лінгвістичних явищ як соціокультурного феномену. Мова як засіб трансляції соціокультурної інформації знайшла свою тематизацію у Н. Вінера, Л. Вітгенштейна, А. Гжегорчика, Ж. Деріди, К. Жоля, Ю. Кристевой, Н. Лумана, П. Рикера, Г. Райла, Р. Рорті, Е. Сепіра, М. Хайдегера, Ю. Хабермаса, М. Шелера. Окремі аспекти соціокультурного підходу до усвідомлення мови висвітлені в працях таких науковців, як А. Аброчнов, Н. Береснева, Н. Брагіна, Н. Виноградова, Д. Девідсон, М. Джонсон, С. Кара-Мурза, І. Касавін, В. Костомаров, Л. Крисін, Дж. Лакофф, С. Нікітіна, І. Ревяков, Р. Харре, С. Ячин.

Успішне вирішення завдань нашого дослідження потребує розгляду джерельної бази, що демонструє взаємозв'язок мови (як природної, так і штучної) з культурою загалом. Це дослідження таких науковців, як Н. Алефіренко, В. Антонов, Л. Базарова, Ф. Буслаєв, Е. Верещагін, В. Єлістратов, Я. Ісаєвич, В. Костомаров, Б. Ларін, Л. Мінаєва, О. Музичук, М. Петров, Н. Плахотнюк, Т. Попова, О. Рубанець, Н. Стукаленко, Б. Успенський, Д. Шульгін та ін. Особливої популярності на сьогодні набуває тема лінгвокультурних трансформацій у контексті культури постмодерну (Ф. Боас, У. Еко, П. Козловські, К. Леві-Строс, С. Лем, Х. Ортега-і-Гасет, К. Пайк, Н. Смелзер).

Низка теоретиків доцільно розглядають мінливість лінгвістичного середовища крізь призму трансформації свідомості та мислення під впливом сучасної культури (В. Бібіхіна, О. Волкова, Л. Вороновської, Е. Ільєнкова, Ю. Караулова, Г. Колшанського, О. Портнова, М. Савельєва та ін.).

Соціокультурна природа мови виявляється у безлічі чинників, які, співвідносячись різною мірою між собою, здебільшого становлять основу сучасних лінгвокультурних досліджень. Так, соціокультурну обумовленість мови через феномен повсякденності репрезентовано у

праця М. Галушка, І. Карпенка, І. Касавіна, О. Рабінович, Л. Ромашенко та ін. Зокрема, у низці робіт І. Касавіна [88; 89; 90] сформульовано концептуальну систему мови з огляду на повсякденну реальність і повсякденну свідомість, а отже, мова знаходиться у фокусі повсякденного досвіду.

Представниками зазначеного підходу до розуміння мовних явищ зроблено чимало цінних для нас висновків. Так, наприклад, вивчаючи культурну обумовленість проблем комунікації, Б. Успенський вдається до аналізу природної мови, яка, на його думку, є засобом комунікації, необхідним для обміну соціокультурною інформацією [198]. При цьому культурна обумовленість вказаного засобу виявляється в тому, що процес обміну інформацією між комунікантами вимагає, перш за все, координації їх життєвого досвіду, оволодіння загальноприйнятими механізмами сприйняття дійсності, що вже носить соціокультурний характер.

Повноцінне розкриття культурологічного аспекту мови, особливо природної, логічно вимагає з'ясування її антропоцентричного характеру, адже «зрозуміти сутність мови як природного об'єкта – означає зрозуміти людину і, відповідно, світ, частиною якого є людина» [106, с. 240]. Тому низка наукових розвідок останнього десятиліття присвячена вивченню саме антропологічному виміру природної мови (серед авторів таких досліджень – Л. Азнабаєва, Н. Арутюнова, Є. Боринштейн, К. Карнаухов, О. Кравченко, В. Маслова).

Антропоцентричний підхід до мови сягає свого апогею в роботах, присвячених проблемі діалогічності, оскільки «тільки в спілкуванні, у взаємовідносинах людини з людиною розкривається «людина в людині» як для інших, так і для себе самої» [24, с. 294]. Діалогічному виміру природної мови, детально обґрунтованому в дослідженнях М. Бахтіна, М. Бубера, Е. Левінаса, Ф. Розенцвейга, присвятили свої роботи такі сучасні науковці, як Н. Колотілова, О. Назаренко, Л. Озадовська, М. Соболева, О. Чорба та ін.

До числа головних соціокультурно обумовлених чинників трансформації мови в інформаційну еру справедливо відносять сучасний «медіапростір» [94]. Інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій ще раз доводить, що засоби масової інформації, зокрема соціальні мережі, постають вже не просто як

необхідність чи данина часу, а як чинник, здатний суттєво змінювати лінгвокультурне середовище. Так, на сьогодні Г. Винокуром, М. Володіною, Ю. Степановим, Н. Луманом, Н. Кириловою накопичено важливі спостереження і зроблені цінні висновки щодо наявних характеристик і тенденцій розвитку медіакультури, що дає нам змогу розглядати природно-штучне мовне середовище крізь призму поліваріативності мовних засобів, привнесених у культуру інформаційною ерою.

Особливою актуальністю в цьому аспекті вирізняються роботи, присвячені особливостям мовних трансформацій під впливом нового комунікативного середовища – мережі Інтернет, яка з кожним роком набуває нової когнітивної форми, принципово нові можливості для її розгортання та впливу на лінгвокультурний простір. Питання ролі й місця природної та штучної мов у світі електронної комунікації детально представлені в роботах зарубіжних і вітчизняних авторів, серед яких С. Азаров, О. Войскунський, А. Дабаг'ян, М. Кастельс, В. Козирьков, Р. Лейбов, О. Леонтович, М. Мак-Люен, С. Михайлов, В. Монтвілов, В. Розін, Г. Трофимова, О. Шеремет та ін. Аналізуючи характеристики мережевого діалогу, епістолярного жанру, специфіку розмовного мовлення у мережі тощо, зазначені дослідники фіксують зміни загальної лінгвокультурної картини, і, що для нас найважливіше, – частково розкривають соціокультурні вектори електронної комунікації.

Одночасно з розвитком комп'ютерного спілкування на межі другого і третього тисячоліть відбувається становлення нової парадигми мислення – віртуальної. Ця риса сучасного соціуму якісно змінює характеристики мовної особистості, спонукаючи говорити про віртуальний вимір лінгвокультурного простору. Такі спостереження підтверджуються інформацією з літературних джерел низки дослідників, серед яких Г. Горячківська, О. Войскунський, М. Дері, Д. Прадо, Д. Свириденко, О. Сотникова, Г. Трофімова, І. Шевченко та ін.

Посилення інтересу до лінгвокультурних трансформацій другої половини ХХ ст. спричинило появу численних міждисциплінарних досліджень, де феномен мови аналізується не лише з позиції філософії, а й лінгвістики, психології, інформатики тощо. Такий комплексний

підхід до пошуку мовних універсалій дозволяє розкрити нові характеристики мовних явищ. Так, аналізу мови на стику різних наук присвятили свої праці В. Камша, Н. Ніколаєва, І. Сибіряков, М. Тимофеева, Л. Чернейко, В. Юрченко та ін.

Особливо цінними для нашого дослідження є праці сучасних філологів, яким вдалося вийти за межу суто лінгвістичного осмислення проблем мови та направити свої пошуки в русло традиційної філософської проблематики. Адже саме філософія здатна стимулювати пізнавальну діяльність дослідника мови, пояснюючи сутність фундаментальних світоглядних ідей, дати змогу осмислити та зрозуміти конкретні наукові факти. Не дивлячись на те, що сучасна лінгвістична наукова думка все ще «переймається аналізом мови як технічного засобу» [37, с. 269], на сьогодні вже можна говорити про плеяду вітчизняних мовознавців, які намагаються по-новому подивитися на об'єкт пізнання, виявивши його нові сторони через співвідношення з цілим спектром явищ навколишнього світу. Так, С. Тер-Мінасова [194] аналізує мову з огляду на процес міжкультурної комунікації, за якого питання про співвідношення культурної (понятійної, концептуальної) і мовної картин світу видається надзвичайно складним і багатоплановим, а його суть зводиться до розбіжностей у переломленні дійсності в мові і в культурі. Така спроба аналізу соціокультурного характеру міжкультурної комунікації зрештою сприяє розумінню мови як потужного чинника детермінації сучасного суспільства.

Серед низки подібних досліджень – роботи А. Вежбицької – автора оригінальних описань національних мов, якій вдалося крізь призму способу мислення окремих народів здійснити лінгвокультурний аналіз їх мов [35; 36]. У цьому контексті винятково важливою для нас видається спроба соціокультурного підходу до розуміння мовних явищ (природних національних мов), адже досліджувані А. Вежбицькою «ключові слова» є не скільки якісними показниками культури мовного колективу, стільки своєрідними ключами до розуміння всіх її аспектів. Окрім цього, на культурну обумовленість вказують типові для мовного колективу мовні стратегії, що за своєю суттю є зовнішнім вираженням прихованої системи культурних правил – так званих «культурних сценаріїв».

Останні роки вирізняються поглибленням наукової розробки окремих аспектів досліджуваної проблеми, з позицій гносеології,

культурології, соціології, логіко-семантичного аналізу та ін. Свідченням цьому є наявність значної кількості дисертаційних досліджень вітчизняних науковців щодо різних аспектів функціонування мовних явищ на сучасному етапі. Серед авторів таких робіт – В. Анцупова [13], О. Блуд [28], В. Бугров [32], К. Гончар [52], Г. Ізотова [79], Л. Кіріна [95], Ю. Коротченко [104], А. Кургузов [112], В. Москалик [140], В. Навроцький [141], О. Тихомирова [195], Ю. Харченко [205], О. Шефатов [211], О. Явоненко [214] та ін. Так, у дисертаційному дослідженні А. Кургузова «Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості» з'ясовується місце мови в соціокультурному просторі сучасника, де вона виступає необхідним засобом самоідентифікації особистості, здатним ретранслювати культурно-мовні традиції соціуму. Подібний підхід спостерігаємо і в праці В. Анцупової «Мова та особистість у просторі сучасних соціокультурних комунікацій», відповідно до якої мова постає в якості інструмента не лише побудови нового культурного середовища, а й культурного становлення сучасного типу особистості. Елементи такої позиції прослідковуються в дослідженні О. Блуда «Мова як трансценденція», де автор зосереджується на світоутворюючій реальності природної мови. Беручи до уваги трансцендентний аспект, науковець розкриває її сутність і визначальну роль у конституюванні людського співбуття. Окремі аспекти соціокультурного аналізу природної мови також наявні в роботі О. Шефатова «Соціальна природа мови та її роль у сучасному суспільстві», де мова постає найголовнішим носієм культурної інформації сучасної доби. В. Москалик у дослідженні «Зв'язок мови та дії як предмет сучасної лінгвістичної філософії» вдається здійснити філософсько-антропологічний аналіз мови крізь призму теорії мовної гри.

Робота Ю. Харченко «Політична риторика в діалозі «Схід – Захід»: соціально-філософський аналіз» демонструє мову в якості смислового стрижня культури, здатного виявляти свої соціокультурні властивості крізь призму політичного дискурсу. Такі висновки частково перегукуються з результатами роботи О. Тихомирової «Культурний універсалізм природної мови», де за основу аналізу природної мови береться мовна культурна універсалія, що містить квінтесенцію культурних смислів.

Цікавими з позиції соціокультурного аналізу мови є висновки, представлені в роботі російської дослідниці Л. Кіріної «Природна та штучна мови як детермінанти сучасної культури», де яскраво продемонстровані характеристики мови як атрибутивної складової культури соціуму. Не вдаючись до чіткого розмежування та виявлення шляхів взаємовпливу природної та штучної мов, авторові все ж вдається розкрити їх найзагальніші культууроутворюючі характеристики. Проте, хоча науковцем і зроблено спробу з'ясування ролі мови в продукуванні інформаційної культури, поза увагою залишилися соціокультурні характеристики спеціалізованих штучних мов, до чого спонукає культурне оточення інформаційної ери.

Отже, здійснений аналіз робіт, що стосуються об'єкта вивчення, свідчить про наявність значної кількості теоретичних напрацювань, які, в свою чергу, характеризуються тематичною різноплановістю та численністю підходів до усвідомлення феномену мови. Проте, не зважаючи на поліаспектність висвітлення предмета, все ж можна прослідкувати своєрідну еволюцію вчень про природну та штучну мови.

Аналіз джерел, у яких досліджується проблема взаємодії природної та штучної мов, доводить, що на різних етапах культурно-історичного поступу виникали потреби в з'ясуванні того чи іншого аспекту природи мовних знаків, типології мовних форм, впливу мови на мислення і духовний розвиток людства, пошуку мовних універсалій, співвідношення між природною та штучною мовами. Осмислення будь-яких мовних феноменів здійснювалося відповідно до найзагальніших світоглядних концепцій, парадигм, які домінували в певний період розвитку наукової думки. Тому цілком виправданою видається відсутність єдиного концептуального ядра дослідження взаємодії природних і штучних мов.

Численні теоретичні розвідки сучасних науковців дозволили значно наблизитися до розуміння сутності лінгвокультурних явищ. Проте їх концептуальні системи, перетинаючись, лише фрагментарно відображають якусь зі сторін досліджуваного предмета. Аналіз таких джерел дозволяє нам віднести до широкого спектру проблем, які поки ще залишилися поза увагою вчених, й питання щодо кореляції природної та штучної мов в умовах культури інформаційної доби, що, безумовно, актуалізує дослідження.

1.2. Термінологічний апарат і методологічні засади дослідження взаємовпливу природної та штучної мов у культурі інформаційної ери

Огляд літературних джерел дає змогу окреслити напрями подальшого дослідження, зокрема визначити такі методологічні підходи, що спроможні забезпечити найбільш ефективну реалізацію поставлених завдань. Питання добору методологічного інструментарію нашої монографії вирізняється особливою складністю. Проблема полягає в тому, що предмет дослідження під тиском постійно зростаючого інформаційного потоку як ніколи характеризується мінливістю, адже «у мові, як у безперервному горінні людської думки, не може бути ні хвилини спокою, ні миті повної зупинки» [58, с. 158].

Ситуація ускладнюється й тим, що в сучасній науці відбувається суттєве методологічне зрушення, саме собою повністю природне і обумовлене наявністю складних, багатопараметричних взаємозв'язків між мисленням, мовою і діяльністю людини, багатоаспектністю функціонування мови в процесі пізнання, комунікації та діяльності людей [215, с. 98]. Слід також ураховувати, що домінуюча в певний історичний період парадигма задає зразок бачення світу, виходячи з якого вчені схильні обирати ті чи інші методи його дослідження [113, с. 113]. Оскільки динамічна зміна характеристик соціокультурного середовища часто призводить до методологічної дезорієнтації, перед науковим співтовариством постає завдання щодо адаптації предмета дослідження до нових умов його функціонування. Це дає підстави для постійного перегляду традиційної та вироблення нової методологічної парадигми, у тому числі й для вивчення предмета нашого дослідження.

У найбільш загальному розумінні метод – систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії [26, с. 373]; шлях, що уможлиблює, рухаючись від вивчення емпіричного об'єкта, одержати нове знання у відповідності з предметом, що є метою дослідження [136, с. 78].

Сфера пізнавальної діяльності демонструє надзвичайну багатоплановість і проблемність цього явища. У сучасній вітчизняній

філософській думці до найбільш важливих критеріїв добору методу, окрім його внутрішньої організації та функціонального спектру, завбачливо відносять відповідність методологічного апарату специфіці предмета дослідження. Адже, як стверджує Л. Дротянко, «саме через методи предмет будь-якої науки реалізує свої властивості та відношення. За своїм походженням наукові методи похідні від предмета науки, котру вони репрезентують, відображають спрямованість його розвитку...» [72, с. 71]. Сучасна наукова думка доводить, що «ми підходимо до проблем, в яких методологія невіддільна від питання про природу досліджуваного об'єкта» [163, с. 267]. Отже, не викликає сумнівів, що для досягнення поставленої мети, перш за все, потрібно враховувати об'єктивно-змістові характеристики методологічного апарату, тобто обумовленість предметом дослідження.

Варто також враховувати те, що сучасна наука зазнає радикальних змін, привнесених інформаційною добою. Окрім нових форм впливу на суспільний розвиток, могутнього прогресу фундаментальних наук, спостерігається інтенсивне утворення міждисциплінарних наук, що не могло не позначитися на науковій методології: вона все легше адаптується до об'єктів дослідження новоутворених наук, набуває своєрідної «універсальності». З цього приводу сучасна дослідниця Н. Автономова слушно зауважує, що перенесення методології з однієї науки в іншу, а також із однієї галузі наукового знання в іншу – явище корисне та продуктивне, уніфікація ж методологічного апарата наук, що знаходяться на різних рівнях теоретизації, далеко не завжди виправдана [2, с. 57]. Тому поряд із суто філософськими варто використовувати методи міждисциплінарних досліджень.

На нашу думку, найбільш загальні регулятиви монографічного дослідження означають один із найдавніших методів філософського аналізу – діалектика. Широко засовуючи її до аналізу суспільних явищ, К. Маркс убачав у ній не лише метод пізнання, а й перетворення об'єктивного світу і самої людини [134, с. 21]. Шляхом такого перетворення є абстрагування, що набуває для нас особливої ваги, хоча б тому, що воно першочергово виявляється у ході визначення понять, які сприяють вирішенню завдань дослідження [188, с. 15]. Адже у процесі відображення того чи іншого фрагмента дійсності у мисленні

суб'єкта виникає певний образ у вигляді деяких абстракцій, які характеризують певні властивості, сторони, зв'язки та відношення досліджуваного об'єкта [72, с. 6].

Таку позицію підтверджує і концепція О. Лосева, на думку якого, до вивчення слова чи ім'я можна «підходити лише з діалектикою», оскільки вона є єдиним методом, здатним охопити живу дійсність загалом, є її ритмом, явищем, зітканим із протиріч, як і власне реальне життя [122]. Адже й самі процеси лінгвокультурних трансформацій діалектично обумовлені. Так, навіть поверхневий аналіз покаже, що й самі категорії «природне» та «штучне» знаходяться в діалектичній взаємодії, оскільки, як стверджує П. Ревко, штучне утворюється в результаті відображення об'єктивних законів і закономірностей природного [170]. Отже, не викликає сумнівів, що діалектика сприятиме найбільш загальному розумінню культурно-лінгвістичних трансформацій, повноцінному усвідомленню процесу взаємодії природної та штучної мов.

Питання методу й методології не можуть бути обмежені лише внутрішньонауковими межами, а повинні ставитися в широкому соціокультурному контексті. Сучасна комунікативна парадигма демонструє мову не просто як інструмент культурного становлення особистості, а й як феномен, що активно детермінує соціокультурний простір інформаційної доби. З цього приводу М. Бахтін зазначає: «Мова зовсім не є мертвим, застиглим продуктом соціального життя: вона безперервно рухається, в своєму розвитку слідує за розвитком суспільного життя» [22, с. 187]. Г. Гадамер, підкреслюючи соціокультурний характер мови, стверджує, що вона «апріорі обумовлює і межі, і спосіб розуміння нами власного світу та світу історії» [44, с. 27].

Пласт проблем, що органічно пов'язують мову з етносом, культурою і суспільством, набувають особливого значення саме в світлі соціальної культурології. У цьому сенсі мова конституюється перш за все як предмет і поняття соціокультурного порядку. Звідси вона отримує адекватне осмислення, повноцінну семантичну інтерпретацію, лише будучи вплетеною в тканину культури, вписаною в структуру суспільства [12, с. 50]. Отже, пріоритетним для нашого дослідження

повинно бути врахування умов соціального існування мови, а також так званої «культурної обстановки» [218] еволюції її лінгвокультурних характеристик, що й уможливить використання соціокультурного підходу.

На думку Н. Лапіна, в основі соціокультурного підходу лежить розуміння суспільства та всіх суспільних процесів як єдності культури та соціальності, що відповідно є результатом діяльності людини [116, с. 5]. Даний підхід є невіддільним від усвідомлення культурно-історичних передумов суспільного розвитку. Адже кожна культурно-історична епоха задає свої парадигмальні параметри розуміння тих чи інших суспільних явищ, у тому числі мовленнєвих, що ми обов'язково повинні врахувати. Згідно слів П. Козловськи, «культура епохи і суспільства утворює єдину парадигму, в якій різні варіації і спонтанні утворення поєднуються в одну основну мелодію» [98, с. 45]. Особливо яскраво ці процеси простежуються при дослідженні природної мови, що фактично віддзеркалює відображення культурних сенсів епохи, в яку був створений текст.

Слід зважати й на те, що для розуміння суті сучасних явищ необхідний діалог з історією. Врахування культурно-історичних передумов лінгвокультурних змін як методологічна проблема порушується вже в працях В. фон Гумбольдта. Дослідник переконує, що «навіть найвіддаленіше минуле все ще присутнє в теперішньому – адже мова насичена переживаннями попередніх поколінь і зберігає їх живе дихання» [59, с. 82]. Більше того, такий підхід у поєднанні з принципом історизму є однією з найважливіших передумов вивчення мови як живої системи, дозволяючи враховувати світ носіїв мови, їх спосіб життя, національний характер, менталітет тощо, адже реальне вживання слів у мовленні значною мірою визначається соціальним і культурним оточенням того, хто говорить даною мовою мовного колективу за певних соціокультурних умов. Тому цілком виправданим видається застосування в межах нашого дослідження культурно-історичного підходу.

Розкриття проблеми місця мови в тій чи іншій культурно-історичній традиції безпосередньо пов'язане з герменевтичним підходом. Усвідомлюючи герменевтику не лише як науку, а й як

методологію, М. Фуко стверджує, що вона є сукупністю знань і прийомів, які «дозволяють заставити знаки заговорити і розкрити свій смисл» [201, с. 406]. На думку С. Абрамова, саме в епоху постмодерну виникає «розширене» розуміння герменевтики, коли не тільки «слова», а й «речі» стають предметом герменевтичного аналізу, а герменевтика як метод визнається універсальним методом усіх наук [1]. Доводячи універсальність, всеохопність мови засобами герменевтики, Г.-Г. Гадамер зазначає: герменевтичний підхід починається з пізнання того, що мова неодмінно відсилає за межі себе самої, вказуючи на межі мовної форми вираження; герменевтичний горизонт мови робить явними межі об'єктивізації мислимого та повідомлюваного [43, с. 65]. Усвідомлення мовної форми вираження мислення як вихідного пункту герменевтики дозволяє з'ясувати смислові характеристики не лише знаків природної мови, а й особливо – штучної. При цьому варто враховувати, що герменевтична операція тісно пов'язана з інтерпретацією, оскільки «вся наша мовна поведінка пронизана процедурами інтерпретації» [142, с. 59]. Отже, основною метою застосування герменевтичного підходу є виявлення культурно-смислових характеристик різних пластів мови, специфіки співвідношення природної та штучної мов у різних видах соціальних практик інформаційної доби.

Проблема даного елемента методологічного інструментарію наскрізно пов'язана з дослідженням культурно-семантичного рівня мовної системи. При цьому особливої ваги сьогодні набуває питання міжмовної та міжкультурної комунікації, що є передумовою «зіткнення» різних культурно-мовних пластів. С. Тер-Мінасова наголошує на тому, що питання про співвідношення культурної (понятійної, концептуальної) та мовної картин світу надзвичайно складне і багатопланове. Його суть зрештою зводиться до різниці в переломленні дійсності в мові і культурі [194, с. 46]. Так, намагаючись адаптувати почуте чи сказане до іншомовного середовища, ми маємо справу з так званим «лінгвокультурним бар'єром». Дослідниця розглядає таку ситуацію як «конфлікт, що можливий не лише у вигляді зіткнення рідної та чужої культур, а й всередині своєї рідної культури, коли зміни в житті суспільства досягають такого рівня, що наступні

покоління вже не пам'ятають, не знають, не розуміють культури та світорозуміння своїх пращурів» [194, с. 89].

До факторів, що поглиблюють зазначену проблему, слід віднести глобалізаційні процеси сучасного суспільного розвитку, динамізм комунікативних взаємодій тощо. Та з-поміж інших особливою актуальністю вирізняється проблема семантичної нелінійності природної мови. Досліджуючи це явище, В. Налімов зазначає: «Можна говорити і про семантичну розмірність, обумовлену поліморфізмом мови. Тільки мова строго однозначних слів була б семантично одномірною. Смысл багатомірних – поліморфних – слів розкривається при їх уживанні в їх взаємодії. Відповідно, можна говорити, що наша повсякденна мова семантично нелінійна. Приймач мови – людина – виступає як нелінійний перетворювач» [142, с. 64]. Проте, на нашу думку, такого «перетворення» все частіше потребує не лише повсякденна мова, тобто природна, а й штучна, спонукаючи поглянути на її знаки крізь призму соціокультурного середовища, таким чином адаптувавши до нових культурних умов. Тому для повноцінного дослідження і природної, і штучної мов як соціокультурних феноменів, що завжди лежать у площині семантичної інтерпретації, нами буде застосовано метод культурно-семантичного аналізу.

Серед основних методологічних принципів пізнання предмета дослідження чільне місце по праву належить розгляду феномену природно-штучного лінгвокультурного середовища як складної і розгалуженої системи. Не випадково використання системного принципу є особливо популярним у лінгвістичних дослідженнях. Адже мова сама є системою, в якій, на думку Ф. де Соссюра, хоча й «панує відносна розумність», проте ця система є досить складним механізмом і осягнути її можливо лише «шляхом спеціальних роздумів» [185, с. 76]. Особливо чітко прослідковується використання системного підходу в межах аналізу значеннєвих характеристик природної мови, адже, як стверджує О. Кукушкіна, в значеннях слів природної мови – напластування багатьох епох, тому складний шлях розвитку семантики мови в руслі всього духовного розвитку людства може бути зрозумілий і пояснений лише з позиції системного підходу [110, с. 191].

Проте не варто переоцінювати зазначений методологічний принцип, оскільки в надмірному його застосуванні є ризик усвідомлення мови як неживої структури, «вирваної з реального життя», адже він передбачає перш за все ієрархічність і певну «жорсткість» логічних конструкцій. Принцип здатен проявляти свою ефективність лише в поєднанні з іншими елементами методологічного інструментарію, оскільки, як справедливо зазначає Н. Гвішиані, «системний підхід більше спрямований на вже сформовані об'єкти дійсності, ніж на їх діалектичні зміни... Поняття системи не може охопити всієї багатоманітності реальних форм прояву окремого або одиничного. Тому при вивченні природних мов методи системи є лише ... однією з рис загальної методології» [45, с. 11]. Отже, на нашу думку, системний принцип зорієнтує дослідження по-перше, на розкриття цілісності об'єкта, а по-друге, допоможе з'ясувати механізми та закономірності взаємодії системи (мови) й середовища (соціокультурного простору інформаційної ери) для виявлення адаптаційного потенціалу феномену мови. Повноцінній реалізації мети дослідження сприятиме застосування даного принципу в поєднанні з принципами доповняльності та відповідності. Особлива роль належатиме принципу синергетики, який не протистоїть системному, а навпаки, «дозволяє проникнути в глибинні структури системного утворення» [7, с. 50].

Необхідною умовою результативності дослідження є уточнення значень його ключових понять і термінів, адже «у методології пізнання, як відомо, важливе місце відводиться ... визначенню ролі та значення тих чи інших понять і категорій, що беруть участь в обґрунтуванні наукового знання в якості основних» [80, с. 42], до того ж відомо, якщо поняття будуть вживатися в різних значеннях, сама дискусія втратить весь свій смисл і стане безпредметною [107, с. 10].

Процес розвитку наукових знань потребує адекватного відображення досліджуваного об'єкта у відповідних поняттях, які не лише дають знання про даний об'єкт, але й вказують напрями подальших наукових пошуків, розрахованих як на перспективу, так і на розв'язання поточних завдань, поставлених практикою [72, с. 6]. Значення уточнення поняття не є перебільшеним, про що свідчить

традиція його тлумачення вітчизняними науковцями. Так, поняття усвідомлюється як «субстантивування шляху до розуміння» [171, с. 12]; «форма мислення, що дозволяє людині диференціювати навколишні предмети, явища, процеси і розрізнити в свідомості один предмет від іншого» [30, с. 10]. Поняття є феноменом, що називає сутність і, тим самим, надає їй ... символічно формального буття [171, с. 12], вносить ідею законності, необхідності, порядку в той світ, що оточує людину і який їй відведено сприймати як дійсний (явний) [162, с. 141], не лише веде до розуміння, але й визначає межі розуміння [171, с. 12].

Оскільки «неможливо оперувати поняттями, не позначивши їх словесно, не давши їм чітких назв» [191, с. 18], функція найменування спеціального поняття відводиться терміну. У межах нашого дослідження ключовими є терміни «мова», «природна мова», «штучна мова».

Традиція визначення змісту даних елементів терміносистеми лінгвофілософських учень пов'язана з низкою проблем. По-перше, як стверджує Л. Єльмслєв, мова, навіть якщо вона є об'єктом наукового вивчення, зрештою сама стає не метою, а засобом, основний об'єкт якого лежить поза самою мовою, хоча, можливо, цей об'єкт повністю досягається лише через мову [76, с. 132]. По-друге, уточнення термінів залежить від того чи іншого підходу до проблеми, що досліджується. Так, наприклад, якщо в центрі культурологічного підходу мова постає системою символів і кодів, специфічною частиною окультуреної реальності, то для психологічного підходу найголовнішою ознакою мовленнєвих явищ є сукупність психологічних процесів, пов'язаних із вербальною поведінкою людини. Здійснення ж культурно-філософського аналізу особливостей взаємовпливу природної та штучної мов у культурі інформаційної ери спонукає інтерпретувати ключові терміни крізь призму соціокультурного підходу.

Для початку звернемося до тлумачень ключових термінів словниками. Укладачі «Нової філософської енциклопедії» трактують мову як систему знаків, наділених безпосередньо або через зв'язок один з одним значеннями, що відрізняються від самих цих знаків [147, с. 507]. Великий енциклопедичний словник «Мовознавство» пояснює термін «мова» як деяку реально існуючу знакову систему, що

використовується в певному соціумі і в певному просторі [219, с. 604]. У наукових напрацюваннях сучасних вітчизняних учених спостерігаємо такі визначення: мова – це система символів і знаків, в яких закодовані результати людського пізнання й життєдіяльності, а також правила оперування ними [71, с. 138]; джерело системи знаків, узятій в той чи інший спосіб [54, с. 54]; явище, що має знакову природу [41, с. 14]. Як бачимо, філософська рефлексія мови зводиться до усвідомлення її першочергово як системи знаків і символів. Така позиція дає підстави для того, щоб, з'ясовуючи сутність мови, відштовхуватися від її знакової природи.

Особливо детально це положення розроблене спеціалістами в галузі семіології. Проте усвідомлення мови як суто знакової системи виявляється недостатнім хоча б тому, що вона перебуває в каузальному зв'язку з соціокультурним контекстом. Говорячи про мову як про особливу знакову систему, В. фон Гумбольдт зазначає: «Слово, дійсно, є знаком до тієї міри, до якої воно використовується замість речі або поняття. Однак за способом побудови і за дією це особлива і самостійна сутність, індивідуальність... мова – це світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [58, с. 304]. Знакова природа мови постає як не ізольовано існуюча, а жива система, здатна не лише увібрати всі культурні прояви, а й активно їх змінювати.

Серед особливостей мовного знака – його системність, адже він немислимий без більшості інших знаків, що детермінують соціокультурну реальність. Проте, як стверджує О. Волков, на відміну від інших типів соціальних знаків, мовна система відрізняється специфікою своєї структури [41, с. 14]. Першочергово слід враховувати, що структура цієї системи є відкритою для культурних реалій, більше того – вона перебуває у відношенні взаємодетермінації з соціокультурним середовищем, з легкістю вбираючи всі соціальні прояви.

Окрім особливої структури, можемо констатувати й низку інших специфічних характеристик знакової системи мови, розкриття яких і дозволить нам виділити найбільш суттєві ознаки поняття «мова». Так, В. Костюк зосереджує увагу на здатності системи мовних знаків мати складні значення. На думку дослідника, це характерна якість мови,

завдяки якій вона здатна бути: 1) засобом вираження; 2) засобом спілкування; 3) частиною соціальної організації та культури; 4) неявним «образом світу» [147, с. 507]. М. Петров до основних якостей мовного знака відносить: його причетність до світу спілкування; речовинний, тобто здатний сприйматися органами чуття, матеріал; немотивованість; системність; приналежність до світу культури [156, с. 86].

З-поміж наведених ознак для нас найбільш цінними видаються ті, що підкреслюють фактор комунікативності. В основі низки визначень мови спостерігаємо саме цю ознаку: мова – це сукупність всіх слів народу та правильне їх поєднання для передачі думок [61]; система звукових, словникових і граматичних засобів, яка, об'єктивуючи роботу мислення, слугує засобом спілкування, обміну думками і взаєморозуміння людей в суспільстві [148]; система дискретних звукових знаків, що слугує для комунікації [17, с. 410].

Факт реальної можливості сприйняття вербальної інформації, що міститься як в усній, так і письмовій мовній формі, сприйняття безпосереднього, а також опосередкованого в часі і просторі, в перекладі з однієї мови на іншу теж підтверджує значення комунікативної складової мови [138, с. 33]. На думку А. Соколова, з числа інших саме комунікативній функції у поєднанні з мисленневою, відводиться визначальна роль у характеристиці мови та мовлення [184]. Якщо мисленнева функція проявляється на особистісному рівні, визначаючи індивідуальне мислення, сприяючи породженню смислів за допомогою мовлення, то комунікативна – охоплює міжособистісний, а ширше – міжкультурний рівні. Так чи інакше обидва ці рівні становлять сутність соціокультурного комунікативного простору.

Як зазначає Е. Сепір, «мова є комунікативним процесом у чистому вигляді в кожному відомому нам суспільстві» [178, с. 211]. Цю ознаку зазвичай вважають первинною, адже комунікативна функція іманентно властива мові. Не можна не погодитися з позицією С. Дудника, який відводить комунікативній складовій мови чільне місце в історико-культурному поступі людства, стверджуючи: «Тільки розвиваючи мовну комунікативну систему людина виявилася здатною перетворити звичайне суспільне існування в складний, функціонально багатоманітний цивілізаційний стан» [199, с. 256]. Розширити цю тезу

можна твердженням, що функціонування суспільства вже само собою передбачає існування комунікації, яка і є його невід'ємною складовою. Будучи за своєю природою абстрактною, мова лише в процесі її застосування членами суспільства набуває реального існування в живому мовленні. Тому, на нашу думку, не буде перебільшенням сказати, що комунікаційні характеристики знакової системи мови є ключовими для формування концептуального каркасу культури загалом і мають бути враховані при уточненні значень термінів.

Ключовим фактором характеристики комунікативного простору інформаційної ери є інформація. Постійне вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, прискорення темпів нарощування наукового знання, тотальна інформатизація, розширення інтелектуальних горизонтів зрештою призводять до того, що суть комунікативної діяльності зводиться до набору операцій з інформацією. Особливо інтенсифікується погляд на мову крізь призму її можливості репрезентувати знання. Так, лінгвофілософська думка дослідників культури інформаційної ери все частіше зводиться до такої позиції: «мова – це не стільки «форма вираження» готових думок, скільки спосіб змістовної організації і представлення знань» [53, с. 5]. Тому будь-які лінгвокультурні явища не можуть тлумачитися без урахування їх місця й ролі в «інформаційному потоці».

За таких обставин на перший план виходить здатність мови якомога ефективніше представити, передати, зберегти інформацію, обмінятися нею. Типовим для вітчизняної філософсько-культурологічної думки є усвідомлення мови як «соціального засобу збереження і передачі інформації, за допомогою якого мозок класифікує об'єкти навколишнього середовища в їх взаємозв'язку» [60, с. 9]. Так, наприклад, на думку М. Володіної, мову взагалі можна розглядати як особливий вид соціальних інформаційних зв'язків, за допомогою яких інформаційна картина світу отримує можливість соціального репродукування, що сприяє утворенню особливого інформаційно-мовного бачення світу [216, с. 55]. Схожу позицію спостерігаємо і в Ж. Шмельової, що теж трактує мову крізь призму інформаційної складової, зокрема як інформаційно-комунікативну систему, першочергове призначення якої – служити засобом передачі

інформації [212, с. 122]. Особлива увага при цьому відводиться саме штучним мовам, адже й власне інформаційне середовище – штучно створена людиною система. Стрімка поява нових типів штучних мов, або ускладнення природи існуючих, є своєрідною відповіддю на прагнення спростити «роботу з інформацією». Активним учасником даного процесу є не лише штучна, а й природна мови як феномен соціокультурної реальності. Будучи джерелом творення штучних мов і основою пов'язаних із ними інтерпретаційних процесів, природна мова постає простором, в якому загалом циркулюють інформаційні потоки як відповідь на потреби соціуму. Тому, досліджуючи взаємодію цих мовленнєвих пластів, насамперед братимемо до уваги соціокультурну інформацію. Вона передбачає багаторівневе знання про соціальні, культурно-духовні, економіко-політичні, демографічні та інші суспільні процеси. При цьому, скажімо, рівень ефективності представлення знань та інтенсивність регулювання інформаційних процесів цілком можуть слугувати критерієм розрізнення природних і штучних мов.

Не можемо не зважати й на той факт, що соціокультурна інформація обумовлена суспільними відносинами і є відображенням потреб та інтересів певної спільноти. Погоджуємося з думкою М. Петрова, який зазначає, що сам мовний знак для нас – сутність інертна, пасивна та байдужа до надій, потреб і прагнень людини. Він чудово справляється із завданням фіксації та невизначено довгого зберігання, дозволяє змінювати і «переписувати» знання. Знак частково позбавлений ініціативи, волі, прагнення, спрямованих на змін знаннями. Він ніколи не піднімався вище корисного та необхідного засобу, завжди був творінням людським для забезпечення людських же потреб. Навіть у найбільш відчайдушних спробах віддатися волі знака в релігійному, або юридичному, або науковому екстазі людина все ж завжди проявляла свою владу над знаком [156, с. 36]. Доповнити наведену тезу можна твердженням, що окрім ознак природної мови, в цій характеристиці чітко прослідковуються риси знаків штучної, в створенні якої означена вище «влада над знаком» прослідковується найбільш чітко.

Не випадково сучасними вітчизняними науковцями по-новому переосмислюється перехід потреб людини з матеріальної сфери в ідеальну, що спостерігається останніми десятиліттями та є відповіддю

на інтенсивне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій [109]. Так, досліджуючи генезу та еволюцію світу штучного загалом, Ф. Гісматов за основу штучного бере суто духовну потребу, ціль: штучне – це те ж саме природне, але перетворене ціленаправленою предметною діяльністю людини [49, с. 16]. Основною і найбільш важливою для нас рисою штучних мов є задоволення практичних комунікативних потреб людини в тих сферах спілкування, де природна мова є менш ефективною або неможливою.

Окрім цього, інтенсифікація інформаційно-комунікаційних процесів поміщає в центр характеристики штучних мов їх можливість якомога ефективніше репрезентувати знання як основу пізнавальної дійсності. Така риса мовленнєвих феноменів, на думку А. Гжегорчика, є чи не найсуттєвішою. З цього приводу дослідник зазначає: «Найсуттєвішим і специфічно людським явищем є мовна репрезентація цілокупності тієї дійсності, яку ми сприймаємо. У мові між елементами знакового матеріалу людської мови виникають зв'язки, аналогічні до тих зв'язків, які існують у пізнавальній дійсності. Таким чином, ми отримуємо відбиток (відтворення), тобто проєкцію всієї пізнаної дійсності у мовному матеріалі» [48, с. 73]. За таких умов особливої актуальності набуває проблема взаємодії штучної та природної мов. Тому невипадково останню з них сучасні концепції схильні тлумачити як «універсальну семіотичну матрицю, на якій можна вторинно побудувати практично необмежену кількість найрізноманітніших знакових або інформаційних систем» [152, с. 88]. Штучні ж мови все частіше усвідомлюються не просто як спрощені фрагменти природних мов, а як додаткові спеціалізовані знакові системи, першочергова роль яких полягає у пізнавальній діяльності [183].

Загальновідомо, що в суспільстві мова функціонує як інструмент культурного становлення особистості, її адаптації до соціокультурних умов тієї чи іншої культурно-історичної доби. З цього приводу слушною є позиція В. Маслової, яка стверджує, що оскільки кожен носій мови одночасно є і носієм культури, то мовні знаки набувають здатності виконувати функцію знаків культури, тим самим слугуючи засобом презентації основних установок культури [135, с. 245].

Усвідомлення нами мови як знакової системи дозволяє її розглядати в трьох вимірах (семантичному, синтаксичному, прагматичному), що цілком природно передбачає осмислення мови як феномену культури. Тлумачачи мову в тісному поєднанні з культурно-духовним життям людини, В. фон Гумбольдт зазначає, що «мова тісно переплетена з духовним розвитком людства і супроводжує його на кожній сходинці локального прогресу чи регресу, відображаючи в собі кожну стадію культури» [58, с. 48]. Дещо чіткішими є аргументи, наведені німецьким лінгвістом Ф. Хінненкампом щодо взаємозалежності комунікації (як наслідок реалізації мовленнєвих явищ) та культури, зокрема такими тезами: культура та комунікація перебувають у тісному взаємозв'язку; учасники комунікації представляють завжди одну з культур; культура відображається в комунікації; культурна приналежність визначає специфічний спосіб комунікативної взаємодії та ін. [224, с. 6]. Отже, культурообумовленість комунікативного процесу ще раз доводить взаємозв'язок мовного знака та духовно-культурного тла соціуму, що обов'язково слід враховувати при інтерпретуванні поняття мови.

У прийнятому нами визначенні мови, у тому числі природної та штучної, повинна відобразитися її соціальна складова. Відомо, що поняття завжди «орієнтоване на «соціальне», на парадигму» [66, с. 46]. На цьому аспекті неодноразово акцентував Ф. де Соссюр, стверджуючи, що мова є соціальним продуктом, сукупністю необхідних умовностей, прийнятих колективом, щоб забезпечити реалізацію, функціонування здібності мовленнєвої діяльності, притаманній кожному з носіїв мови [185, с. 17]. З цією позицією перегукується чимало сучасних концепцій, серед яких позиція Ю. Хабермаса. Він доводить, що «мова – це не приватна власність. Ніхто не наділений виключним правом користуватися засобом спілкування, яке має бути інтерсуб'єктивно розподілене між усіма нами. Жоден окремо взятий учасник комунікації не в змозі одноосібно контролювати структуру чи хоча б протікання процесів спілкування зі світом або з самим собою» [202, с. 21]. Тому, уточнюючи термінологічний апарат дослідження, ми не можемо оминати не лише культурної, а й соціальної природи мови як невід'ємної її компоненти.

У площині зазначених вище характеристик феномену мови можна наскрізно прослідкувати змістову різницю між природною та штучною мовами. Так, доцільно зробити акценти на основних критеріях їх розрізнення. Першочергово, це – процес виникнення та особливості їх еволюції. Питання походження мови в найбільш загальному розумінні логічно передбачає проблему її природно-штучної сутності. Більшість концепцій щодо походження власне природної мови зводяться зрештою до питання: з'явилася вона природним шляхом чи була створена штучно деякою активною силою. З безлічі божественних, договірних, біологічних, трудових та інших теорій походження мови, нам найбільше імпонують ті, що інтерпретують мову як продукт суспільного розвитку. Прихильники цієї ідеї виходять із того, що «матеріальною базою мови як системи є комунікативний процес, він первинний стосовно мови» [220, с. 67]. Соціокультурна комунікація породила засоби комунікації, а природна потреба в спілкуванні вже виявила здатність закріплювати, змінювати й удосконалювати ці засоби.

Не викликає сумнівів, що становлення природної мови як соціального явища відбувалося пліч-о-пліч з еволюційним розвитком людства. Вказуючи на цей процес як поступальний і безперервний, Т. Біленко зазначає, що природна мова є складною семіотичною системою, яка «розвивається разом із суспільством, постійно збагачується і вдосконалюється» [27, с. 18]. Такий процес видається цілком природним, відповідно дозволяючи нам вирізнити природну мову із загальної мовної картини світу.

Цілком зрозумілим є факт, що природномовне середовище є джерелом для створення штучної мови, адже воно історично є первинним, відповідно семантично багатшим, до того ж будь-який елемент штучної мови може бути інтерпретований природною. У цьому сенсі слушною видається позиція О. Султанова, який в якості основного критерію розрізнення природної та штучної мов, зокрема штучної мови науки, розглядає процес їх виникнення [190, с. 45]. Так, якщо питання про походження природної мови виходить за межі науки та історичного знання, то питання про походження штучної мови має досить чіткі історичні межі.

Штучна мова еволюціонує за такими ж закономірностями, як і природна, проте вони при цьому набувають різного наповнення. Першочергово штучна мова відрізняється від природної метою створення, адже в її основі – постійне прагнення до пізнавальної діяльності, реальна потреба в практичному використанні, бажання втрутитися в навколишній світ і перетворити його відповідно до комунікативних потреб соціокультурного простору на певному етапі культурно-історичного розвитку.

У вищезазначені характеристики штучних мов вписується цілий спектр її типів – як неспеціалізовані мови (міжнародного спілкування, кольорів спектру, жестів, звуків, зображень тощо), так і спеціалізовані (символічні мови науки та мови людино-машинного спілкування). Вивчення предмета нашого дослідження в світлі культури інформаційної доби спонукає зосередити увагу саме на спеціалізованих штучних мовах.

При розрізненні природної та штучної мов слід також урахувати, що однією з основних ознак штучної мови є усвідомлений вплив людини на їх формування та розвиток. Якщо зважати на цей факт, то цілком можна погодитися з позиціями І. А. Бодуена де Куртене, Г. Пауля, які відносять до штучних мов і підсистеми природної мови: жаргонізми, професіоналізми, літературну мову та ін. Безсумнівно, таку позицію ми підтримуємо, проте зазначені підсистеми розглядатимемо в контексті дослідження природної мови.

Сучасний соціокультурний простір, безперечно, є специфічним середовищем функціонування мови, як природної, так і штучної. При цьому **«культура інформаційної ери»** усвідомлюється нами як новітній період розвитку людства, що ґрунтується на нових інформаційно-комунікаційних засобах спілкування, а також пріоритетному становищі соціальних практик, пов'язаних із процесом активного обміну інформацією та знаннями.

З'ясування основних характеристик і функціональних ознак мовних явищ у межах комунікативної парадигми інформаційної ери спонукає нас тлумачити **мову** як соціокультурно обумовлену знакову систему, що дозволяє виробляти, акумулювати і передавати інформацію

відповідно до комунікативних потреб соціуму певної культурно-історичної епохи (у нашому випадку – інформаційної доби).

Компаративний аналіз основних характеристик феномену мови дозволяє розмежувати поняття «природна мова» та «штучна мова». При цьому в якості основних критеріїв розрізнення постають:

- джерела їх створення та еволюційний шлях;
- усвідомленість впливу на їх формування і розвиток;
- роль у процесі циркуляції інформаційного потоку культури сучасної доби.

З огляду на ці критерії, можна стверджувати, що **природна мова** – це знакова комунікативна система, основною умовою утворення та функціонування якої є стихійні (природні) процеси кодування соціокультурної інформації; **штучна мова** – спеціально створена на основі природної мови знакова система, основним завданням якої є реалізація практичних потреб людини щодо операцій із соціокультурною інформацією в тих галузях, де використання природної мови є менш ефективним або неможливим.

Вищезазначене дає змогу зробити висновок, що під впливом культури інформаційної ери терміни «природна мова» та «штучна мова» корелюють з терміном «**інформація**» у такий спосіб, що будь-яка інформація кодифікується, передається, обробляється та зберігається залежно від використання тієї чи іншої системи мови у відповідному культурному контексті.

РОЗДІЛ 2

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ПРИРОДНОЇ ТА ШТУЧНОЇ МОВ

Виявивши в процесі аналізу існуючих джерел проблемність і актуальність дослідження взаємовпливу природної та штучної мов у культурі інформаційної доби, розглянемо їх соціокультурні характеристики.

Незаперечною рисою інформаційної доби є постійне зростання обсягів різномірної інформації, потреби в удосконаленні технологій її накопичення, обробки, систематизації та використання. Ці процеси уможливлюються, передусім, завдяки мовним практикам. Як природна, так і штучна мови постають явищами багатограними та поліфункціональними, адже вони долучені практично до всіх сфер життєдіяльності людини: духовної, економічної, культурно-освітньої, релігійної, політичної та ін.

Осягнення сутності кожного з мовних пластів демонструє наявність безлічі їх вимірів (онтологічного, аксіологічного, гносеологічного, культурологічного, комунікативного тощо). Базисним компонентом концептуальних систем кожного з них є, перш за все, соціокультурне підґрунтя. Воно фактично є тлом, на якому розгортаються будь-які лінгвокультурні зміни, їх причинно-наслідкові зв'язки, у тому числі кореляція природного та штучного мовного середовища. Тому, на нашу думку, виявлення соціокультурного виміру природної та штучної мов можна вважати найбільш ефективним шляхом з'ясування особливостей їх взаємодії в культурі інформаційної доби.

2.1. Феномен природної мови у культурному поступі людства

Теоретичний аналіз ключових характеристик мовленнєвих феноменів дозволяє констатувати наявність декількох осей процесу трансформації природного лінгвокультурного середовища. Перша і найбільш важлива – **культурна обумовленість**, яка притаманна не

лише процесу виникнення й еволюції мови, а навіть елементарним її смислово-змістовим і структурним змінам у межах певної культурно-історичної доби. Друга, і найбільш характерна для інформаційної ери, – **інфовзаємодія**, що передбачає в якості ключового фактору мовних змін специфіку циркуляції інформації в суспільстві. Це дає змогу припустити, що серед основних факторів культурно-лінгвістичного поступу природної мови – діалектична єдність комунікативної та інформаційної сторін, що іманентно властиві мові.

Комунікація та інформація присутні на всіх етапах соціального розвитку, будучи механізмами функціонування, управління, соціалізації та суспільного прогресу. Людина здатна до перетворень природи, оскільки, з одного боку, сама є її частиною, з іншого – наділена здатністю усвідомлювати природний розвиток подій і власні потреби (цілепокладання). Соціальний процес набуває характеру ціленаправленості як нової стадії інформаційно-комунікативних процесів [207, с. 50-51]. Мова, будучи «основним медіумом комунікації» [126, с. 26], завдяки останній набуває життєдіяльності та соціокультурної інтенції. С. Тер-Мінасова, підкреслюючи соціокультурну сутність комунікативної складової мови, стверджує: «Слова пов'язують людей, поєднують їх через спілкування. Без спілкування немає суспільства, без суспільства немає людини соціальної, немає людини культурної, людини розумної, homo sapiens..... Її величність Комунікація править людьми, їх життям, розвитком, поведінкою, їх пізнанням світу і самих себе як частини цього світу» [194, с. 9].

Подібну думку висловлює В. Антонов: соціокультурна детермінація мови одночасно передбачає, що поза суспільною та культурною комунікацією, з відривом від соціокультурних процесів навряд чи можливе реальне оволодіння нею, повноцінне її використання [12, с. 50]. Тому виявлення особливостей природної мови буде доцільним через з'ясування її ролі та місця в процесі комунікації.

Історичний розвиток суспільства демонструє різноманітні типи комунікацій. Залежно від специфіки обміну інформацією можна виділити довербальний, вербальний, писемний, літературний, електронний типи комунікації. Звернемося до найближчих нашому

дослідженню концепцій, згідно яких основу загальноцивілізаційного розвитку становить послідовна зміна типів комунікацій та специфіка функціонування інформаційного простору.

Так, канадський теоретик культури та масових комунікацій Г. Інніс у книзі «Імперія та комунікації» зводить розвиток суспільства до зміни комунікативних технологій. На думку дослідника, здебільшого середовища комунікації орієнтовані або ж на спосіб передачі повідомлення, або на тривалість збереження інформації. В залежності від видів комунікації він виділяє три етапи цивілізаційного розвитку людства: усне повідомлення і перехід до писемності; друкована культура; електронна глобальна культура [225].

Подібну точну зору обстоює канадський соціолог М. Мак-Люен. В основу лінгвокультурних змін він покладає соціально-історичний процес, що постає не просто як розвиток виробничих відносин, а як розвиток зв'язків (комунікацій) у духовному виробництві. Дослідник виділяє три етапи в культурно-історичному поступі: первісний дописемний етап, заснований на усних засобах комунікації; писемно-друкований етап, що створив «типографську та індустріальну» людину, тобто культуру, доступну лише освіченим людям; «електронну добу», що перетворила світ у «глобальне село» [129].

Викликає інтерес концепція вітчизняного дослідника комунікативних характеристик засобів масової інформації С. Цимбаленка, який в основу культурно-історичного поступу людства покладає спосіб закріплення соціокультурної інформації. Суб'єкти, завдяки комунікації та обміну інформацією в ході її розвитку, існують, можуть змінюватися самі, міняти власну поведінку і діяльність, впливати на інших суб'єктів. Він виділяє такі види інформації, що склалися історично:

- графічна – перший вид інформації, для якого був реалізований спосіб збереження інформації про навколишній світ у вигляді наскельних малюнків, а пізніше у вигляді схем, креслень на папері та інших «застиглих» зображень реального світу;
- звукова (аудіальна) – звуки, що супроводжували рух, мовлення, музику та інші способи передачі інформації;

- текстова – спосіб кодування мовлення людини спеціальними символами – буквами, особливе значення цей спосіб набув після винайдення книгодрукування;
- візуальна – спосіб збереження і передачі «живих» картин навколишнього світу, що з'явився з винайденням кіно;
- мультимедійна – використання декількох простих видів інформації при візуальній як провідній, найбільш характерна для комп'ютерних систем [207, с. 63].

Як показує аналіз, дослідники, беручи за основу споріднені критерії (розвиток комунікативних технологій, ускладнення інформаційного обміну), виділяють різні етапи мовних змін у процесі культурно-лінгвістичних трансформацій, проте в них можна чітко прослідкувати певні ключові моменти. Зокрема помітним є принцип ускладнення типів комунікації протягом загальноцивілізаційного розвитку: від найбільш простих (первісне суспільство, де переважало усне мовлення) до найскладніших (інформаційна ера, що знаменується надскладною системою природно-штучного мовного середовища). В основі такого висхідного характеру трансформацій – **підвищення комунікативних потреб людства**, а отже, – поступове ускладнення засобів комунікації, що йде пліч-о-пліч із загальним цивілізаційним розвитком.

Проте до подібної взаємозалежності низка науковців підходить досить обережно. Так, В. фон Гумбольдт зауважує, що мова та цивілізація не завжди знаходяться в однаковому співвідношенні одне з одним. Наприклад, Ява, безсумнівно, отримала від Індії досить високу цивілізацію та культуру, однак туземна мова не змінила від цього свою менш досконалу форму, що мало відповідала потребам думки [58, с. 56-57]. Спростувати чи підтвердити причинно-наслідкові зв'язки лінгвокультурних трансформацій з рівнем розвитку комунікацій допоможе короткий екскурс в історію.

Мова є суто людською якістю, що зрештою визначає людину як суспільну істоту. А отже, не викликає сумнівів наскрізний суспільний характер цього феномену. Щодо соціальної обумовленості мови влучно сказав Ф. де Соссюр: «Якби ми взяли мову в часі, то відволіклися від колективу, що говорить, (уявімо собі людину, що живе ізольовано протягом багатьох віків), то ми не виявили б у ній, ймовірно, ніяких змін:

час був би не власний над нею» [185, с. 80]. Правда, сосюрівському розумінню соціальної природи мови дещо суперечить позиція Р. Барта, яка полягає в тому, що соціальний характер мови не залежить від людини, оскільки «соціальністю» мова наділена вже від природи. З приводу цього дослідник зазначає: «мова – це не та сфера, де людина приймає на себе соціальні обов'язки, це лише рефлекс, позбавлений вибору, неподільна власність усіх людей... соціальним об'єктом вона є за своєю природою, а не в результаті свого вибору» [21, с. 309]. Так чи інакше, обидві позиції не спростовують, а навпаки, ще раз підтверджують найголовнішу ознаку мови – її соціальний характер. Тому зазвичай точкою відліку існування природної мови вважають початкові етапи становлення соціуму, тобто первісне суспільство.

Центральною проблемою дослідження витоків природно-мовного середовища є розрізнення мови та мовлення. Така теза не є випадковою, оскільки, загальновідомо, що мовлення є історично первинним стосовно мови. Ще В. фон Гумбольдт тлумачив мовлення як «безпосередню діяльність», тоді як мова є вже продуктом цієї діяльності [58]. На мовлення як первинний вияв людського духу вказує і М. Хайдеггер, стверджуючи, що мовлення – звукове вираження і відтворення порухів людської душі, якими керують думки [204, с. 23].

Виникнення мовлення пов'язане зі становленням суспільства в процесі перетворення людиноподібних мавп на людей. Формування членороздільного мовлення з нечленороздільних звуків знаменувало собою один із важливих етапів соціалізації людини [71, с. 42]. Збільшення форм взаємодії членів спільноти, а всієї спільноти – із зовнішнім середовищем потребувало заміни наочно-образних, пов'язаних зі значними затратами енергії та часу засобів спілкування (пантоміма) на більш глибокі, різноманітні та економічні засоби, які вміщувала звукова мова [220, с. 136]. Отже, основою комунікативної системи первісного суспільства було **мовлення**, яке згодом внаслідок певних еволюційних культурно-історичних процесів реалізувалося в природній мові.

Щодо основних причин виникнення вербальної комунікації підтримуємо позицію В. фон Гумбольдта, який зазначає, що створення мови обумовлене внутрішньою потребою людства, оскільки мова – не

просто зовнішній засіб спілкування людей, підтримка суспільних зв'язків, вона закладена в самій природі людини і є необхідною для розвитку духовних сил і формування світогляду [58, с. 51]. Такий підхід суттєво прояснює основну рушійну силу появи природної мови – потребу в удосконаленні комунікативної взаємодії, зокрема передачі та збагачення набутого соціумом досвіду. Адже якщо мовлення, хоча і є соціальним явищем, відображає досвід окремого індивіда, то мова здатна акумулювати досвід колективу.

Мовленнєва діяльність сама собою виявляється недостатньою для впорядкування та передачі соціокультурної інформації, оскільки, за словами Ф. де Соссюра, вона (діяльність) є «багатоманітною й різноманітною; протікаючи одночасно в низці галузей, будучи одночасно фізичною, фізіологічною, й психологічною, вона, окрім того, належить і до сфери індивідуального, й до сфери соціального; її не можна віднести цілком певно до жодної категорії явищ людського життя, оскільки невідомо, яким чином усьому цьому можна надати єдності» [185, с. 17-18]. Тому саме **природна мова** як знаково-символічна система виявилася здатною упорядкувати та спрямувати в потрібне русло мовленнєву діяльність.

Варто підкреслити, що усна комунікація, при всіх її перевагах, базується на природній пам'яті, що не завжди є надійною. Бажання людства закріпити соціокультурну інформацію, пов'язати минуле з майбутнім виливається в створення примітивного фольклору. Усна народна творчість вдало справлялася з завданням збереження досвіду попередніх поколінь і передачі його наступним поколінням. Проте з подальшим розвитком суспільних відносин використання суто природних засобів комунікації виявилось недостатнім. Бажання задовольнити нові комунікативні потреби спровокувало перехід від природних засобів комунікації (природного усного мовлення) до штучних – **писемного мовлення**.

Створення такої штучної знакової системи для позначення звуків на письмі можна вважати справжньою революційною подією в історії взаємодії природної та штучної мови. Винайдення письма якісно змінює ефективність інформаційних процесів: з'являється можливість передавання інформації в просторі, знімаються обмеження в об'ємі

інформації, що циркулює в суспільстві, оскільки тепер головним сховищем інформації стає текст. Письмова комунікація виходить за межі єдності часу й місця комунікативного акту. Окрім суто технічних наслідків, в основі процесу становлення письма – глибинні зміни в свідомості самої людини: писемність починає процес руйнування суто усного способу мислення, оскільки пропонує інший спосіб збереження інформації, що базується на процесі перекодування в графічний код [172, с. 54-55]. Так, не випадково сучасні дослідники однією із заслуг писемності вважають те, що вона уможливила зміщення центру тяжіння комунікації в напрямі інформації [126, с. 97]. Зокрема, Ф. де Соссюр справедливо наголошує на тому, що письмо зарекомендувало себе надійним способом подолання обмежень усного мовлення, адже «графічний образ слів вражає нас як дещо міцне та незмінне, більш придатне, ніж звук, для забезпечення єдності мови в часі» [185, с. 32]. Такі характеристики виявилися цілком спроможними задовольнити комунікативні потреби тогочасного соціуму.

Відтепер природна мова, що використовується для фіксації інформації на письмі, стає засобом не лише для усної, а й для писемної комунікації, набуваючи ніби подвійної усно-писемної природи. З приводу цього влучно сказав Н. Луман: «Першочергово вміння писати й читати було лише своєрідним ремеслом, справою спеціалістів, при цьому далеко не все, що можна було сказати, могло бути записане – оскільки потреба в записі і в допоміжних для комунікації засобах також була специфічною потребою. Лише з розвитком фонетичних різновидів письма виникає точна і повна паралельність усної і писемної комунікації. Про це свідчить про подвоєння не об'єктного світу, а подвоєння власне комунікації, так що тут можна говорити про подвійне кодування мови як усної/писемної» [126, с. 100-101].

Отже, поява графічної системи передачі мовлення стала ключовим моментом у природі лінгвокультурних явищ, а саме:

- помітно розширилися функціональні межі природної мови;
- штучна знаково-символічна природа писемності слугувала стимулом не лише для ускладнення природного мовного середовища, а й появи в подальшому штучної мови.

З появою письма мовленнєва діяльність почала опиратися на інтенсивне використання специфічних технічних засобів. Серед них ключову роль відіграло винайдення **книгодрукування**, що стало не менш важливою віхою в історичному поступі природної мови, а тим більше – її взаємодії з штучною. Як стверджує М. Мак-Люен, «різниця між людиною рукописної культури та людиною друкованої культури майже така ж велика, як між людиною письменною і людиною неписьменною» [129, с. 127]. Винайдення типографського шрифту Й. Гутенбергом спричинило можливість необмеженого тиражування тексту, в результаті чого не тільки з'явилися принципово нові умови передачі інформації, але й кардинально змінилися швидкість передачі та об'єм інформації, що тиражувалася. Це технологічне відкриття призводить до того, що все більше семіотика текстів впливає на всі сфери життя людей, зокрема повсякденну, побутову. Технологічні зміни в структурі комунікації впливають на інші елементи комунікативного акту, опосередковано впливаючи на код, що використовується в комунікації [172, с. 57-58].

Змінився і власне текст, адже тепер «адресат все більше узагальнюється, внаслідок чого зменшується кількість ситуативних конвенцій, на які може опертися автор тексту. Усе це є умовою нового витка тенденції до максимального експліціювання смислових нашарувань тексту в його поверхневій структурі» [172, с. 57-58]. Окрім цього, розвиток письма та книгодрукування призводить до виняткової розмаїтості мовленнєвих жанрів. Десятки видів текстів створюються як принципово писемні тексти, розраховані лише на візуальне сприйняття [137, с. 157]. Отже, книгодрукування сприяло не лише інтенсифікації інформаційних процесів, а й зміні смислової та жанрової наповнюваності природної мови, якою писалися тексти, а згодом – її унормованості, тобто становленню **літературної мови**.

Як стверджує Ф. де Соссюр, літературна мова є певною кодифікованою системою, а відповідний кодекс являє собою письмове зведення правил, підлеглих певному узусу – орфографії. Все це надає письму першочергове значення. Зрештою починають забувати, що говорити навчаються раніше, чим писати, і природне співвідношення виявляється перевернутим [185, с. 33]. Послідовник вищевказаного

дослідника, Ш. Баллі, дещо універсалізує літературну мову, надаючи їй узагальнюючого характеру порівняно з повсякденною мовою. Він стверджує, що літературна мова – це сухий залишок, підсумок усіх стилів, накопичених низкою поколінь; зібрання літературних елементів, освоєне мовною спільнотою, причому ці елементи є складовою фонду природної мови [20, с. 42-43]. Дійсно, виникнення літературної мови на той час можна вважати певним підсумковим етапом у розвитку природної мови, про що свідчить її спрямованість у минуле (вона, будучи результатом узагальнення набутого мовного досвіду, «неохоче» сприймає нововведення), так і абсолютно новою віхою в функціонуванні природної мови (адже вона слугувала точною відліку для нових розшарувань природної мови, і зрештою – кроком до створення мови науки).

Нормування мови стає необхідним по мірі розвитку культури в умовах зіткнення еволюції, що руйнувала систему мови, з розвитком мови, для якої ця система необхідна.... Якщо в ході еволюційних процесів мовці стихійно «заліковують рани», що наносяться мові фонетичними та морфологічними змінами, то унормування мови подібне до професійної діяльності лікаря, який, виходячи з наукових знань про будову організму, прагне не просто усунути симптоми хвороби, але йвилікувати її та попередити рецидиви. Норма створює уявлення про правильне й неправильне в мові, стандарти, необхідні для взаєморозуміння і точного вираження думки, а також протиставляє загальнонародну літературну мову місцевим діалектам, просторіччям, жаргонам [40, с. 17-18].

Підкреслюючи особливе значення появи літературної мови в еволюції природного мовного середовища, С. Кара-Мурза стверджує: «З книгодрукуванням усна мова особистих стосунків була витіснена одержанням інформації через книгу. ...Головним завданням тогочасної школи стало викорінення «туземної» мови своїх народів. Філософи використовують не зовсім приємне слово «туземний» для позначення тієї мови, що природно виростала протягом століть і корінням сягає в товщу культури даного народу – на відміну від мови, створеної індустріальним суспільством і сприйнятої ідеологією» [86, с. 83]. Літературна мова стала усвідомлюватися як «правильна» та

універсальна, а отже, найбільш придатна для закріплення основних знань про навколишній світ, «схильна до архаїзації» [20, с. 42-43]. Цим вона, на думку низки дослідників, навіть набуває ознак «штучності», оскільки створена не стихійно, тобто природним шляхом, а усвідомлено, з метою закріплення чітких правил оперування мовними знаками.

Так, на неможливість «природності» в чистому вигляді у процесі мовотворення вказує вже Г. Гегель. Він досліджує природу мови через аналіз «діяльності зі створення знака» [46, с. 294], що зрештою наповнюється явним буттям, тобто мова ним розглядається як продукт діяльності мислення: з одного боку, вона є засобом винесення назовні результатів внутрішньої розумової діяльності – мислення, з іншого – активним інструментом його розвитку. На думку О. Андреевої, така позиція загалом може слугувати основою міркування про подвійну природно-штучну природу мови [8, с.16].

Невипадково з появою літературної мови змінилося усвідомлення людиною природної мови загалом, з'явилося прагнення до її теоретичної рефлексії для виявлення шляхів якомога ефективнішого використання відповідно до комунікативних потреб. Вивчаючи закономірності функціонування природної мови, людина починає експериментувати з нею. Так, починаючи з XVII століття, відповіддю на прагнення винайдення універсальної мови, якою «може бути сказане все», стає поява штучних неспеціалізованих, тобто **міжнародних мов**. Вони відтепер починають не лише співіснувати, а й активно взаємодіяти з природною мовою.

Про більш кардинальні зміни природно-мовного середовища, зокрема взаємодію зі штучним, слід говорити, починаючи з періоду становлення інституту науки. У Новий час посилюється інтерес до створення штучних мов. Прагнення очистити слова природної мови від численних смислів, що мало на меті ефективно представлення наукового знання, призводить до виникнення **мови науки**. Тому, починаючи із зазначеної культурно-історичної епохи, лінгвокультурне середовище умовно можна трактувати як таке, що передбачає плідну взаємодію природної мови із штучною. Природна мова виявилася благодатним джерелом для створення численних штучних мов. При

цьому якщо в повсякденній комунікації домінуючою залишалася природна мова, то наукова комунікація наскрізно послуговувалася штучною мовою науки.

Отже, короткий екскурс в історію показує, що еволюція засобів комунікації йде висхідною лінією – від порівняно простих технічних засобів до більш складних, від природних засобів комунікації до штучних. Тому логічним продовженням таких етапів, як зародження феномену природної мови, виникнення писемності, винайдення книгодрукування, створення неспеціалізованих і спеціалізованих штучних мов на основі природної, стала поява універсального природно-штучного мовного середовища, здатного забезпечити рух потужних інформаційних потоків інформаційної доби.

Якщо кожен із попередніх етапів демонструє переважання природної над штучною мовою, то, аналізуючи сучасну культурну добу, варто підтримати позицію О. Сисолятіної, яка стверджує: починаючи з ХХ століття, переважання природної мови над штучною зводиться до нуля. З цього часу вони починають доповнювати одна одну, що викликано збільшенням потоку інформації із зовнішніх джерел. Для того, щоб переробити хоча б найменшу частину інформації, що надходить, людині доводиться застосовувати штучну мову як доповнення до природної і навпаки [192, с. 32].

Протягом останніх століть природна мова продемонструвала себе як складна семіотична система, схильна до трансформаційних процесів відповідно до конкретних потреб людства. При цьому помітним є різне співвіднесення природної та штучної мов, домінування однієї стосовно іншої. Кожен з етапів ускладнення засобів і типів комунікації свідчить про приріст свідомого впливу людини на лінгвокультурні процеси.

З цього приводу можемо погодитися з Є. Міллером, який стверджує, що спочатку суспільство взагалі не могло свідомо впливати на мову: у відносно недалекому минулому людство не те, що на глибинні, а й на поверхневі сутності мови, не вміло свідомо впливати. Наприклад, не могло бути й мови про вплив на графіку та орфографію, коли ще не було письма: люди взагалі не знали, що таке письмо і не могли створити його, оскільки не навчилися цьому, не знали, як це робиться. Створення літературної мови, унормування, кодифікація – це

теж вплив, при чому він поширюється на всі рівні мови, у тому числі на глибокі мовленнєві сутності. Відповідно, логічно припустити, що сфера мовних сутностей, на які суспільство свідомо впливає якісно та кількісно, постійно розширюється і з часом пошириться як на кожен мовну сутність зокрема, так і на мову загалом [138, с. 76]. Такі переконання яскраво підтверджує інформаційна доба, що знаменується стрімким розширенням ареалу свідомого впливу людини на мовне середовище.

Кожен новий етап розвитку інформаційної взаємодії пов'язаний із появою нових технологій передачі інформації, що само собою передбачають зміни в мові. Перш за все, очевидні функціональні зміни мовного існування, які при цьому опосередковують зародження і розвиток глибинних внутрішніх структурних зрушень. При всьому розрізненні і глибини, і широти змін мовної онтології та сфери функціонування, викликаних зміною середовища існування природної мови, ці зміни усвідомлюються в суспільстві як соціально значущі [172, с. 53-54]. Сучасне покоління є свідками того, як постійне зростання потреб у збереженні, обробці та передачі значних обсягів інформації сприяє інтенсивному впровадженню в життя все досконаліших інформаційно-комунікаційних технологій. Чільне місце серед них відводиться комп'ютеру, що, увірвавшись у життя сучасника, лише за декілька десятиліть спровокував такі значні лінгвокультурні зміни, яких не спостерігалось навіть за останні декілька століть.

Аналіз природної мови в сучасних соціокультурних умовах, як того вимагає проблематика дослідження, спонукає до розгляду основних чинників лінгвокультурних змін крізь призму загального культурного фону епохи, оскільки мова та культура є взаємообумовлюючими феноменами. У цьому сенсі погоджуємося з висновками О. Григор'єва: «Природна мова є однією з найвищих форм вияву культури, проте й культура своїми базовими смисловими характеристиками належить до сфери природної мови, яку можна назвати ядром культури» [55, с. 64]. Оскільки «культури створені з комунікативних процесів» [91, с. 351], слід зважати на те, що інформаційна доба безпосередньо пов'язана з появою нових форм комунікації.

Відтепер рушійною силою комунікації є, насамперед, процеси інформатизації та комп'ютеризації. Соціокультурне наповнення епохи суттєво змінює навіть уявлення людини про комунікацію: невід'ємним атрибутом епохи стало спілкування посередництвом комп'ютера. Саме комп'ютеризація стала стрижнем технологічного аспекту інформатизації суспільства, здатним забезпечити комунікаційні потреби сучасників. Невід'ємною складовою цих процесів є медіатизація як відповідь на потребу в удосконаленні шляхів подачі інформації, доступу до неї. Окрім цього, йдеться про якісно новий комунікативний простір – мережевий.

Створена першочергово як технічна система зв'язку, система мереж активно відреагувала на запити культурного розвитку, запропонувавши нову комунікативну систему. Не викликають сумнівів слова Н. Кирилової: «Інтернет став середовищем для комунікації в більш широкому сенсі слова, що передбачає міжособистісну і публічну форми спілкування, як індивідуальну, так і групову» [94, с. 139]. Означені культурні реалії (комп'ютеризація, інформатизація, медіатизація та ін.), на нашу думку, є найбільш дієвими чинниками трансформації природної мови на сучасному етапі культурно-історичного поступу людства.

Першочергово слід зважати на той фактор, що співіснування різних типів комунікацій інформаційної доби роблять чіткі лінгвокультурні межі між ними менш помітними. Відтепер завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям швидкий перехід від одного типу комунікації до іншого, з однієї комунікативної спільноти в іншу стає не просто можливим і доступним, а необхідним для задоволення комунікативних потреб соціуму. Така ситуація надає мові характеру мінливості, відкритості до змін. Тому можна погодитися з думкою О. Тоффлера: якщо раніше був час, коли людина вивчала мову свого оточення і використовувала її, з незначними змінами, протягом усього свого життя і цей «зв'язок» із кожним вивченим словом або жестом був міцний, то сьогодні вже немає такої дивовижної якості [196, с. 130].

Загальновідомо, що мова є не стільки індивідуальним, скільки соціальним явищем. Вона постає «інструментом розвитку суспільних відносин» [63, с. 91], які функціонують відповідно до культурних реалій

епохи. Соціокультурний характер мови демонструє процес оволодіння нею вже від народження. Як зазначає Б. Успенський, засвоєння мови поєднує в собі біологічне (вроджене) і культурне (набуте) начала: перше носить індивідуальний, друге – соціальний характер. Сама здатність вивчити мову є явищем генетичного коду, але мова при цьому є явищем культури [198, с. 119]. Ця риса мови власне і визначає людину як таку. Тоді як «тварина отримує вроджену інформацію, що дозволяє їй жити серед інших подібних собі осіб» [121, с. 293-294], людина отримує – окрім якоїсь вродженої інформації – можливість навчитися спілкуватися з іншими людьми, тобто можливість координації власного індивідуального досвіду з досвідом інших людей, а тим самим і можливість обміну інформацією [152, с. 39]. Тому логічно ключовим фактором трансформації мовних реалій слід вважати особливості комунікативного простору культури інформаційної доби.

Прикладом цьому можуть слугувати **Інтернет-комунікації**, що є невід’ємною складовою сучасного лінгвокультурного простору. Не випадково Н. Кирилова до основних функцій Інтернету відносить соціальну, яка веде до утворення нових форм комунікативної поведінки в суспільстві, де панують горизонтальні зв’язки і відсутні територіальні, ієрархічні та часові межі [94, с. 139]. Сьогодні Інтернет виступає в ролі не лише чинника змін міжособистісного спілкування, «посередника при входженні людини в широке інформаційне середовище» [153, с. 58]. В електронну систему комунікації розробники закладають інші параметри «внутрішньої людини», сканують інші атрибути людини, порівняно з повсякденною системою комунікації в безпосередньому спілкуванні або в комунікації письмовій. Так, соціальна практика доводить, що мережа Інтернет психологічна більшою мірою, ніж звичайна мережа відносин людей, оскільки орієнтована на їх психофізіологічну структуру. В мережі людське тіло і душа людини загалом вже не потрібні – потрібні лише її нерви [99, с. 13]. Така позиція дає підстави стверджувати, що Інтернет вносить корективи в саму екзистенційну сутність людини, її свідомість, мислення, світоглядні орієнтири, відчуття реальності, що позначається на соціальній взаємодії комунікантів.

М. Кастельс підкреслює, що поява Інтернету як нового комунікативного середовища пов’язана із суперечливими заявами щодо

зростання нових моделей соціальної взаємодії. З одного боку, формування віртуальних спільнот, які головним чином базуються на комунікації он-лайн, тлумачиться як кульмінація історичного процесу розмежування місцезнаходження та комунікабельності у формуванні спільноти: нові вибіркові моделі соціальних стосунків заміняють форми взаємодії людей, які прив'язані до певної території. З іншого боку, прогресує думка, що інтенсивне використання Інтернет-комунікацій веде до соціальної ізоляції, а отже, з огляду на хаотичність веде до руйнування соціального спілкування [92, с. 116]. Думці про ускладнення соціальної взаємодії під впливом Інтернет-технологій можна протиставити позицію Г. Мак-Люена, який обстоює тенденцію до загального спрощення протікання комунікативних процесів сучасного соціуму. Дослідник доводить, що з виникненням засобів електронної комунікації суспільство повертається на первинний етап розвитку, коли в людини відроджується природне аудіовізуальне багатомірне сприйняття світу [129]. Подібну думку висловлює Н. Кирилова: поліфункціональність мережі сприяє тому, що інформаційні контакти протікають в режимі відкритості та загальнодоступності [94, с. 139-140].

Не виключаючи права на існування подібних теорій, ми все ж підтримуємо позицію щодо неоднозначного та суперечливого характеру соціальної взаємодії. З одного боку, спілкування посередництвом інтернет-комунікацій спрощує соціальну взаємодію комунікантів, зокрема з легкістю долаючи часово-просторові перешкоди в обміні інформацією, наділяючи новими можливостями в передачі почуттів та емоцій (наприклад, застосування медіакомунікацій). З іншого ж боку – ускладнює, позбавляючи живого спілкування, вимагаючи від комунікантів, окрім уміння користуватися комп'ютерною технікою, знань певних «неписаних» правил спілкування та слідування їм.

Виокремлення чинників лінгвокультурних змін природної мови спонукає до аналізу нової текстуальної парадигми – гіпертексту. Цей новий спосіб комунікації є відповіддю на прагнення удосконалити процес сприйняття одночасних потоків інформації. З огляду на це В. Калмиков припускає навіть появу гіпертекстового мислення: людина, читач гіпертексту, знову ж сама монтує загальну картину з окремих

фрагментів тексту, відкидаючи те, що заважає його інтерпретації [84, с. 122]. Читання гіпертексту, тобто створення лінійного тексту шляхом «лінійзування нелінійного», є свідченням появи якісно нових форм інтелектуальної діяльності людини [189, с. 41]. Небезпідставною є думка Ж. Дерріда про те, що фундаментальною проблемою сучасної культури є ідея нелінійного письма. Якщо лінійне письмо, відображаючи лінійність звукового мовлення, можна вважати природною оболонкою звукового мовлення, що несе в собі думку, то сучасна культура, прагнучи до «вільності» думки, характеризується тяжінням до нелінійності письма, що дедалі постає все реальнішим фактом культури.

Сучасна культурна ситуація долучає до процесу представлення нелінійного письма не стільки природні, скільки штучні спеціалізовані мови. Тут Ж. Дерріда виходить від загальноприйнятого до недавнього часу уявлення, що комп'ютери призначені давати відповіді в межах формально визначених задач. Однак технічне середовище комп'ютера, як показала практика останнього десятиліття, може використовуватися і по-іншому: не для поєднання ланцюжка переходів, перетворень питання та відповіді, задачі та розв'язання, а для власне запису, фіксації знаків, «слідів», «позначуваних». Ставши інструментарієм для письма, комп'ютер спочатку обслуговував звичайну, лінійну форму письма. Однак незабаром виявилось, що він тією ж мірою здатен підтримувати створення та простежування відкритих, в принципі, безкінечних ланцюжків і мереж переходів між цими записами, між елементами, що несуть смисл [189, с. 37-38].

Помітно зростає роль полікодових, тобто семіотично неоднорідних, текстів у сучасній комунікації. Адже фрагментарність, ігрова реальність, поверхневе ковзання в тексті не може не позначитися на мовній реальності. Гіпертекстуальність свідчить про полідискурсивність віртуальної спільноти, що, в свою чергу, призводить до переплетення жанрів і стилів природної мови, стирання меж між ними, міграційних процесів у мові, а відтак – порушення балансу між природною та штучною мовами. Найбільш явним прикладом може слугувати загальне спрощення розмовного мовлення, усікання ускладнених конструкцій, свідоме нехтування елементами високого

стилю. Проте, на нашу думку, це явище не можна маркувати як суто негативне, його слід розглядати в якості своєрідного способу пристосування до комунікативно-мовної реальності культури інформаційної ери.

Поширення мереж дедалі чіткіше ставить природну мову в опозицію штучним, особливо мовам програмування. Адже останні є лише «технологічною оболонкою Інтернету», тоді як природна мова усвідомлюється мовою аудиторії користувачів Інтернету – віртуальної спільноти, тобто засобом створення віртуальної реальності [197, с. 330].

За таких умов природна мова виявляє віртуалізуючий потенціал найбільш яскраво з-поміж усіх існуючих семіотичних систем. Віртуальна комунікація змінює розмовний стиль мовлення. Так, спілкування в чатах передбачає принципову установку на неофіційне дружнє спілкування. Молодь як основний суб'єкт комунікації сприяє формуванню системи маркерів розмовного стилю мовлення, пошуку відповідних прийомів підкреслення розмовності. При цьому вводяться спеціальні знаки – замітники міміки та жестів, що супроводжують розмовне мовлення. Замітники мімічних знаків у сучасній Інтернет-комунікації є досить розгалуженою системою: вербальна інформація доповнюється графікою та анімацією, а також семіотикою організації сайтового простору [172, с. 62]. Такі обставини дозволяють говорити про лінії зближення семіотики письмового та усного текстів, у тому числі й з огляду на лінії передачі ритмічно-інтонаційних структур мовлення, що звучить.

Писемне мовлення як еквівалент усного шукає відповідні форми вираження цього необхідного для інтерпретації компонента: паузам відповідають пробіли, інтонаційно-динамічна сторона мовлення передається системою розділових знаків, а також різновидністю шрифтів [172, с. 56]. Адже розмаїття розділових знаків не тільки «підкреслює інтонацію мовця», а й дозволяє з легкістю «привносити в письмо елемент усного мовлення» [174, с. 75]. О. Анісімова зауважує, що так звані метатекстові знаки є невід'ємною частиною писемного мовлення, створюють єдине «візуальне, структурне, смислове і функціональне ціле» [11, с. 75].

Так, сучасна культура демонструє суттєву зміну ставлення людини до розділових знаків. На перший план виходить тяжіння до «природної мультимедійності розмовного мовлення» [172, с. 56], що передбачає передачу інформації різними каналами одночасно, породжуючи у такий спосіб семіотичний синкретизм.

Особливого значення у віртуальному дискурсі набувають знак оклику та знак питання, що дозволяють передати ситуацію особливого емоційного напруження, властивого усному спілкуванню. Якщо до інформаційної ери людина розділові знаки вживала на письмі більш розважливо, то за сучасних умов прагнення передати надмірну емоційність мовлення спонукають до вільного, часто надмірного, їх застосування. Людина їх адаптувала до вираження ступеню емоційності мовлення, що навіть має свою шкалу (від найрадіснішого до найбільш сумного): :-))))), :-), :-|, :-(), :-((((.

Отже, графічна неоднорідність текстів свідчить про те, що **розмовне мовлення**, представлене віртуальним дискурсом, тяжіє до живого розмовного мовлення. Таке прагнення впритул наблизитися до природної мови пояснює інтенсивне використання штучних графічних засобів у вигляді знаків і символів для передачі живого мовлення.

Імітації усного спілкування також сприяє поєднання розділових знаків із різноманітними графічними засобами вираження: геометричними фігурами, математичними знаками та ін. Таке явище можна вважати відповіддю на потребу в передачі додаткового змісту, значеннєвих відтінків, що не можуть бути виражені вербально. Наприклад, переглянувши імена авторів повідомлень (так звані облікові записи користувачів, якими вони повідомляють про себе), з'ясуємо, що розділовий знак як такий набуває зовсім іншого сенсу. При цьому використання розділових чи інших штучних знаків сприяють зміні власне сутності маркування авторства.

Особливого значення набувають маюскули (великі букви). По-перше, вони стають інструментом підкреслення значущих реалій культури (наприклад, самі поняття «Інтернет», «Всесвітня павутина», «Рунет»). По-друге, активізується їх функція щодо компенсації тембру голосу для передачі на письмі розмовного мовлення (це є особливо помітним при спілкуванні в чатах, де часто можна зустріти написання

великими літерами фрази або її частини, яку автор прагне не просто сказати, а проговорити особливим підвищеним тоном, навіть «прокричати»). Схожі характеристики має явище повторення однієї букви в слові (наприклад, «Я зззззнаю!», «Ураааа!»).

Специфічними явищами, що представлені Інтернет-комунікацією, є передача кирилиці латиницею (наприклад, chatboltun.ru – чат «Болтун.ру»), використання цифр для скорочення слова чи його частини (наприклад, цифра 4 відповідає звуку [ч] – 4as (рос. «час»), no4 (рос. «ночь»), що є виявом прагнення до технічної зручності (як у випадку вживання 4 замість [ч] – в SMS-комунікації відсутня однобуквенна відповідність для українських/російських шиплячих звуків у латинській абетці), а також відповідності суто комунікативним потребам, бажання виділитися з-поміж інших, як явище вияву незатребуваної мовленнєвої енергії міжособистісного спілкування в реальному часі, що часто замінюється віртуальним.

Підтримуємо позицію О. Портнова, який переконує, що мова є, перш за все, «образом і подобою тієї всезагальної та універсальної виразності, якій підпорядковані однаковою мірою діалектично переплетені тілесність і духовність», «способом вираження духу, особистості і «Я» [161, с. 84]. Інтенсивні процеси циркуляції інформації культури сучасної ери гіперболізують цю якість мовних реалій. Так, явище іменування авторів письмових повідомлень поволі відходить від його прямої функції – «іменування». Такі «імена» користувачів, або, говорячи мовою комп'ютерного сленгу, «акаунти», переважно слугують для означення комуніканта, його внутрішньої сутності, надання йому певного статусу для виділення з-поміж інших, що відповідає комунікативним потребам інформаційної ери.

За цих обставин людина стає не просто пасивним користувачем, а активним учасником трансформаційних процесів лінгвокультурної сфери. На думку Б. Гройса, таку діяльнісну сутність людської особистості передбачає власне постструктуралістський та деконструктивістський дискурс: «Людина не лише повинна визнати, що все тече, а й сама повинна активно почати текти, спонукаючи інших до цього, – ліквідувати межі власної мови, відмовитися від усякої

стабільності, перебувати в невизначеності, стати відкритою іншому» [56, с. 32].

Щодо цієї проблеми досить влучно висловилася Г. Трофімова: «Організація лексику за принципом асоціативно-семантичної мережі явно перегукується з принципами побудови мережевого гіпертексту. На зміну пасивному читачу-реципієнту тексту в Інтернеті приходять «читач-гравець», що активно бере участь у творчому процесі, володіє «паралельним сприйняттям» і створює свої власні тексти в чатах, форумах, гостьових книгах тощо» [197, с. 56]. Подібну позицію обстоює С. Тер-Мінасова, на думку якої, сучасна людина є активним учасником процесу розвитку живої природної мови. З одного боку, кожен член соціуму, говорячи чи пишучи рідною мовою, повторює вже готові структури, наслідуючи мільйони носіїв цієї мови, черпаючи зі скарбниці власної мови випробувані в численних мовленнєвих актах, визнані та регулярно вживані словосполучення. З іншого, – людина сама творить власну мову. Ця творчість йде двома абсолютно протилежними шляхами: стимулом може бути як таланти художника слова, так і помилки, випадковості [194, с. 88]. Утворені тим чи іншим шляхом слова завдяки Інтернет-комунікаціям здатні з легкістю «приживатися» в розмовному мовленні, стаючи надбанням не лише окремої особи, а й цілої спільноти.

На просторах мережі Інтернет розгортається своєрідна гра, в якій людина є і режисером (задаючи тон висловленого, надаючи йому певного «стилістичного обрамлення»), і головним актором (комунікантом, готовим до активної взаємодії), і глядачем (спостерігаючи за потоком інформації, сприймаючи її), і критиком (інтерпретуючи сказане співбесідником, надаючи сказаному певної оцінки). Означений підхід настановує на висновки про наскрізний антропологічний вимір функціонування природної мови в соціокультурному просторі інформаційної доби, що детальніше буде розглянуто нами в третьому розділі монографії.

Оригінальною якістю Інтернет-комунікацій є базова компонента розмовної практики – підвищена емоційність. Цьому цілком сприяє низка обставин: невимушеність мовленнєвого акта, спонтанна фіксація усних повідомлень на письмі, швидкість продукування і передачі

інформації (наприклад, чати, блоги, форуми, ICQ та їх аналоги, для яких часово-просторові умови передачі інформації не є перепорою).

Широкий спектр передумов таких лінгвокультурних зрушень Р. Ленем пояснює більш глобальною причиною – виникненням електронного тексту. Дослідник доводить, що коли ми переходимо від книги до екрана, відбувається безліч цікавих перетворень. Мудрість прислів'їв, приміром, стає візуальною. Цифровий спосіб виразу відродив світ народної мудрості за допомогою радше не слів, а широких баз даних візуальної інформації. Ми дістаємо фактично каталог, що репрезентує звичні ситуації й відповідні відгуки на них: обличчя, жест рукою, різноманітні знаки. Наш набір комп'ютерних символів регулярно містить друкарські рідковживані символи, але перелік легкодоступних комп'ютерних «смайлів» налічує тисячі одиниць. Тому традиційна залежність від звичних штампів переноситься від слова на образ [117, с. 63-64]. Така ситуація суттєво змінює традиційні уявлення про текст. Його усвідомлення фактично «розширюється до семіотичного концепту, що відтворює зоровий образ в статичному й динамічному виконанні, включаючи звукове супроводження і власне текст у вигляді титрів» [87, с. 142].

Згідно зі словами С. Кара-Мурзи, у ході розвитку цивілізації людина виробила дві різні мови для запису, збереження та передачі інформації – знакову (цифра, буква) та іконічну (візуальний образ, картинка) [86, с. 120]. Беручи за основу такий поділ, можна припустити, що на сьогодні іконічний знак набуває особливого сенсу – стає активним компонентом природної мови. Адже, як стверджує Р. Ленем, друкована поверхня стає мінливою та інтерактивною, графічні та друкарські прийоми, до яких надається електронна поверхня, роблять нас самосвідомими нашого власного апарату зору» [117, с. 109]. Підкреслюючи позитивний бік таких лінгвокультурних феноменів, М. Мак-Люен зазначає, що будь-яка писемність, заснована на малюнках, – це балет таких поз, що викликає захват тих, хто шукає синестезію та аудіотактильну широчінь, які набагато перевищують голу абстракцію абеткових форм [129, с. 71].

Дійсно, електронний текст, усвідомлюючись науковцями спочатку як «певний підсумок еволюції книги» [94, с. 110], виявився «мішком із

візуальними фокусами», що повертає читачеві цілі шари засобів вираження – графіку, шрифти, друк, розміщення тексту, колір [117, с. 30]. Будучи одним із основних критеріїв розрізнення піксельного друку від його попередника, такі візуальні засоби є необхідною умовою для широкого обміну смислами та значеннями, в який вступає кожен новий автор і кожен новий текст. Якщо раніше, щоб вразити співбесідника, привернути його увагу, для опису будь-якого почуття, людині потрібно було підібрати низку влучних слів і виразів, то сьогодні достатньо використати лише смайл – спеціальний знак, що заповнює відсутність невербальних засобів комунікації в комп'ютерному світі, «типові ієрогліфи найархаїчнішого типу, майже піктограми» [165, с. 122].

Такі знаки, наприклад, можуть виражати жарт, гарний чи поганий настрій, байдужість, неприйняття, сум, сміх, гнів тощо. Інша справа, що, підбираючи той чи інший смайл, людина вкладає в нього свій зміст, який може суттєво різнитися зі змістом, який «накидає» на нього читач у процесі інтерпретації такого повідомлення. З огляду на цю обставину можемо припустити факт втрати певної частини змісту висловленого, його смислового відтінку, а отже, складається враження, що повноцінна комунікація є лише ілюзією.

Заслужують на увагу спостереження щодо подібних знаків, які висловлює О. Рабінович. На її думку, на сьогодні еволюція таких німих маюскул успішно продовжується: кількість фонетичних, що мають лише значення, знаків стає все менше, а знаків, що мають смисл, але «німих» (до них можна віднести, наприклад, @ – «собаку», інтерпозитивний детермінатив адреси) постійно збільшується [165, с. 122]. Такий факт свідчить про тенденцію до загального спрощення знаково-символічної системи, і чільне місце в цьому процесі відводиться мережевому простору Інтернету.

Візуалізація електронного тексту властива не лише жанрам міжособистісної комунікації, а є помітною навіть на рівні мови художніх текстів. Технологічні можливості Інтернету дозволяють здійснювати нові творчі пошуки, поєднуючи поетичне слово з анімаційними ілюстраціями – малюнками, що «ожили» на полях: поетичні стріляли, слайд-шоу, оповідання з гіперпосиланнями та

ін. [197, с. 198]. В основі мережевої поезії, як і її реальній іпостасі, – ритм і образність. Спільним також є завдання – реалізація естетичної функції. Проте засоби реалізації цієї функції різняться відповідно до потреб часу. Тому авторська мережева література ґрунтується першочергово на використанні можливих технологічних засобів, прагнучи до поєднання тексту, «живих» картинок і звуку.

Комунікативний мережевий простір є особливим середовищем реалізації літературної мови. В Інтернеті присутні всі функціональні мовленнєві стилі та всі варіанти літературної мови, обумовлені різноманітними сферами спілкування: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, виробничо-технічний, релігійний тощо. Чітко кодифіковані системи підмов різноманітних галузей знання і техніки: електроніки, математики, медицини та ін. – також мають свою нішу в тому сегменті Інтернет-контенту, де розміщуються наукові статті на різноманітну тематику [197, с. 205].

Загальновідомо, що літературна мова – основна наддіалектична форма існування мови, яка характеризується обробленістю, поліфункціональністю, стилістичною диференціацією і тенденцією до регламентації [219, с. 270], це вища, найбільш досконала форма народної, тобто природної, мови, яка має свій ступінь нормованості на всіх рівнях [71]. На сьогодні представлення літературної мови посередництвом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій сприяє зміні самого усвідомлення людиною норми як основи літературної мови. В процесі мовленнєвої діяльності комунікантів слово набуває відносної свободи від правил мовної системи. Якщо розуміти мовну систему як сукупність можливостей, обумовлених певними закономірностями конкретної мови, то норма виступає як визнана носіями даної мови реалізація можливостей цієї системи. Тому норма на сьогодні постає не як заборона, а швидше як вільний вибір мовленнєвих засобів вираження [217, с. 39]. Зважаючи на те, що такий вибір здійснюється у відповідності до сучасних загальнокультурних ціннісних орієнтирів, він часто здійснюється не на користь високих літературних стандартів, що закріплювалися протягом цілих століть. Низка стилів мови, що за прямим призначенням передбачають суто літературний пласт мови, сьогодні буквально «майорять» жаргонізмами,

ненормативною лексикою, просторіччями. З огляду на це складається враження, що нормою сучасною літературної мови є наявність ненормативного матеріалу.

Проте такий погляд на порушення унормованості літературної мови, на думку низки дослідників, означений не стільки негативними, скільки позитивними зрушеннями. Так, Г. Трофімова стверджує, що зростаючі потреби в комунікації обумовлюють серйозніший підхід до слововжитку. Атрибутом сучасного мовленнєвого простору є тенденція до лаконічної експресивності, скорочень, лаконічності, утворенні аббревіатур стимулює більш ретельний підхід до вибору слова в Інтернеті, що особливо яскраво проявляється при підборі ключового слова при пошуку інформації [197, с. 336]. Такий підхід дослідника, як власне і попередній, лише ще раз підтверджує, що вихід за межі кодифікованої норми (легковажне ставлення неї чи надмірна увага до її критеріїв) можна вважати ще одним способом пристосування людини до потреб комунікативного простору культури інформаційної ери.

Становлення нового технологічного середовища спричиняє становлення віртуальної комунікації, що розуміється як комунікативна взаємодія суб'єктів, здійснювана посередництвом комп'ютера через електронну мережу Інтернет. Така взаємодія носить глобальний характер, що першочергово передбачає «павутиння Інтернету», поступово стаючи «глобальним комунікаційним дзеркалом-екраном життя людства» [94, с. 109]. Тому не викликає подиву, що перебування в віртуальному часі та просторі характеризується розширеним впливом на мовні реалії. Воно перетворює і семантику, і символіку: значення переміщується від статичного ствердження до динаміки поширення [118, с. 120].

Віртуальне спілкування є комбінацією особистісно-орієнтованого спілкування (реалізується в електронній пошті, Інтернет-конференціях тощо) та фрагментів різних типів дискурсу: ділового, наукового, політичного, релігійного, економічного, юридичного та ін. Єдине комунікаційне ціле віртуальної комунікації становить полілог, що включає елементи монологу і діалогу. Зміст дискурсивних практик визначає характеристики соціокультурного середовища, а отже, і якісно змінює мовне середовище.

Такі обставини не можуть не позначитися на трансформації **жанрових характеристик** природної мови. Підкреслюючи важливість дослідження жанрових змін, М. Бахтін наголошував, що «кожній епосі задають тон певні жанри» [23, с. 271]. Так, яскравими прикладами інноваційних жанрів, що характеризують нашу епоху, можуть бути інтернет-конференція, електронна пошта, чат, форум, комп'ютерні ігри, рекламні банери та ін. Причин зазначених змін декілька: по-перше, всередині мережі розгортається процес не лінійної, а просторової, багатовимірної комунікації, що призводить до зняття часових і просторових обмежень. Це спричиняє необмеженість у виборі мовних засобів, непередбачуваність лінгвокультурних процесів, формуючи тим самим нову мовну реальність з якісно іншими жанровими характеристиками: усталені жанри стрімко поступаються іншим, більш «зручним» для користувача. По-друге, значним чинником, що стимулює до «експериментів» з існуючими жанрами, є посилення обсягу інформації та швидкості обміну нею. По третє, йдеться про суто технологічний бік інформаційної ери: новітні інформаційно-комунікаційні технології озброюють процес інфообміну між комунікантами новими каналами та засобами передачі інформацій, що власне й передбачають специфічні жанри.

Так, суттєвим змінам піддається епістолярний жанр. Під тиском електронної пошти він фактично зникає в тому вигляді, який ми звикли бачити в «звичайних» листах, до появи мережевого простору. У такі тексти все частіше проникають елементи усного мовлення, посилюється експресивне забарвлення тексту, зокрема за допомогою використання специфічних графічних знаків. До того ж виявляється непотрібним найважливіший принцип переписки – дотримання логічності й послідовності викладу фактів у посланні. Спостерігається порушення норм пунктуації, нестандартне звернення до адресата, а часто – взагалі його відсутність. Те ж саме можна сказати і про орфографію: довгі слова все частіше замінюються скороченими аналогами з упуцненнями, зазвичай, голосних. Спілкування в режимі on-line спонукає скорочувати й складні синтаксичні структури.

«Епістолярна культура письма, що усвідомлюється як долання простору, стає цивілізацією електронного письма, що долає час» [118,

с. 117]. Як стверджує Г. Трофімова, електронна переписка демократизується, втрачаючи свою забюрокраченість і канцелярщину. Скажімо, мова ділової електронної пошти за своєю жанровою специфікою наближається до мови інтерв'ю, професійної кореспонденції та інших напівформальних жанрів. У той же час розмиваються межі системи етикетних формул, форма письма стає більш вільною [197, с. 218].

Електронна пошта, звісно, прискорює процес передачі інформації, проте одночасно призводить до втрати її сенсу, глибини та аутентичності. Піддаючи сумніву надзвичайні якості електронної пошти, окремі науковці стверджують, що в разі фетишизації E-mail може стати не стільки «великим зв'язковим», про що твердять технооптимісти, скільки «великим роз'єднувачем «людської популяції і призвести «до гіркого непорозуміння» [132, с. 63].

Складається враження про цілеспрямоване спрощення мови, навмисний відхід від її унормованості та будь-яких правил взагалі. В основі таких змін, ймовірно, лежить потреба в пристосуванні людини до нових комунікативних умов, підлаштуванні до вимог часу. Адже «мова, ніби стежка, протоптана навпростець поперек газону: перегороджуй – ходити будуть не як вказано, а як зручніше» [194, с. 106]. Окрім цього, наведений нами приклад є свідченням неабиякого адаптаційного потенціалу природної мови в мінливих соціокультурних умовах.

Здійснений вище аналіз ще раз підтверджує, що сучасний період є якісно новим етапом у розвитку природної мови. Як суто технічні, так і духовно-культурні процеси інформаційної ери тісно пов'язані з циркуляцією інформаційних потоків, що призводить до виникнення нових типів комунікацій. Ці обставини загалом і детермінують лінгвокультурні трансформації природно-мовного середовища. Проте такі зміни можна прослідкувати не лише в динаміці зазначених процесів. Не менш важливим тлом, на якому розгортаються вказані зміни, є статичне, на перший погляд, функціонування мови в різних соціальних практиках. При цьому чільне місце відводиться різноманітним соціальним групам, взаємодія членів яких неминуче призводить до кореляції різних мовних пластів.

У процесі комунікації, зокрема в сфері соціально орієнтованого спілкування, мова підлягає певного роду соціально-культурному варіюванню, де щоразу враховується картина світу в своєрідному баченні індивідуума. Адже, як стверджує Є. Міллер, мова загалом об'єктивно відображає реальний світ, хоча це відображення є й опосередкованим: об'єктивний світ відображається в свідомості; думка переробляє отриману інформацію; мова приблизно відображає зміст думки; відбувається також «вторинне» (зворотне) відображення об'єктивного світу у спрямуванні «мова – свідомість» [138, с. 79]. Окрім цього, мова є одним із основних способів фрагментації мінливого навколишнього світу, виявом ставлення людини до нього, своєрідним соціокодом, що регулює її життєдіяльність.

Будучи соціокультурним явищем, мова відображає і соціальну диференціацію суспільства, яке не може бути абсолютно однорідним із різних об'єктивних причин [212, с. 65]. Досягнення комунікативно-адекватної мовної поведінки потребує врахування соціальної диференціації мови, сфери її використання, що є відображенням соціальної диференціації, де кожна мовна група розробляє специфічну мовну поведінку або мовний варіант, специфічний для даної групи» [160, с. 266].

Така диференціація, на думку М. Петрова, прямо залежить від діяльнісних характеристик соціальної групи: «Усі види соціальності використовують ... мову на правах засобу спілкування, тобто перекладу знання з поведінкової в знакову, усвідомлену форму. Мова функціонує як діяльність (мовлення) за універсальними для даної мовленнєвої спільноти правилами, що утворюють разом із загальнозначимим словником репродуктивний, універсальний каркас мовленнєвої діяльності» [155, с. 196]. Мову як засіб опосередкування будь-якої форми соціальної діяльності людини розглядає і Н. Автономова [2, с. 64]. Беручи до уваги такі положення, доцільним було б уточнити, що правила такої діяльності соціальних груп обумовлені культурним фоном епохи, а тому цілком спроможні визначати загальні лінгвокультурні тенденції.

Про специфічні стереотипи мовленнєвої поведінки членів соціальних груп свідчить феномен **жаргонізації**. Жаргон часто

ототожнюють зі сленгом, соціолектом, і визначають як: різновид мовлення, що використовується переважно в усному спілкуванні окремої відносно стійкої соціальної групи, що об'єднує людей за ознакою приналежності до того чи іншого роду соціальної діяльності [219, с. 151]; мовлення якої-небудь соціальної чи професійної групи, що відрізняється від загальноповсякденної мови особливим складом слів та виразів [71, с. 64]; форму мовленнєвої поведінки, що інколи хоча й несуттєво, але завжди демонстративно відрізняється від загальноприйнятих і є при цьому нормою для даної групи [165, с. 14]. А. Айер взагалі називає жаргон «індивідуальною мовою», адже він пристосований для спілкування обмеженої кількості людей із метою залишатися незрозумілим для тих, хто знаходиться поза цією групою [5, с. 221].

На думку Т. Біленко, в основі такого мовного феномену – потреба підкреслити особливий статус соціальної групи. Із невичерпного лексичного багатства обирається й активно використовується чисельно незначний набір лексичних засобів, які своєю повсякчасною практичною «задіяністю» значно полегшують процес спілкування в конкретній групі. Така лексика є переважно маркованою (позитивно чи негативно), набуває своєрідного статусу – вживається як шифр, як мова для «посвячених», «своїх»; це потрібно для збереження своєї «окремішності» (реальної чи надуманої), майже кастовості, оскільки оточення сприймається як вороже: в ньому прихована небезпека, яку треба розпізнати і знешкодити [27, с. 70]. Як бачимо, характерною рисою для всіх наведених тлумачень жаргону є підкреслення певної відокремленості, локалізованості мовленнєвих характеристик соціальних груп як запоруки спільної діяльності. Враховуючи такі характеристики, на нашу думку, жаргон можна вважати певним способом концептуалізації спільнотою дійсності в процесі соціокультурної діяльності.

Беручи за основу природну мову, члени соціальних груп творять власний соціокод, наділяючи «автентичні» слова новими значеннями чи їх відтінками, або взагалі створюючи нові. Процес такого перетворення цілком можна вважати штучним, адже в його основі – реалізація практичних потреб людини (як суто комунікативних, так і потреб у

самореалізації, підкресленні статусу, приналежності до певної «касти однодумців» тощо).

Неоднорідність природної мови в площині різних соціальних груп інформаційної ери (наприклад, вікових, субкультурних, кроскультурних, контркультурних), на нашу думку, пояснюється низкою основних чинників, а саме:

1. Специфікою комунікативних потреб і мотивацією соціокультурної діяльності. Такі показники власне й становлять основу соціальних груп, критерій їх розрізнення. «Певною мірою комунікація в групі співвідноситься з організаційною комунікацією, оскільки будь-яку організацію можна розглядати як групу взаємодії індивідумів, поєднаних для досягнення певних цілей» [25, с. 11]. Так, наприклад, простеживши різницю мовленнєвих характеристик вікових груп підлітків і людей літнього віку, можна побачити, що визначальним чинником специфіки мовленнєвих характеристик першої групи є потреба в самовизначенні, ідентифікації себе в середовищі однолітків як природному явищі в процесі становлення особистості, тоді як люди літнього віку в цьому не мають потреби. В. Антонов з цього приводу слушно зауважує, що філософсько-соціологічний зріз мови рельєфно окреслює одну з найважливіших функцій мови – функцію ідентифікації людей в межах тієї чи іншої соціальної групи, етнічної спільноти [12]. Не менш суттєвою є також різниця в світосприйнятті підлітків і людей літнього віку. Як слушно зазначає А. Гжегорчик, «...те, до чого даний вираз чи група виразів відноситься, буває різним у людей різних епох, але буває також і різним у людей тієї самої епохи, що мають різний досвід чи різну освіту; воно буває також різним у різні періоди життя тієї самої людини» [48, с. 90]. Про феномен «розриву між поколіннями», на який вказує Л. Дротянко [67, с. 144], свідчить і те, що молодь більше схильна до сприйняття «картинок», образів, що заміщують собою дійсні речі, аніж до роботи інтелекту. Так, молоде покоління більше схильне до експресивного та емоційного сприйняття порівняно з літнім. Відповідно мовленнєве оточення підліткових груп характеризується більшою мінливістю, розмаїтістю, інтенсивністю лінгвокультурних змін.

Окрім цього, мотивація прямо пов'язана з долученням людини до різних соціальних практик, безпосередньою діяльністю людини. Соціальна діяльність виступає основою мови і визначає її природу, специфіку ставлення людини до світу, визначаючи її цілі й орієнтири. На сьогодні інформаційна ера стимулює молодь до постійного приросту знань щодо «роботи» з інформацією (специфіки її накопичення, обробки та зберігання), більше ніж бажаного оволодіння комп'ютерною технікою та освоєння технологічних новинок, адже, як зазначають вітчизняні науковці, «інформаційна грамотність починає значити не менше, ніж власне грамотність в період появи писемності... Комп'ютерна грамотність – необхідна умова інформаційної грамотності» [62, с. 34]. Такі обставини ставлять соціальну групу молоді у відповідність культурі інформаційної ери більшою мірою, ніж соціальну групу людей похилого віку. У розмовне мовлення молоді з легкістю входить, наприклад, наукова мова (термінологія комп'ютерних технологій), комп'ютерний сленг, що суттєво трансформують природну мову, посилюючи тиск на неї штучної.

2. Нерівністю у доступі до інформації. Характеризуючи цей чинник, ми маємо на увазі не просто доступ до інформації як такий, а й якість цієї інформації, її специфіку, в нашому випадку, – лінгвокультурне наповнення.

Трансформація типів комунікації веде до зміни середовища інформаційного обміну. Йдеться про зміну існуючих і появу нових соціальних груп. Так, в умовах інформаційної ери на зміну усталеним прийшли нові субкультурні соціальні групи, властиві суто зазначеній епосі (геймери, хакери, падонки, блогери кіберпанки тощо). Їх розмаїття складає враження «субкультурного вибуху» [196, с. 227]. Кожен із цих осередків має свій специфічний жаргон, при чому, якщо раніше жаргон вважався переважно ознакою усного мовлення, то мережеві технології усіляко сприяють закріпленню його на письмі. Наприклад, інтенсивна діяльність субкультурної групи геймерів, що спілкуються в режимі онлайн, сприяє проникненню в повсякденне мовлення молоді таких слів, як «гама» (комп'ютерна гра), «бродилка» (гра, в якій необхідно ходити і виконувати різні дії), «квакер» (гравець у Quake), «шпіляти» (грати в комп'ютерну гру). Жаргону цієї соціальної групи властиве також

наділення слів повсякденної мови новими значеннями, наприклад, «палиця» (технічний пристрій для гри – джойстик), «блохи» (помилки у програмі), «камінь» (процесор) та ін. Цілком очевидним є те, що представники цих груп «відкриті» для прийняття відповідної інформації, добровільно стають її носіями. Логічним наслідком при цьому є не лише трансформація природної мови, а й вплив на загальну культуру мовлення.

3. Інтенсивністю і швидкістю лінгвокультурних змін. Неоднорідність інтенсивності та швидкості трансформаційних процесів природної мови в площині різних соціальних груп особливо яскраво прослідковується на сучасному етапі культурного поступу соціуму. Так, зростання ролі інформаційно-комунікативних технологій як наслідок процесів інформатизації та комп'ютеризації ставлять на вищий щабель ієрархії мовних змін соціальні групи, найбільш долучені до інноваційних технічних новинок. Динаміка удосконалення комунікативних засобів неминуче впливає на розширення спектру лексичних засобів мови, входження нових слів до активного словника користувачів.

Означені чинники неоднорідності природної мови в площині різних соціальних груп на перший погляд спонукають нас до усвідомлення окремих соціальних осередків як закритих систем. На це вказує і їх орієнтація діяльності, досить чітке фіксування способів, норм, цілеорієнтирів тощо. Проте цього не можна сказати про їх мовленнєву сферу. Сьогодні завдяки новітнім інформаційно-комунікативним технологіям комуніканти з легкістю можуть переходити з однієї соціальної групи в іншу, несучи на собі мовне навантаження різнорідних комунікантів. Таке явище наскрізно демонструє соціокультурне наповнення лінгвокультурних трансформацій.

Мовні пласти всіх цих соціальних груп так чи інакше накладаються один на інший. Як зазначає Л. Куликова, вступаючи в комунікацію, кожна особистість (або людина, що спілкується) привносить у неї свій власний, «збережений» у процесі інкультурації і соціалізації «запас-сховище» знань та уявлень або індивідуальний лінгвокультурний простір. У лінгвокультурній взаємодії при

продукуванні, сприйнятті і розумінні мовленнєвих і екстравербальних повідомлень когнітивні простори тих, хто спілкується, актуалізуються і частково перетинаються, породжуючи спільний пресуппозиційний фонд. При цьому чим більша зона перетину, тим адекватнішою буде комунікація [111, с. 30].

Взаємовплив означених мовних пластів іменуються Ю. Лотманом як своєрідне «пересічення»: «У повноцінному людському спілкуванні і, тим більше, в нормальному функціонуванні мови, закладене припущення щодо вихідної неідентичності того, хто говорить, і того, хто слухає. За цих умов нормальною стає ситуація пересічення мовного простору мовця та слухача. В ситуації непересічення спілкування стає неможливим, повне ж пересічення робить спілкування беззмістовним» [124, с. 15-16]. Така теза дозволяє говорити про взаємодію мовних пластів як не лише невід'ємну характеристику лінгвокультурних феноменів, а й необхідну умову успішної інтеракції, адже для міжособистісного спілкування характерна не ізолюваність, а взаємодоповнюваність комунікативних засобів впливу.

В означеному процесі першочергова роль відводиться буденному рівню комунікації. Не випадково повсякденність визначають як «найважливішу якість інформаційного матеріалу» [120]. «Реальність, що пізнається суб'єктом, має ієрархічну структуру, є системою, що включає численні сфери. Очевидно, що найбільше значення для суб'єкта має реальність повсякденного життя. Саме в набутті інформації суб'єкт максимально активний, оскільки саме знання з цієї галузі спонукають до виживання та найкращої адаптації до умов середовища» [19, с. 98-99].

Основою повсякденного спілкування Л. Ромащенко називає саме природну мову, адже саме вона «характеризує процес розвитку людства і кожної окремої людини, ... нерозривна з повсякденним життям і несе в собі адекватне знання про світ, хоча це знання і поверхневе, проте якби мова несла неправдиву інформацію, то людство не могло б існувати в навколишньому світі» [173, с. 88]. Отже, мові відводиться вирішальна роль в акті побудови предметної свідомості людини, що є основою людської сутності, а тому буденність небезпідставно можна

вважати «палітрою» для змішування різних пластів мовної картини світу.

На думку І. Касавіна, повсякденність, будучи загальнозначимою, насправді постає як дещо приватне, локальне, специфічне, залежне від ситуації. Тому повсякденна мова характеризує перш за все «ситуаційні вирази». У цих виразах індивідуальні, прив'язані до конкретних ситуацій значення слів домінують над загально значимими й інтерсуб'єктивними [90, с. 22-23]. Підкреслюючи наявність численних варіювань у межах усталених правил комунікативних мовних практик, Б. Марков зауважує, що будь-яке правило застосовується залежно від ситуації і її розуміння учасниками взаємодії [133, с. 85]. При цьому в самому мовному середовищі певної групи теж спостерігається залежність від ситуацій, зокрема їх ієрархія. Зважаючи на основні ознаки цього феномену, виділені О. Рабінович [165, с. 21-22], можемо припустити, що на вершині ієрархії мови соціальних груп, властивих інформацій ері, є явище інформації та процеси, зв'язані з її функціонуванням. Носіями таких значень і є представники конкретних соціальних груп у різних поведінкових ситуаціях, а отже, такі соціальні осередки можна вважати повноцінними суб'єктами лінгвокультурних змін.

Отже, здійснений у даному підрозділі аналіз характеристик природної мови дає змогу зробити висновок, що її становленню у сучасному вигляді передують низка етапів:

- існування мовлення як джерело природної мови, що було спроможним задовольняти елементарні комунікативні потреби первісного суспільства;
- поява власне природної мови як прагнення до упорядкування мовленнєвої діяльності;
- виникнення писемності та книгодрукування, а згодом – аудіо-, відеотехнологій, що першочергово було відповіддю на необхідність врахування часового та просторового фактору передавання інформації.

Подібні трансформації є своєрідним виявом адаптаційного потенціалу природної мови в умовах постійного зростання комунікативних потреб людства.

2.2. Специфіка репрезентації феноменів культури засобами штучної мови

Основною умовою культурно-історичного розвитку суспільства, спрямування складної та диференційованої людської діяльності, є мова. Будучи атрибутивною якістю будь-якої з культур, вона здатна репрезентувати набутий соціумом досвід, зокрема специфіку його функціонування та стратегії подальшого розвитку, адже, як стверджує Н. Смелзер, «усі елементи культури ... можуть бути виражені в мові» [181, с. 52]. Подібна позиція є наскрізною в дослідженнях Н. Автономової: з одного боку, мова є умовою повноцінного функціонування будь-якої системи культури. З іншого, – саме мова є засобом формування і фіксації будь-якого продукту культури, який стає предметом пізнання [2, с. 62]. У свою чергу, А. Гжегорчик, досліджуючи механізм мовної репрезентації навколишньої дійсності, стверджує, що в мові між елементами знакового матеріалу виникають зв'язки, які існують у пізнаваній дійсності. У такий спосіб ми отримуємо відбиток (відтворення), тобто проєкцію всієї пізнаної дійсності в мовному матеріалі [48, с. 73].

Не викликає сумнівів, що кожна з наведених позицій дослідників незаперечно вказує на першочерговий зв'язок мови з культурним простором. Такі висновки відображають сучасні концептуальні погляди авторів численних лінгвокультурних досліджень, де мова – «компонент культури» [135, с. 245], «стихія життєвого оточення розвитку екзистенції, що є серцевиною культури» [93, с. 138-139], «транслятор, носій культури..., її знаряддя, інструмент» [194, с. 15], «семіотична система, що співіснує з культурою в єдиному смисловому просторі, взаємодіючи з останньою в режимі діалогу» [31, с. 26]. При цьому вченими в якості чинника, який активно корелює з культурою, здебільшого береться природна мова, що наділена культуроутворюючою функцією вже від витоків. Проте інформаційна ера в цьому сенсі виводить на перший план штучну мову, яка здатна демонструвати відповідність інформаційним запитам сучасної культури.

У першому розділі монографічного дослідження нами було чітко окреслено семантичне поле поняття «штучна мова» – це спеціально

створена на основі природної мови знакова система, основним завданням якої є реалізація практичних потреб людини щодо операцій із соціокультурною інформацією в тих галузях, де використання природної мови є менш ефективним або неможливим. Таке визначення дозволяє вважати засобом вираження соціального розвитку будь-який із типів штучних мов (як штучну мову науки, так і мову жестів, кольорів спектра, мови міжнародного спілкування тощо). Звісно, всі ці типи мов «вписуються» у наше визначення, проте, беручи до уваги конкретніший функціональний спектр, помітимо неоднакову соціокультурну наповненість кожного з пластів штучних мов, різну інтенсивність розвитку в кожній з культурно-історичних епох.

Для чіткішого окреслення ареалу дослідження даних феноменів мовленнєвої діяльності звернемося до їх класифікації. Серед існуючих найбільш прийнятним є поділ їх за спеціалізацією та призначенням на неспеціалізовані та спеціалізовані. **Неспеціалізованими** мовами загального призначення, більшою мірою схожими з природними, є міжнародні штучні мови. У XVII-XX ст. було створено близько тисячі проектів таких мов, проте лише одиниці отримали реальне використання. Розрізняють апріорні штучні мови (незалежні від природних мов), апостеріорні (такі, що запозичують матеріал із природних мов) та мішані. Це, наприклад, волапюк, есперанто, ідо, або мови, що не мають звукового вираження, – мови жестів, цифр, кольорів, музична мова сольресоль, знаки якої виражаються за допомогою нотної азбуки тощо. Слід зазначити, що якщо спочатку створювалися переважно проекти апріорних мов, то починаючи з XX ст. семіотичний діапазон неспеціалізованих штучних мов звужується – вони все більше наближаються до природних мов. До **спеціалізованих** штучних мов зазвичай відносять символічні мови науки (мови математики, логіки, лінгвістики, хімії тощо) та мови людино-машинного спілкування (алгоритмічні, або мови програмування, мови операційних систем, управління базами даних, інформаційних, довідкових систем і т.д.) [219, с. 201-202].

Не викликає сумнівів, що будь-який із типів штучних мов є соціокультурно обумовленим. Вони репрезентують культурні феномени залежно від конкретних потреб суспільства на певному історичному

етапі розвитку. Як зазначає Н. Автономова, «мова – це не тільки знаряддя і засіб комунікації, але й передумова та умова формування людської свідомості та пізнання, що накладає відбиток на всі сторони духовної та матеріальної практики людини, незалежно від того, чи протікає вона безпосередньо в мовній формі, чи виключає артикульовану мову як один зі своїх компонентів або ж ніяк безпосередньо не пов'язана з мовою, хоча й передбачає її в якості фактора, що опосередковує будь-яку форму соціальної діяльності людини» [2, с. 64]. Застосовуючи таку ідею до предмета нашого дослідження, можна стверджувати, що спеціалізована штучна мова є фактором, який опосередковує діяльність людини щодо перетворення інфосфери («порозуміння» з інформацією). Особливо це стосується сфери науки, тобто наукової комунікації. Аналіз культурно-історичного поступу людства підтверджує, що розвиток науки є своєрідним індикатором еволюції спеціалізованих штучних мов.

Переслідуючи конкретні комунікативні цілі, людина чи певний людський колектив спеціально створюють певну систему знаків, наділяючи її відповідними значеннями та правилами використання. При цьому виникає парадоксальна ситуація, яку людина не спроможна передбачити: неможливо наперед чітко спроектувати подальший розвиток штучної мови, результати її взаємодії з природно-мовним середовищем. Адже природна мова є «живим» феноменом і здебільшого не залежить від окремого носія, будучи «власністю» соціуму загалом, корелюючи із законами його розвитку. Так, Ф. де Соссюр зауважує, що «будь-яка штучна мова, доки вона ще не перейшла в загальне користування, є власністю автора, але, як тільки вона починає виконувати своє призначення і стає загальним надбанням, контроль над нею втрачається» [185, с. 79]. Основними причинами цьому є залежність від конкретних культурно-історичних умов, тому часто проекти на перший погляд досконалих мов міжнародного спілкування «не приживаються» в соціумі.

Прикладом такої ситуації можна вважати еволюцію штучної мови міжнародного спілкування есперанто. На думку Є. Міллера, створення цієї мови було не стільки бажанням вплинути на мовну сферу, скільки своєрідною спробою взяти мову «під власний контроль» [138, с. 76].

Проте, як показує сучасна культурно-лінгвістична практика, така спроба не увінчалася успіхом. Досліджуючи проблему функціонування есперанто, С. Тер-Мінасова зауважує, що ця мова не отримує поширення і приречена на вмирання в першу чергу тому, що за нею немає живильного ґрунту – носія культури. На думку дослідниці, без знання світу мови, що вивчається, неможливо досягнути мову як засіб спілкування. Її можна вивчати як скарбничку, як спосіб збереження і передачі культури, тобто як мертву мову. Жива мова живе в світі її носіїв, і вивчення її без знання цього світу (без того, що в різних наукових школах зветься по-різному: фоновим знанням, вертикальним контекстом та ін.) перетворює живу мову в мертву, тобто позбавляє того, хто навчається, можливості користуватися цією мовою як засобом спілкування. Саме тому, ймовірно, пояснюються такі невдачі зі штучними мовами [194, с. 31].

Метафора «живі та мертві мови» – не випадкова. Усі мови колись народилися, існують (чи існували), зникають (уже зникли). Аналіз історії окремих мовних колективів доводить, що мови вмирають, коли вмирає народ, що говорить цією мовою. З народом зникає і його культура, а без культури, без її руху, мова теж перестає існувати, тобто стає мертвою, і може зберігатися лише в писемних пам'ятках.

Подібних умов функціонування потребує і природна мова. Не випадково латинську мову як природну вважають мертвою, оскільки зникло культурне середовище, де вона жила повнокровним життям. Проте це не завадило їй стати основою штучної мови науки, базисом термінологічної системи сучасної наукової сфери, причиною чому є конкретні культурно-історичні передумови її «природного» функціонування. Це явище, ймовірно, можна вважати яскравим прикладом до тези Ф. де Соссюра: «високий рівень культури сприяє розвитку деяких спеціальних мов (юридична мова, наукова термінологія)» [185, с. 28]. Подібну думку висловлює С. Глузман: «Мова є не тільки дзеркалом народної душі, але й специфічним інструментом відображення реальності, способом перекладу реального життя в ментальне і навпаки. У цьому сенсі латинь – це мова війни, політики та юриспруденції, тобто тих галузей, які й становили силу Риму» [51, с. 152].

У дослідників не викликає сумнівів, що культурно-історичні умови функціонування латинської мови слугували сприятливим тлом для репрезентації такого культурного феномену, як пізнавальна діяльність. Адже «латинь, на відміну від грецької чи від поетичних та багатозначних мов народів Сходу, – ...це однозначна мова жорстких законів, тобто мова переважання боргу над почуттям і матеріалізму над ідеалізмом» [51, с. 152]. Такі характеристики наділяли латинь спроможністю представити нові на той час культурні феномени, пов'язані з процесом активного пізнання навколишньої дійсності. Мовний знак у цьому сенсі виявився гнучким у пристосуванні до поступової зміни статусу знання про дійсність. Так, «зі становленням інституту науки в XVII ст., – пише О. Мамчур, – змінюється статус знака. Якщо раніше він існував у самих речах і лише очікував свого розпізнавання, то тепер він конституюється всередині пізнання, в процесі самого пізнавального акта» [131, с. 245]. На зміну природи знака, його функціонального наповнення, вказує і М. Фуко. На думку дослідника, у класичній епістемі слова й речі співвідносяться один з іншим у мисленнєвому просторі представлення вже не посередництвом слів, а за допомогою тотожностей і розходжень. Головне завдання класичного мислення – це побудова всезагальної науки про порядок, що породжує і тенденцію до математизації знання. Інструментом загальної науки про порядок виступають уже не природні знаки, як у ренесансній епістемі, а системи штучних знаків, більш простих і легких у використанні. Це, в свою чергу, дозволяє ввести в пізнання ймовірність, комбінаторику, обчислення, таблиці, в яких складне поєднання елементів виводяться із простих складових. Становище мови в класичній епістемі одночасно і скромне, і величне. Хоча мова і втрачає свою безпосередню схожість зі світом речей, вона набуває найвищого права – представляти та аналізувати мислення [201, с. 12-13].

Не випадково до основних культурно-історичних чинників становлення латині як мови науки слід віднести розвиток науки й освіти. Йдеться про набуття статусу мови освічених людей, про що свідчить культурний поступ європейських освітянських центрів. Так, наприклад, вже з кінця XII ст. у цьому сенсі чітко вирізняється Паризький університет – одне з провідних місць наукового життя

Європи. Тут викладання здійснюється латинською мовою, яка згодом органічно увійшла до всіх європейських мов. Це була мова значного пласту тогочасної наукової літератури (природно-наукові, філософські твори, богословські трактати). Латинські вирази можна часто зустріти в працях великих учених: Р. Декарта, І. Ньютона, Г. Лейбніца. Знання цієї мови носило перш за все практичний характер: це була мова практично всіх активних сфер життєдіяльності людини, без неї не міг обійтися ні адвокат, ні юрист, учений або лікар – для представників цих професій знання мови було необхідною умовою повноцінної реалізації соціальних функцій.

Латинь поступово перетворювалася на мову, на основі якої можна було творити. Високу літературну мову Цицерон зробив нормою повсякденного офіційного римського життя. Вона стала еталоном для кожного освіченого римлянина. Без потужної інтелектуальної бази була просто неможлива. В устах Цицерона, давні, прості й нехитрі істини, перетворювалися в тонке словесне плетиво, породжуючи при цьому дивне відчуття переваги форми над змістом» [51, с. 180]. Вона фактично відіграла роль універсальної системи опису навколишнього світу, своєрідна метамова. Цим пояснюється той факт, що більше півтори тисячі років латинська мова була мовою культури і писемності, єдиною мовою науки і філософії Західної Європи, а отже, мала всі підстави для домінування в європейській культурі від античності до Нового часу, включаючи період становлення інституту науки.

Означена проблема потребує обов'язкового врахування принципу **взаємозалежності мови та культури її носіїв**, оскільки, з одного боку, мова є знаковою системою, що виконує функції кодування інформації з метою її нагромадження, поширення в просторі і передачі наступним поколінням. З іншого – розвиток культури включає як складову частину розвиток мови. Адже, як зазначає С. Тер-Мінасова, культура для життя мови важливіша, чим сам народ, його носій. З падінням Римської імперії зупинився розвиток римської культури і вмерла латинь, хоча нащадки римлян і зараз живуть у Римі. Проте це вже інша культура, інша мова. Те ж саме з давньогрецькою і давньоруською мовою: нащадки народів, що говорили цими мовами, живі, але ні сучасні греки, ні сучасні росіяни

не зможуть зрозуміти мертвих пращурів своїх мов без спеціального їх вивчення [194, с. 87].

Визначальною культурно-історичною умовою подібних лінгвокультурних змін, у тому числі й штучного мовного середовища, на думку Ф. де Сосюра, є політична історія соціуму: як зовнішньополітичні події (колонізації, завоювання), так і внутрішньополітичні події держав відіграють важливу роль у житті мов. При цьому політична стабільність впливає на розвиток мови зовсім не так, як політична нестабільність, ніякої симетрії тут немає. Коли політична рівновага уповільнює еволюцію мови, йдеться про позитивну, хоча й зовнішню, причину, тоді як політична нестабільність, ефект якої повинен бути зворотнім, може впливати лише негативно. Нерухомість, більша чи менша фіксованість даної конкретної мови може спричинятися явищами, зовнішніми стосовно мови (вплив вулиці, школи, академії, письма тощо), яким, у свою чергу, сприяє соціальна і політична рівновага. Навпаки, якщо будь-яке зовнішнє потрясіння, що має місце в історії народу, прискорює мовну еволюцію, то це означає тільки, що мова знову набула стану свободи і слідує власному нормальному розвитку. Нерухомість латинської мови в класичну епоху пояснюється зовнішніми факторами і не може порівнюватися з тими змінами, які вона зазнала потім, оскільки ці зміни відбулися самі по собі завдяки відсутності стримуючих зовнішніх причин [185, с. 150-151]. Схожу позицію обстоює Ж. Шмельова, на думку якої, мовна картина світу залежить від характеру економічних формацій і форми держави. Кожна історична сходинка суспільного розвитку створює особливий життєвий устрій людини, що проявляється не в одному частому явищі, а в цілому комплексі взаємообумовлених і зв'язаних між собою явищ [212, с. 65].

Такі положення цілком можна вважати вихідними для усвідомлення ролі співвіднесення зовнішньокультурних і внутрішньокультурних чинників у процесі трансформації лінгвістичного середовища. Мова – живий, такий, що безперервно функціонує та змінюється, організм. Тому вона є детермінантою не лише глобальних культурно-історичних впливів, а й першочергово корелює з конкретним соціокультурним оточенням певної соціальної

групи. Культурно-історичний аналіз процесу становлення мови науки є яскравим підтвердженням цієї думки. Адже основним чинником її виникнення й подальшої еволюції є як загальноцивілізаційний поступ людства, так і конкретні внутрішні потреби, пов'язані з трансформацією комунікативної взаємодії.

Специфіка завдань нашого дослідження спонукає до розгляду саме спеціалізованих штучних мов, що безпосередньо пов'язано з культурними реаліями сучасної доби. Загальновідомо, що фундаментом парадигми соціокультурної реальності інформаційної ери є феномени **знання та науки**, які фактично й визначають сучасну добу як інформаційну.

Наука завжди була вплетена в канву суспільного буття. В умовах же сучасного етапу загальноцивілізаційного розвитку вона стає важливим інструментом вивчення й розв'язання накопичених людством соціально-економічних, політичних, екологічних, міжетнічних, релігійних і т.п. проблем, які отримали назву глобальних [69, с. 248]. У свою чергу, глобалізаційні процеси ще раз доводять, що сучасність – час могутнього прогресу фундаментальних наук, зростаючої гонки у сфері наукомістких технологій, масштабних науково-технічних проектів і грандіозних відкриттів. Тому весь планетарний соціум сьогодні постає не просто як «соціум інформації», а як «соціум знання». Така нова і водночас мінлива картина світу в цілому залежить від нового образу науки, що виявляє її зростаючі можливості і новий культурно-творчий потенціал. Найважливішими стратегічними ресурсами такого мегасоціуму є власне знання, інформація, набуття яких і уможлиблюється завдяки мовним практикам.

Розгляд «суспільства, заснованого на знаннях», в якості нового соціокультурного та цивілізаційного феномену демонструє складність концептуалізації його вихідних установок. Причиною є багатозначність смислоутворюючого для цього феномена поняття «знання». Знання – атрибут *homo sapiens*. Становлення людини та приріст обсягу знань, що здобуваються нею для адаптації до світу і для все більшого пристосування світу до власних потреб, нерозривно пов'язані між собою. І оскільки історично потреби людини систематично зростали, невпинно зростав і об'єм знань, необхідний їй для самореалізації та

задоволення власних потреб [62, с. 12]. Діяльність людини по мірі її еволюційного поступу регулюється знаннями, тобто особливою небіологічною формою інформації. Вони зберігаються, виробляються та передаються за допомогою символічних мовних систем, у формі абстракцій, дескрипцій, приписів норм і правил, тобто в структурах культури та цивілізації. Досягнувши певного рівня й обсягу, знання починають виконувати роль директивних матриць діяльності і відіграють роль її регуляторів [168, с. 28]. Такі процеси безпосередньо пов'язані з долученням людини до трансформації лінгвокультурних практик. Безперервно стимулюючи вдосконалення спеціалізованих штучних мов, означені чинники визначають їх репрезентаційний потенціал.

Досліджуючи взаємозв'язок рівня розвитку знань і природи мовного середовища, М. Фуко виділяє три різні конфігурації знання, тобто своєрідні епістемі, пов'язані з функціонуванням знакової системи. По-перше, це – ренесансна епістема (XVI ст.), яка передбачала мову як незалежну систему знаків, таку, що буквально розпорошена з-поміж природних речей, перебуваючи з ними в тісному зв'язку. По-друге, – класична епістема (XVII-XVIII ст.), за якої мова перетворюється на більш-менш автономну систему знаків, що майже співпадає з власне мисленням і знанням. Відтоді всезагальна граматики мови вважається ключем до розуміння не лише інших наук, а й культури загалом. По-третє, – сучасна епістема (починаючи з XIX ст.), де мова постає об'єктом пізнання, перетворившись у звичайну систему формальних елементів. Починаючи з цього періоду, мова замикається в самій собі, розгортаючи вже власну історію, стаючи сховищем традицій і складу мислення [201]. На нашу думку, такий підхід до усвідомлення феномену мови в умовах сучасної доби видається цілком адекватним для культур-філософської концепції М. Фуко і відповідно може слугувати для означення характеристик спеціалізованих штучних мов як формально-логічних систем. Проте наше розуміння цього мовленнєвого пласту тяжіє до соціокультурного, «живого» наповнення змісту штучних мов, чого вимагає дослідження взаємодії даного мовного середовища з природним.

Специфічність знакової форми наукового пізнання обумовлена складною та багаторівневою структурою власне пізнавальної діяльності. Будь-які зміни науково-пізнавального процесу спонукають людину до пошуку адекватних засобів представлення результатів діяльності. Так, результатом розвитку інформаційно-комунікативних технологій, появи численних наук, пов'язаних із процесами комп'ютеризації та інформатизації, є народження нових семіотичних систем.

Сучасна культурна доба яскраво демонструє приріст ролі знання в соціумі. Не викликає сумнівів прогноз Ж.-Ф. Ліотара щодо зміни природи знань із впровадженням у життя системи «людина – машина». Він зауважує, що «збільшення кількості обчислювальних машин займає і буде займати в поширенні знань таке ж місце, яке зайняв розвиток засобів пересування спочатку людини (транспорт), а потім звука і зображення (медіа). При такій всезагальній зміні природа знання не може залишатися сталою. Знання може проходити іншими каналами і ставати операціональним лише за умови його перекладу в деякі кількості інформації. Відповідно ми можемо передбачити, що все неперекладне в установленому знанні буде відкинуто, а напрями нових досліджень будуть підкорятися умовам «перекладності» можливих результатів мовою машин [119]. З огляду на це небезпідставним видається положення концептуальних підходів представників сучасної аналітичної філософії: основним критерієм істинності та універсальності наукового знання є здатність бути вираженим спеціалізованою штучною мовою.

У зв'язку з цим досягло свого апогею і прагнення до накопичення та переробки якомога більшої кількості інформації. Як стверджує Н. Полякова, знання на сьогодні загалом набуває форми інформації, що перекладається на мову комп'ютерів, операціоналізується та комерціалізується [159, с. 341]. Тому **інформації** відводиться чільне місце серед феноменів сучасної культурної доби.

Важливо зауважити, що інтерпретація поняття «інформація» пройшла суттєву еволюцію. Донаукове уявлення про інформацію склалося в сфері повсякденної мови на основі повсякденної побутової соціально-комунікативної практики. Згідно з даним розумінням, інформація – це повідомлення чи відомості, якими люди обмінюються

між собою. В середині ХХ століття склася ситуація, коли інформація стала суто науковим поняттям. Тому теорія інформації – одна з галузей сучасного наукового знання, що швидко розвивається, проникаючи в численні науки про неживу й живу природу, суспільство, пізнання [212, с. 67]. Сьогодні поняття інформації є ключовим для більшості як природничих, так і соціогуманітарних наук, особливе місце серед яких належить інформатиці. Це – міждисциплінарна наука, що виникла в другій половині ХХ століття і власне передбачає технологію роботи з інформацією. Вона дозволяє переробляти інформацію, перекладаючи її з мови оригіналу на мову математичних символів та знаків на підставі того, що інформаційні процеси підкоряються одним і тим же закономірностям, незалежно від природи інформації (біологічної, технічної, мовної і т.п.). На цьому ґрунті власне й розпочалися процеси інформатизації, а з широким упровадженням персональних комп'ютерів – і комп'ютеризації суспільного життя. Нині майже не залишилося галузей науки, сфер виробництва, побуту тощо, де б не застосовувався термін «інформація» [71, с. 66].

На сьогодні значення інформації сягло свого апогею. У цьому сенсі доцільними є слова Ж.-Ф. Ліотара про визначальну роль інформації як критерій постмодерного світу: так само, як національні держави боролися за освоєння території, а потім за розпоряджання та експлуатацію сировинних ресурсів і дешевої робочої сили, вони тепер борються за освоєння інформації [119]. Подібні переконання є типовими для сучасних теоретиків лінгвофілософської думки, які стверджують, що інформація – це «сьогоднішній еквівалент електрики в індустріальну епоху» [92, с. 1], феномен, наділений владою над суспільством [132, с. 50].

Наведені положення свідчать про те, що на сьогодні феномен інформації набуває суттєво іншого виміру, стає центральним у культурній системі соціуму, відповідно потребуючи трансформації засобів її репрезентації, де центральне місце відводиться не стільки природній, скільки спеціалізованим штучним мовам. У зв'язку з цим І. Хряпченкова навіть обґрунтовує появу нового комунікативного середовища – інфосфери, що передбачає трансформацію та поглинання природного суперштучним [206]. Ускладнюється становище й тим, що

окрім здатності репрезентувати інформаційний масив, означені мови повинні відповідати специфіці культурної епохи. Так, згідно зі словами П. Черносвитова, на сьогодні інформація є мірою неоднорідності системи, за якою стоїть певна структурованість останньої [210, с. 17]. Така позиція є непоодинокую в сучасних дослідженнях і безпосередньо вказує на мінливість і неоднорідність соціокультурного простору, особливий динамізм його змін. Тому цілком логічно такі характеристики можна вважати вихідними для усвідомлення специфіки лінгвокультурних трансформацій штучного мовного середовища.

Займаючи чільне місце в системі ціннісних орієнтацій, інформація спонукає сучасну людину до створення все нових і нових способів її збереження, передачі, обміну нею. Так, сьогодні поєднання можливостей комп'ютера із системами телекомунікації значно «стискує» час і простір, зменшує значення національних меж, дає людині відчуття долучення до певної соціальної спільноти. Бурхливий прогрес цифрових технологій, мікропроцесорної техніки, засобів телекомунікацій, створив умови для формування глобального інформаційного середовища [212, с. 102]. З огляду на це доцільним видається припущення щодо прямо пропорційної залежності між зростанням обсягів інформації і рівнем знань, що в свою чергу детермінують штучне мовне середовище. Невипадково вітчизняними науковцями часто підкреслюється, що «інформація та знання стають головним фактором руху вперед у досягненні цілей розвитку в новому тисячолітті» [143, с. 22]. Першочергова роль у цих взаємопов'язаних процесах відводиться, звісно, мові, а саме – спеціалізованим штучним мовам. Припускаємо, що вони покликані, з одного боку, репрезентувати наявний потенціал знань, а з іншого, – якісно й кількісно збагатити його. Для підтвердження цього положення з'ясуємо особливі риси спеціалізованих штучних мов, що дозволяють їм репрезентувати певний культурний пласт соціуму краще, ніж природна мова.

Традиція дослідження спеціалізованих штучних мов, її пріоритетні характеристики порівняно з природною мовою помітно актуалізується ще в дослідженнях прихильників логічного аналізу. Вони практично одноголосно доводять, що «поверхня» природної мови, зовнішня форма слів і виразів приховує плутанину стосовно їх істинної

логічної суті. Цей факт, звісно, був означений у філософській думці значно раніше. Ідея аналізу й уточнення думки у Ф. Бекона, Т. Гоббса, Дж. Локка, Р. Декарта, Г. Лейбніца передбачала можливість різного ступеню ясності вираження думки, завдання уточнення думки шляхом утворення її мовної форми.

Логічна критика природної мови ні в якому разі не означала, що природна мова взагалі не придатна і повинна бути на всі випадки життя замінена штучними мовами. Л. Вітгенштейн неодноразово підкреслював, що природна мова цілком справляється зі своїми функціями, добре передає смисл і т.д., і те, що вона багатозначна, поліфункціональна, складна, не заважає їй виконувати численні задачі, проте для логічного аналізу наукового знання особливих переваг набуває штучна символіка [97, с. 57]. Для наукового опису світу дослідник розробляє концепцію ідеальної мови науки як сукупність простих знаків, що безпосередньо співвідносяться з реальністю [38].

Звісно, природна мова є найповнішою і найбільш досконалою з усіх систем зв'язку, що відомі людині. Штучні мови втілюють лише деякі з якостей природної мови. На думку Ю. Степанова, вони здатні значно підсилювати природну мову і перевершувати її лише в якомусь із параметрів, при цьому одночасно поступаючись іншими, так само, як телефон, телебачення, радіо (взагалі будь-яке знаряддя, будь-який інструмент) посилюють деякі властивості окремих органів людини [187, с. 52]. Певна обмеженість штучних мов у функціональному плані дозволяє Г. Гессе говорити про них як про «порівняно убоге досягнення», адже вони мають суто практичне («убоге») призначення, що не сприяє загальному процвітанню природної мови [47, с. 68].

Досліджуючи властивості природних і штучних знаків, М. Фуко також підтверджує, що штучні знаки зобов'язані своєю життєдіяльністю виключно їх вірності природним знакам. Останні здавна були основою всіх інших знаків. Починаючи з XVII ст., співвідношення природності та штучності оцінюється протилежним чином: природний знак – не що інше, як елемент, виділений із речей і конституйований в якості знака пізнанням. Відповідно, він є негнучким, незручним, і розум не може підпорядкувати його собі [201, с. 96].

Окрім цього, слід враховувати, що становленню феномена природної мови передують складний і досить тривалий еволюційний шлях, про що свідчить її поліфункціональність (комунікативна, експресивна, гносеологічна, культурологічна, мислеутворююча та інші функції). Серед основних ознак вирізняється також її поліморфізм. З огляду на це природна мова за своїм внутрішнім наповненням вже має чимало внутрішніх перешкод для реалізації завдання щодо точного, чіткого та однозначного вираження думки. Проте це не заважає їй бути універсальним джерелом для побудови спеціалізованих штучних мов, що свідчить про їх нерозривний зв'язок. Сучасні лінгвофілософські концептуальні системи містять чимало аргументів для підтвердження цього положення, зокрема:

- «природна мова як природне утворення служить універсальною семіотичною матрицею, на якій можна вторинно побудувати практично необмежену кількість найрізноманітніших знаків або інформаційних систем» [152];

- «ми перекладаємо на природну мову інші системи знаків, і навпаки, інтерпретуємо знаки природної мови посередництвом знаків іншої форми» [96, с. 193];

- «штучні знаки завжди повинні бути мотивовані, вони повинні бути придумані таким чином, щоб їх значення було підготовлене знаками вже відомими, тобто природними» [115, с. 81].

Загальною ознакою спеціалізованих штучних мов є формальний метод їх описання (визначення) шляхом задавання абетки (словника), правил утворення та перетворення виразів (формул) і семантики, тобто способу змістової інтерпретації виразів. Не дивлячись на формальний метод визначення, ці мови здебільшого не є закритими системами, оскільки правила утворення слів і виразів передбачають рекурсію. Тому, як і в природних мовах, словник і кількість текстів, що створюються, потенційно нескінченні [219, с. 202]. Переклад із природної мови на формалізовану з відволіканням від звичних для повсякденної мови смислових характеристик є суттєвим аспектом методу формалізації знання.

На думку Н. Скрипникової, першочергово це явище стосується вербалізації сучасного наукового знання – складного процесу обробки

абсолютно нових формалізованих мов з метою адекватної інтерпретації інформації, тісно пов'язаного з проблемою оптимізації наукового спілкування [180, с. 22].

Формалізація дозволяє спеціалізованим штучним мовам якомога ефективніше репрезентувати феномен знання в знаково-символічній формі. Зазначений метод уможлиблює чітке вираження думок з метою виключення можливості неоднозначного розуміння. При формалізації міркування про об'єкти переносяться в площину оперування знаками (формулами), що пов'язане з побудовою штучних мов (мова математики, логіки, хімії і т.д.). Формалізація слугує основою для процесів алгоритмізації і програмування обчислювальних пристроїв, а тим самим і комп'ютеризації не лише науково-технічного, а й інших форм знання [151, с. 345]. На думку М. Савельєвої, спеціалізовані штучні мови не випадково підлягають «чітким математичним правилам», адже формалізація ставить за мету абсолютизувати «кількісний» бік мови, щоб довести її апріорність [177, с. 74].

Зі слів В. Волошина, завдяки формалізації спеціалізована штучна мова залишається потужним і незамінним засобом передачі інформації. Детально вивчаючи процес введення в комп'ютер інформації шляхом переробки повідомлення природної форми у формальну мову, дослідник проводить аналогію з природною обробкою інформації мозком: у пам'яті людини інформація записана у вигляді імпульсів. Філологічними одиницями пам'яті виступають набори різної кількості нейронних імпульсів, здатні цілісно повторюватися. Кожен із нейронів – ніби буква універсального нейронного коду чи кодових слів [42, с. 20].

Означена якість спеціалізованих штучних мов на сьогодні набуває особливого значення, адже виходить за межі суто мовленнєві, впливаючи безпосередньо на внутрішню сутність її автора та користувача. Йдеться про гіпертрофований розвиток формально-логічної компоненти мислення зі здатністю до високого ступеня абстрагування. З одного боку, стимулом для цього процесу є інтенсивний розвиток науки, а з іншого, – прогрес у техніці «знаковиробництва» [180, с. 8], що фактично сприяє формуванню нового мисленнєвого стилю. Так, сьогодні в теоретичному пізнанні на перший план виступає здатність мови до абстрагування. Мова все

більше виступає в якості знакового інваріанта, як засіб формалізації, свідченням чого є мови людино-машинного спілкування.

Пізнавальні можливості мови багато в чому пов'язані зі ступенем її формалізації, тобто з можливістю «формально», через знаки (символи) та їх конфігурації виразити те, що зазвичай виражається семантично. Будучи «заміщенням» понять, формальні знакові представлення завдяки абстрагуванню можуть досягти високої ефективності. Спеціалізовані штучні мови, будучи більш абстрактними, дозволяють глибше та повніше репрезентувати реальність.

Така їх здатність пояснюється тим, що штучні комп'ютерні мови за своєю природою споконвічно були схильними до більш високого рівня абстрагування, адже вони ґрунтуються на мові математики. Проте якщо в основі мови математики лежить десяткова система, то в комп'ютерних мовах – двійкова, що дозволяє їм бути більш абстрактними, а отже, ефективніше представляти природну мову. Ще Г. Лейбніц, удосконаливши у 1670 році обчислювальну машину Паскаля, довів, що в основу машинного числення доцільно класти двійкову систему числення, в якій використовуються всього два символи – «0» та «1». Звісно, запис чисел у двійковій системі менш економний, але за цю важкість і складність, на думку Г. Лейбніца, ми будемо нагороджені новими відкриттями. Пропонуючи зробити все раціональне мислення математично строгим, він закликав до поняття «спільної мови, що значно відрізнятиметься від усіх досі існуючих, оскільки її символи і навіть слова повинні направляти наш розум, а помилки, окрім тих, що закладені у вихідних фактах, будуть просто помилками обчислень. Побудувати чи винайти таку мову складно, проте вона буде легко зрозумілою без будь-яких словників» [81]. Г. Лейбніц, терпляче досліджуючи нескінченні комбінації нулів та одиниць, формалізуючи знайдені ним закономірності, заклав основи сучасної двійкової системи, яка здатна через два знаки «0», «1» представити більше інформації, ніж десять знаків «0, 1, ..., 9» десяткової. Така двійковість є фундаментальною особливістю «роботи» з інформацією. Адже, як зазначає А. Ракітов, в усіх об'єктах, як природних, так і штучних, наявність інформаційних процесів пов'язана зі здатністю об'єкта, що сприймає інформацію, фіксувати принаймні два

різних стани, наприклад, збудження чи відсутність збудження в нервовій клітині, стан «ввімкнено» чи «вимкнено» для електротехнічного пристрою, «намагнічено» чи «не намагнічено» на магнітній плівці чи магнітному диску, що зберігає інформацію в комп'ютері, тощо [168, с. 155].

Здатність до формалізації стимулює орієнтацію на раціоналізм, і як наслідок – сприяє підвищенню абстрактності мислення. Феномен абстрагування іманентно властивий мові, а тим більше – штучним мовам науки. Звісно, і слово природної мови, і термін як складова мови науки несуть у собі знак. Проте якщо знакова природа першого з них є стихійною і природною, то другого – раціональна і штучна. Не можемо не погодитися із Ж. Шмельовою, яка розглядає абстрактність як основу умову репрезентації мовою будь-якого з феноменів соціокультурного простору. На думку науковця, в основі актів комунікації лежить не стільки дзеркальне відображення людиною навколишньої дійсності, скільки її репрезентація. Разом із тим варто відмітити, що і репрезентація, й інші форми взаємодії зі світом були б неможливими, якби людина не мала б низки особливих якостей, проявлення яких забезпечує здатність відображення. По-перше, це здатність до аналізу та синтезу, зачатки якої в неживій природі хоча й існують, проте не носять свідомого характеру, а людині властиво виконувати свідомо, шляхом логічних операцій. По-друге, ця здатність до інваріантного узагальнення образу предмету, а також здатність до абстрагування. Абстрактне мислення існує разом із розвитком мови. Виникнення звукового мовлення не було випадковим: прогресуюче пізнання предметів навколишнього світу сприяло розвитку людського мислення і збільшенню його абстрактності [212, с. 59].

На думку О. Волкова, основне завдання будь-якого з типів штучних мов – ефективна репрезентація абстрактних об'єктів. Людські абстракції можуть сигналізуватися різноманітними формами матеріалізації (графічні знаки: математичні, фізичні, логічні, хімічні, малюнки, у тому числі й повно колірні, наприклад, живопис; акустичні знаки: звуки артикульованого мовлення, звуки музики; речі з різноманітних матеріалів або їх елементів: вказівники на дорогах, вулицях, громадських установах, форма та колір одягу; грошові знаки:

металеві та паперові; світлові знаки світлофора, бакени та маяки річок і морів тощо). Ці об'єкти, на думку дослідника, є виявом людських абстракцій, тобто виступають в якості об'єктів людського спілкування або комунікації, оскільки всі вони переходять в клас соціальних явищ або в усякому випадку наділені суспільною соціальною цінністю [41, с. 13]. Такий підхід дозволяє стверджувати, що завдяки інтенсивному застосуванню штучні мови людино-машинного спілкування мають всі підстави бути основним засобом репрезентації абстрактних об'єктів навколишньої дійсності.

Загальновідомо, що мова, будучи необхідним інструментом відображення людиною дійсності, впливає на спосіб її сприйняття і пізнання, сама при цьому вдосконалюючись. Мається на увазі долучення до лінгвокультурного процесу як особлива діяльність людини, що виражається в її здатності відображати світ у поняттях, судженнях, наукових гіпотезах, теоріях та інших елементах знання, що мають опосередкований, узагальнюючий характер, пов'язаний із вирішенням нетривіальних задач. Мислення – активний процес, інструментом якого виступає мова, в свою чергу пов'язана своїм смисловим боком з дійсністю і своєрідно відображає її. Відповідно, активна роль мови в пізнанні не може не впливати на рівень абстрактного мислення, на можливість і спосіб постановки питань стосовно дійсності і отримання відповіді на ці питання [173, с. 85-86], адже, абстрагуючись від несуттєвого і випадкового, ми виділяємо і пізнаємо суттєве та необхідне.

Характеристики сучасного культурного простору дають підстави припустити, що зазначене підвищення рівня абстрагування й ускладнення типів спеціалізованих штучних мов активно корелюють із процесами інформатизації та комп'ютеризації. Таку думку підтверджують слова М. Хайдеггера: «Сьогоднішнє мислення щораз завзятіше і щораз винятковіше перетворюється на рахівництво» [204, с. 161]. З винайденням цифрових обчислювальних машин багатьом стало здаватися, що свідомість – це своєрідний дешифровщик, властивий мозку, а наше знання мови подібне до знання машин, що й виправдовує оперування алгоритмічними формами [221, с. 197].

Отже, складається враження, що подібні зміни природи людського мислення є необхідною умовою репрезентації знання на сучасному етапі розвитку людства. Тому, доцільно погодитися з думкою сучасних науковців, що предмети, для яких є необхідним створення штучних знакових мов для уможливлення плідного процесу пізнання, повинні, перш за все, мати математичну природу, оскільки в них потрібно «охопити кількісний бік або їх формальну відносність». Адже тільки в галузі того, що піддається математизації, можна адекватно виразити знання за допомогою довільно встановлених знаків [200, с. 195].

Дані ознаки спеціалізованих штучних мов лише фрагментарно відображають їх характерні риси та наявний репрезентаційний потенціал. Соціокультурні процеси інформаційної доби спонукають до осягнення сутності спеціалізованих штучних мов через аналіз еволюційного поступу мов програмування.

Входження в життя людини комп'ютера та інших технічних пристроїв, що діють за принципом комп'ютерної техніки, завжди було і є пов'язане з процесом програмування. Воно, в свою чергу, завжди розумілося як створення алгоритму. Розвиток мов програмування багато в чому визначався задачею зблизити мову кінцевого обчислювача з мовою, якою формується задача, йому адресована, – в ідеальному (проте недосяжному) варіанті – це природна мова. Фактично це виражається в тому, що над машинною мовою створювалася надбудова мови більш високого рівня, за рахунок чого забезпечувалася можливість знизити так званий «семантичний розрив» між мовою, якою здійснюється первинна формалізація задачі (природною мовою) та машинним кодом.

Такі якості мови дозволяють усвідомлювати її як метамову наукового пізнання. Так, на думку Н. Скрипникової, мови програмування – особливі знакові системи, які застосовуються для опису процесів вирішення задач для машин. Серед їх особливостей – однозначність розуміння тексту, наявність точного опису синтаксису та семантики. Ці мови мають і комунікативні, і когнітивні сторони конкретної алгоритмічної мови: будучи засобом мислення, алгоритмічна мова дозволяє розгортати в знакову систему елементарний

пізнавальний процес, виконує комунікативні функції, виступаючи посередником між людиною та машиною [180, с. 22].

Для програмування перших обчислювальних машин алгоритм передбачав детальний опис дій конкретної машини. Перші машини мали невеликий набір команд і вбудованих типів даних. Процес програмування був трудоємким, а ефект застосування комп'ютерних технологій – незначним: завдання створення мов перших машин зводилося до виконання елементарних математичних обчислень. Початковий етап людино-машинного спілкування показав, що програмування є складною проблемою, оскільки важко піддається автоматизації. Тому подальші зусилля науковців були всіляко спрямовані на вдосконалення інтерфейсу між програмістом і машиною – мови програмування.

Прагнення програмістів оперувати не цифрами, а символами, призвело до створення мнемонічної мови програмування, що називають асемблером, мнемокодом, автокодом. У процесі пошуку більш досконалих засобів людино-машинного спілкування з'ясувалося, що результат залежить не від самої мови, а від технології її використання. Надалі розвиток мов став визначатися новими технологіями програмування. Так з'явилися проблемно орієнтовні МП, що вирішували економічні задачі (COBOL), задачі реального часу (Modula-2, Ada), символічної обробки (Snobol), моделювання (GPSS, Simula, SmallTalk), чисельно-аналітичні задачі (Аналітик) та ін. Ці спеціалізовані мови давали змогу адекватніше описувати об'єкти і явища реального світу, наближаючи мови програмування до мови фахівця в проблемній галузі.

Сьогодні мови системного програмування, якими створюються операціональні системи, транслятори та інші системні програми, розвиваються в напрямі підвищення їх рівня та незалежності від машини. На сьогодні майже 90 відсотків системного програмного забезпечення створюється не мовою асемблера, а мовою С, що дозволяє отримувати програми, які не поступаються своєю ефективністю програмам, написаним мовою асемблера. Правда, об'єм програм є більшим, проте ефективність їх функціонування значно вища.

Навіть побіжний аналіз цієї проблеми свідчить про поступальну зміну задач, які ставила людина перед машиною. Еволюція штучних мов людино-машинного спілкування супроводжувалася еволюцією конкретних практичних потреб особи. Так, якщо раніше людину задовольняло лише спілкування засобами традиційного телефонного зв'язку (усне спілкування), то згодом виникла потреба в миттєвому передаванні текстового повідомлення, причому одночасно декільком чи безлічі комунікантів (наприклад, SMS-повідомлення, ICQ, електронна пошта, спілкування в чатах, форумах та ін.), потім – потреба в голосовому та відеозв'язку (наприклад, Skype та ін.). Своєрідною відповіддю на комунікативні запити суспільства сучасної доби є можливість проведення відеоконференцій (можливість спілкування в режимі реального часу безлічі територіально віддалених користувачів); створення власної домашньої сторінки в мережі (homepage) і розміщення її на web-сервері; віднайдення потрібної інформації в пошукових системах (Google, Мета, Яндекс, Alta Vista та ін.).

Як бачимо, еволюція мов людино-машинного спілкування демонструє висхідну ієрархію від найпростіших до найбільш складних. Це стосується не лише їх функціонального наповнення, а й репрезентаційних можливостей. Причини таких змін трактуються дослідниками неоднозначно. Наприклад, А. Ракітов бере за основу технічну сторону культурної доби: стрімка трансформація мов програмування, їх ускладнення, напряду пов'язані з прискореною зміною поколінь комп'ютерів. У зв'язку з цим дослідник виділяє такі групи мов програмування:

- перше покоління мов для написання програм – **мови машинних кодів**, що потребували від програміста точного опису за допомогою двозначних послідовностей усіх процедур, операцій, даних і адрес осередків пам'яті та робочих пристроїв комп'ютерів, послідовності оперування інформацією тощо. Така робота займала багато часу, не дозволяла створювати програми великої складності, потребувала висококваліфікованих спеціалістів і була дуже дорогою;
- друге покоління – **машинно-орієнтовані мови**. Будучи орієнтованими на машинні команди, що виконуються комп'ютерами

даного класу, вони стали мовами символічного програмування більш високого рівня;

- третє покоління – **алгоритмічні мови** програмування. Це проблемно-орієнтовані мови, оскільки вони розраховані перш за все на точне формулювання проблеми, а переклад на мову машинних кодів програм, написаних мовами другого і третього покоління, здійснюється через допоміжні програми – транслятори та компілятори;

- четверте покоління – **дескриптивні мови**. Вони перш за все призначені для опису і точного формулювання самої задачі, що розв'язується. Програма, написана такою мовою, повинна сказати, що повинен вирішити комп'ютер, що він повинен зробити. Питання ж, як це зробити, комп'ютер вирішує за допомогою тих можливостей і тих програмних модулів та блоків, що вже наявні в його операціональній системі й оперативній пам'яті. Створення таких мов було радикальним проривом у напрямку створення систем штучного інтелекту.

Пророкуючи появу мов наступних поколінь, автор зазначає, що швидкість, з якою створюються нові мови програмування, в поєднанні з фантастичними темпами розвитку комп'ютерної бази, функціональних структур і методології програмування, сприяють тому, що комп'ютери наступних поколінь на інтелектуально-мовному рівні спілкування з людиною досягнуть рівня *homo sapiens* не за мільйони чи тисячі років, а протягом двох-трьох десятиліть. І це буде вже не просто комп'ютерна, а й справжня інтелектуальна революція [168, с. 133-137].

Як бачимо, такий, суто «технічний», підхід до усвідомлення рушійних сил еволюції мов програмування виводить за межі усвідомлення штучної мови як феномену ідеального буття, і це зрозуміло, адже проблема розглядається дослідником лише в контексті процесу комп'ютеризації. Проте в межах даного дослідження слід зважати на те, що мова є, перш за все, артефактом духовної культури, що здатний відображати зміни в житті суспільства в найширшому плані, будучи його репрезентатором в усіх сферах. Тому нами береться до уваги, окрім техніко-технологічних процесів, значно об'ємніший ареал функціонування системи «людина – машина» – соціокультурний.

З огляду на це найбільш прийнятною для нас видається позиція А. Казакової, яка розглядає еволюцію мов програмування крізь певну

комунікативну потребу людини. На думку дослідниці, в основі означеного процесу – намагання подолати семантичний розрив між мовою людини та машини, наблизити абстрактні структури мов програмування до абстрактних структур природної мови. Так, вона виділяє три покоління мов програмування:

- машинні мови (команди записуються в вигляді послідовності битів – «0» та «1») – семантичний розрив найбільш високий;
- мови асемблера (машинно залежний мнемонічний код) – передбачають численні скорочення, що взаємно однозначно відповідають операторам машинної мови;
- мови високого рівня – семантичний розрив знижується за рахунок введення додаткових абстрактних конструкцій, що полегшують процес формалізації завдання [83, с. 71].

Аналіз еволюції зазначеного мовного пласту доводить, що основним чинником ускладнення мови програмування є пошук таких методологій програмування, які дозволили б найбільш точно відобразити логіку людських дій, орієнтованих на вирішення завдань різних предметних областей. Людині насправді не цікаво як працює комп'ютер – автор програми позбавлений необхідності вникати в тонкощі архітектури комп'ютера. На сьогодні сам процес програмування спрощується за рахунок ускладнення природи штучних мов. Причини цього явища слід шукати в площині інтересів активної частини суспільства, на втілення в життя яких і направлене створення нових типів штучних мов людино-машинного спілкування.

Подібні висновки дозволяють висунути гіпотезу щодо наскрізного антропоцентричного характеру даного типу мов. З цього приводу досить влучно висловилася Л. Азнабаєва: «Мова як витвір людини не може не бути антропоцентричною, ...адже вона створена людиною для власних потреб... Хоча мова як система і має свої закономірності, ця система неминуче антропоцентрична» [4, с. 107]. Підкреслюючи провідну роль антропоцентризму в будь-якому з явищ духовної культури, П. Козловськи навіть говорить про наявність своєрідного «центру особистості» як невід'ємної якості сучасної культурної доби. Дослідник зазначає, що об'єктивний дух культури і мови може проникнути в будь-яку істоту, тільки якщо вона сама собою вже є

потенцією духовності і можливістю духу. Джерело, початок мови має міститися в душі, інакше в принципі було б неможливим зробити мову доступною для глухонімого, тобто навчити його говорити; тільки зустрічним прагненням душі – наділити слова думками – пояснюється осягнення мови. Не людина володіє мовою, а мова володіє людиною [98, с. 68].

Відомо, що мова є унікальним феноменом культурно-понятійного світу, своєрідним інструментом його духовного освоєння, спрямування духовних сил. Базисом діяльнісного начала людини в цьому сенсі є її потреби й інтереси. Ці фактори значною мірою є визначальними для поступального культурного розвитку. Вони спонукають до постійного вдосконалення засобів культурообміну, створення нових артефактів, розширення функціональних меж комунікативних процесів тощо. Саме інтерес, потреба – «великі та єдині вчителі людського роду, без яких людина не мала б стимулу до дії. Потреба – точне мірило напруження людського духу» [158].

Тому не викликає сумнівів, що в основі побудови і функціонування будь-якої штучної мови – конкретні потреби людини з її свідомістю, духовними орієнтаціями, світоглядом. О. Мамчур наводить досить влучний приклад щодо цієї думки: вибір мовних засобів з-поміж інших для вираження одного і того ж теоретичного змісту диктується утилітарними міркуваннями – пошуками зручності та простоти оперування цією мовою. Так, наприклад, в основі вибору метричних систем (прямокутні чи полярні системи координат в геометрії), або систем одиниць вимірювання (метри, дюйми – при обчисленні довжини; фунти, кілограми – при вимірюванні ваги, різноманітні шкали температур – шкала Цельсія, Кельвіна і т.д.) – усвідомлення зручності під час користування ними [131, с. 97].

Таке явище цілком можна розцінювати як прагнення адаптувати мовні реалії до соціокультурних умов відповідної доби. Найменші трансформаційні процеси призводять до того, що в мов людино-машинного спілкування з'являються нові причини для руху, розвитку, зміни, детерміновані внутрішнім світом людини. Тому ускладнення типів даних мов відбувається не стільки в плані семантики чи синтаксису, скільки в плані структури та ідеологічного наповнення –

вони все помітніше відповідають запитам людини, стають більш людиновимірними.

Репрезентаційні можливості спеціалізованих штучних мов дають підстави усвідомлювати їх як універсальний засіб представлення культурних реалій. Мови програмування наділяють комп'ютер універсальними якостями, що дозволяють репрезентувати не просто реальність, а віртуальну реальність – надскладний феномен сучасної доби, до якого прикута увага численних сучасних науковців. Завдяки високому ступеню здатності до абстрагування зазначений тип штучних мов дозволяє глибше репрезентувати реальність шляхом її моделювання, симуляції реалій навколишньої дійсності. Те, що ми звикли сприймати як натуральне, сьогодні завдяки штучній мові набуває нових обрисів: виявляється, що співіснування та взаємодія штучної мови з природною стирає межі між реальним і штучним.

На сьогодні технології створення моделей дають можливість віртуально відвідувати виставки, музеї, магазини і при цьому детально роздивитися експонати чи товари. Таку реальність П. Ревко визначає як «домашнє віртуальне комунікаційне середовище» [170], що поступово замінює традиційні інститути культури. Людина має справу з досі невідомими їй відчуттями та можливостями світосприйняття. Так, наприклад, студенти-медики оперують віртуальні тіла посередництвом комп'ютерної навчальної системи, розробленої компанією CineMed, а приковані до інвалідних крісел хворі на параліч набувають можливості рухатися, доганяючи монстрів жахливими віртуальними склепами в грі Heretic [65]. Людина, перебуваючи у віртуальному просторі, набуває цілком реальних відчуттів, користується цілком реальними речами, отже, реалізовує власну екзистенційну сутність.

Завдяки Інтернету, електронним засобам масових комунікацій, невпинно зростає «віртуалізація життя». Це – квазіжиття, особлива форма буття, в яку все глибше занурюється сучасна людина, формує нові потреби та гедоністичні орієнтації, задає свої критерії реальності, які проектується на справжню реальність. Це породжує свого роду роздвоєність свідомості, посилює тенденції ірраціоналізму і релятивізму, тягне за собою масштабні соціальні наслідки. «Віртуалізація життя» передбачає нові ступені «віддалення» від

істинної реальності. Тепер уже не лише актор зображує певного персонажа, а й його цифровий двійник. Інформаційні технології дозволяють створювати все більш витончені форми віртуальної реальності, що конкурують за своєю значимістю і діяльністю зі справжньою реальністю. Екзистенціальні константи реальності, а разом із ними і природні механізми мозку, відповідальні за підтримання самоорганізації нашого «Я», виявляються під загрозою [73, с. 221].

Не викликає сумнівів, що означений мовний пласт усіляко долучений до набуття культурним середовищем інформаційної ери якісно нових ознак. Серед таких ознак – зближення реального та віртуального. Так, досліджуючи категорії «реальність» і «віртуальність» культурного середовища інформаційної доби, М. Кастельс [92] стверджує, що ми живемо в умовах особливої електронної культури, яка є водночас і віртуальною, про що свідчать віртуальні процеси комунікації, керовані електронікою, і реальною, на що вказує фізична основа, з опором на яку ми плануємо своє життя: беремо участь у трудовому процесі, відшукуємо потрібну інформацію. Отже, культуру інформаційної епохи вирізняє те, що ця віртуальність і є наша реальність.

Основним атрибутом інформаційного середовища є також синтез духовного та матеріального. На думку Н. Кирилової, невід'ємною характеристикою сучасної людини є перебування в особливому середовищі, породженому екранною культурою, – аудіовізуальному. Воно є поєднанням духовного (творчого) та матеріального (технічного) виробництва [94]. Мови людино-машинного спілкування при цьому усвідомлюються як основний засіб становлення та функціонування такого нового комунікативного середовища. Інтенсивне їх використання сприяє синтезу реального та віртуального, духовного і матеріального, творчого й технічного, а отже, природного і штучного. Оскільки в умовах інформаційної доби різні соціальні практики мають справу не лише із суб'єктивною реальністю, а й із віртуальною, репрезентаційний потенціал мов людино-машинного спілкування усвідомлюється як досить важлива їх характеристика.

В якості інноваційного інструменту представлення феноменів культури інформаційної ери низкою сучасних учених усвідомлюється

штучний інтелект. Причиною цьому, на думку Н. Карамішевої, є історичний розвиток науки, техніки, біотехнології, що створюють об'єктивну підставу для органічного «вростання штучного в природне» [85, с. 278]. Усвідомлення людського розуму як фізичної системи пройшло певний еволюційний шлях. Так, чітка система правил, що керують раціональністю нашого мислення, була сформульована ще Арістотелем. Він розробив неформалізовану систему силогізмів, що передбачає проведення правильних міркувань. Значно пізніше Р. Луллій висунув ідею, що такі «правильні» міркування можна здійснювати за допомогою механічного артефакта. Тому відповідно зусилля вчених подальших епох (Т. Гоббс, Л. да Вінчі, В. Шиккард, Б. Паскаль, Г. Лейбніц та ін.) були спрямовані на пошук таких артефактів, вивчення їх функціонального наповнення, законів співіснування з природним розумом.

Сучасними розробниками береться до уваги аналогія процесу обробки інформації людиною та машиною: вони обоє здатні до виконання послідовності певного алгоритму, здатні зберігати певний об'єм інформації, тобто мають пам'ять і т.п. Логічно виникає питання: чи можна вважати надскладні типи штучних мов людино-машинного спілкування, а отже, феномен штучного інтелекту, універсальним засобом репрезентації культурних феноменів сучасної культури?

У науково-технічній літературі кінця ХХ ст. помітним є стійке прагнення до «перекваліфікації комп'ютерів із помічників людини у рівноправних учасників спілкування, а потім і перетворення в осіб, що прийматимуть рішення» [113, с. 4]. Комп'ютери, дійсно, можуть виконувати чимало практичних дій так же успішно, чи навіть краще від людей, включаючи такі дії, де потребується чимала людська прозорливість та розуміння. Це, безумовно, не означає, що комп'ютери при виконанні цих дій виявляють прозорливість і розуміння, проте справа полягає в тому, що перші передбачення про зміст мисленнєвих процесів, що потребуються для вироблення даної конкретної поведінки, часто виявляються фальшивими. Безумовно, правильно також те, що в багатьох галузях комп'ютери все ще не досягли значного успіху, включаючи поставлену Тюрінгом задачу ведення бесіди на вільну тематику [169, с. 1251]. Вивчення Дж. Лакоффом і М. Джонсоном

можливостей систем штучного інтелекту щодо моделювання людського розуміння дозволило їм дати таку оцінку: «...чи зможе комп'ютер коли-небудь зрозуміти те, що розуміють люди? Наша відповідь «ні» лише тому, що розуміння потребує досвіду, якого в комп'ютера немає» [114, с. 239]. Якщо засобами штучного інтелекту й можна змоделювати елементарний рівень творчості, то інтуїтивні вияви мисленнєвої діяльності комп'ютерів не властиві зовсім. Адже хоча комп'ютер і здатний «мислити» як людина, то вони мають різну співвіднесеність раціонального й творчого мислення.

Так, комп'ютерні технології матеріалізують формалізовані операції математичного мислення. У цьому сенсі сучасна інформація розвивається в руслі декартової традиції, що розглядає формальну математику як модель мислення. Проте при цьому випускається з виду головний аспект мислення, а саме – трансцендентний момент походження ідеї, момент творчого натхнення і духовного осяяння [132, с. 104]. Констатування подібних якостей, що протирічать універсальності цього засобу репрезентації дійсності, не є випадковим і мають вагоме теоретичне підґрунтя.

Справа полягає в тому, що глибинні фундаментальні реєстри психіки, сформовані в процесі біологічної еволюції та антропогенезу, що проявляються на чуттєвому та інтуїтивному рівнях, мають у своїй основі потужну підсвідому базу переробки інформації. Вони відповідальні за вихідне розрізнення справді наявного та такого, що лише здається, того, що є, та того, чого немає, задають первинні критерії реальності, санкціонують рішучість до дій і самі діють [73, с. 222], а отже, їх природа надто складна для введення в чіткі межі, формалізації та машинного моделювання. Логіка людського мозку базується на конструюванні образів, а логіка машини базується на розпізнаванні образів. Комп'ютер сприймає об'єкт у статичності і характеризує його за принципом «так» або «ні», «або – або», «якщо так – то...», тоді як людина може сприйняти протирічну природу об'єкта («і так, і ні», «і те, й інше»). Адже у мозку в процесі його діяльності виникають унікальні мозкові реакції на багатство запахів, смаків, кольору, емоцій тощо.

Таку позицію можна аргументувати, навівши в якості прикладу явище осяяня, що притаманне при вирішенні практичних завдань лише людському розуму і ніяк не комп'ютеру. Так, при розв'язанні творчих задач, коли немає повної аналогії в пам'яті, людина інколи використовує для прообразу вирішення досить відділені аналогії, що на перший погляд не мають нічого спільного з досліджуваною проблемою. Інколи складається враження, що рішення проблеми приходить ніби нізвідки, без видимого причинно-наслідкового ланцюжка рішень [60, с. 41]. Творча діяльність людини потребує мобілізації найбільш цінних духовних здібностей людини, використання багатющого досвіду, накопиченого в тій чи іншій галузі дійсності, вмінь розрізнити в ньому суттєве та несуттєве, головне та другорядне. А це передбачає розвинені здібності до аналітичного мислення, навиків чіткого й логічного міркування. Однак сама собою логіка не може відкривати нове ні в науці, ні в практиці. Для цього необхідна така цінна якість, як інтуїція, що є прерогативою суто людини [176, с. 79].

Як стверджує Л. Мамфорд, «комп'ютер – це велика модель мозку в його самому елементарному стані: гігантський восьминіг, який замість крабів харчується символами. Проте ніякий комп'ютер сам не може породити нові символи» [130, с. 47]. Тільки стосовно можливості абстрактного мислення мозок вміщує в десять тисяч разів більше компонентів, чим найскладніші із сучасних комп'ютерів. Досить помітна численна перевага, безсумнівно, зменшиться з появою мініатюризації в електроніці. Але суто кількісне порівняння іще ніяк не розкриває якісної унікальності мозкових реакцій – усього багатства запахів, смаку, кольору, емоцій, – які лежать в основі усіх людських реакцій, і зображень, що виникають у мозку завдяки його діяльності, і деякі наділяють їх сенсом. Зникни все це – і творчі здібності мозку зведуться до рівня комп'ютера, який точно та швидко справляється з чистими абстракціями, але виявляється безсилим, коли стикається з тими конкретними проявами органічного життя, які безповоротно втрачаються, піддаючись відособленню абстракції. Оскільки у людини більшість «емоційних» реакцій на колір, звук, запах, форму давніші, чим бурхливий корковий розвиток, вони-то й лежать в основі вищих форм її мислення і збагачують їх [130, с. 59]. З огляду на це, заслуговує

на увагу позиція низки науковців, які переконують, що технічні засоби – це зрештою «залізо», позбавлене душі, і тому вони не можуть моделювати свідомість, що є основним атрибутом душі людини [60, с. 47]. Як виявляється, машина може лише частково моделювати найбільш складну за своєю природою аналогову діяльність мозку.

Таким чином, проведений аналіз показує, що, з одного боку, технології посередництвом штучних мов активно змінюють навколишній світ, людину, наділяючи її новими засобами пристосування до мінливого культурного середовища. Техносфера буквально «поневолює свого творця, підпорядковуючи його законам власної еволюції» [170]. З іншого, – все ж залишаються елементи сфери людської життєдіяльності, що важко піддаються репрезентації через використання феноменів культури сучасної ери. Подібні положення дають підстави констатувати своєрідну диференціацію феноменів сучасної культури на такі, що репрезентуються за допомогою машини (відповідно, засобами мови людино-машинного спілкування), і такі, представлення яких було і є суто людською якістю (а тому не потребує взагалі або частково потребує застосування штучної мови).

Отже, культурні характеристики інформаційної ери створюють всі умови для репрезентації соціокультурних феноменів засобами штучної мови. При цьому особливого значення набувають саме спеціалізовані штучні мови, оскільки їм іманентно властива функція представлення знань, врегулювання системи «людина – машина». При цьому основу їх репрезентаційного потенціалу становить не стільки комунікативний, скільки інформаційний модус, завдяки якому вони спроможні краще оперувати інформаційними потоками, а отже, здатні адаптувати людину до мінливого світу.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗВ'ЯЗКУ ПРИРОДНОЇ ТА ШТУЧНОЇ МОВ У КУЛЬТУРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДОБИ

Проаналізувавши та узагальнивши в попередньому розділі існуючі точки зору щодо можливості репрезентації дійсності засобами штучної мови в різних культурно-історичних умовах, застосуємо отримані результати до встановлення особливостей трансформації зв'язку природної та штучної мов у культурі інформаційної доби.

Мовним феноменам належить особливе місце в сфері людської культури. Об'єктивуючи роботу мислення, вони сприяють обміну думками, слугують комунікації, визначають суспільні зв'язки як основні культуроутворюючі чинники. Як природна, так і штучна мови постають невід'ємною складовою матеріального та духовного буття в усіх формах соціальної взаємодії. Отже, вони визначають вектори загального культурного розвитку суспільства на кожному з етапів його історичного поступу. Особливо яскраво ці процеси прослідковуються в сучасних культурних умовах.

Бурхливий прогрес новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, суттєві зрушення в галузі електроніки, мікропроцесорної техніки, цифрових технологій і засобів комунікацій створюють усі умови для посилення взаємодії означених мовних систем. Інтенсивний розвиток науки і техніки призводить до того, що на сьогодні практично всі галузі людської діяльності послуговуються не стільки природною мовою, скільки симбіозом природної та штучної, що між собою постійно взаємодіють. При цьому залежно від ієрархії культурних пріоритетів доби помітно змінюється баланс між ними.

Культура інформаційної ери є тлом, на якому розгортається складна і неоднорідна мовна система. Тому не викликає сумнівів, що специфічність лінгвокультурних проблем сучасної доби, визначення подальших тенденцій трансформації мовних практик в умовах інформатизації, спонукає до їх осмислення крізь призму сучасного соціокультурного простору.

3.1. Культура інформаційної доби як детермінанта взаємовпливу природної та штучної мов

Філософська рецепція процесу взаємовпливу природної та штучної мов неминуче веде до з'ясування основних характеристик відповідної культурної доби як середовища їх функціонування. Береться

до уваги низка чинників, серед яких – рівень розвитку матеріальної та духовної культури, специфіка конкретних комунікативних потреб і запитів суспільства, ціннісних устоїв його культурних інститутів тощо.

Як свідчать численні напрацювання теоретиків лінгвофілософської думки, нерідко й сама мова усвідомлюється в якості феномену культури. Проте вже найменший аналіз дає зрозуміти, що мова, порівняно з іншими формами культури, є специфічним феноменом, якому відводиться суттєво інша позиція: з одного боку, вона сама є невід'ємною складовою культурного середовища, перебуваючи на одному рівні з іншими формами культури, а з іншого, – є значно вищою за всі інші форми, оскільки виконує роль всезагального посередника, координатора їх функціонування, механізму, що «сприяє кодуванню та трансляції культури» [135, с. 245], визначає структуру мислення як культууроутворюючого фактора.

Проблема співвіднесення мови та культури у сучасній лінгвофілософській думці означена особливим інтересом, адже численні концепції теоретиків доводять, що кожна культура передбачає наявність певної мовної системи, завдяки якій її носії не лише мають можливість спілкуватися один з одним, а набувають цінного комунікативного досвіду, який не лише формує загальну лінгвокультурну картину світу, а й здатний визначати вектори її подальшого розвитку. Подібні переконання дають нам змогу говорити про тенденцію усвідомлення мови як факту культури, транслятора основних концептів останньої, проте, на нашу думку, не менш важливим є і зворотній зв'язок, а отже, мова та культура, зрештою, постають як взаємодетермінуючі чинники.

Співвіднесення мови та культури – питання складне і багатоаспектне. Першочергово воно пов'язане зі складністю визначення обох понять, віднайдення їх «точок дотику», площин, в яких вони взаємодіють. Так, якщо інформаційна ера диктує визначення феномену мови як більш-менш статичну порівняно з попередніми епохами знакову комунікативну систему (визначення мови сучасними науковцями різняться лише окремими смисловими відтінками, здебільшого не порушуючи суть поняття), то особливі складнощі виникають із розумінням феномену сучасної культури, адже воно є настільки глобальним, що ареал розбіжностей в існуючих визначеннях просто вражає неоднозначністю.

На сьогодні налічується близько п'ятисот визначень поняття «культура». Показовою в плані пошуків визначення культури інформаційної ери як детермінанти взаємодії природної та штучної мов

є західна культурологія. Найбільш доцільними можна вважати такі підходи до розуміння сутності культури сучасної доби [57, с. 15]:

1. Визначення культури як «усього того, що створене людиною, на відміну від створеного природою». У цьому трактуванні «культура» в минулому досить успішно виконувала функцію розмежування природного світу і світу речей та явищ, створених людиною, тобто, по суті, феноменів природного та штучного. Такий підхід до розуміння культури в світлі завдань дослідження є особливо цінним, оскільки дає змогу провести паралель між нею та взаємодією природної і штучної мов, що усвідомлюється як кореляція суто природного та «олюдненого» природного, тобто штучної мови.

Загальновідомо, що сама культура вже за своєю сутністю є поєднанням природного та штучного. Адже штучне та природне взаємопов'язані вже з моменту виникнення. Так, ще Арістотель наголошував на першочерговій єдності цих двох складових антитези: «Природним називають те, із чого як з першого або складається, або виникає будь-яка річ, що існує не від природи і що ... не здатне змінюватися власною силою, наприклад, мідь статуї та мідних виробів називають їх природою, а природою дерев'яних – дерево, і так само в інших речей, або з такої матерії складається кожна річ, при цьому перша матерія зберігається... У переносному значенні природою називають – за подібністю із сутністю природних речей – і будь-яку сутність загалом, так само сутність (штучних речей) є в певному аспекті природою» [14, с. 149-150].

Серед низки послідовників цієї думки – Б. Вальденфельс. Згідно з концептуальними напрацюваннями автора, якщо форми, що їх люди надають своєму життю та своєму світові, не наявні в готовому вигляді, а мають бути винайдені, їм притаманне дещо штучне на противагу природним процесам. Протилежність природи та культури пом'якшується, оскільки людські вчинки можуть бути природними, але не бути при цьому зумовленими природою» [34, с. 16].

Підтверджуючи хиткість межі між природним і штучним, їх вроджену здатність до взаємодії, П. Ревко зауважує, що «штучне є відтворенням, своєрідним повторенням природного і виступає як подальший розвиток природного. У той же час природне вбирає в себе елементи штучного, перетворюючи їх і розташовуючи певним чином» [170]. Отже, культура є «зручним» тлом для взаємодії природного та штучного, адже сама наділена неабияким потенціалом для збереження природного та створення на його основі нового, тобто штучного, з метою задоволення певних потреб людини. При цьому

культурні умови тієї чи іншої історичної доби створюють нові стимули для порушення балансу між природним і штучним. Культура інформаційної ери все більше опосередковує ставлення людини як до природного загалом, так і до природних засобів комунікації зокрема. Техніцизм, застосування інформаційно-комунікаційних технологій, намагання створити надприродну реальність – усе це неминуче призводить до пріоритетного становища штучної мови порівняно з природною.

2. Аксіологічне трактування культури, визначення її як сукупності матеріальних і духовних цінностей, створених людиною в процесі суспільно-історичної практики. Врахування такого підходу продиктоване особливою роллю ціннісних орієнтирів у процесі взаємодії природної та штучної мов. Для суб'єктів культури інформаційної ери досить високий ранг в ієрархії цінностей відводиться феномену інформації та процесам, пов'язаним з інфообміном. Дослідники процесу інформатизації небезпідставно стверджують, що на сьогодні інформаційні процеси лежать в основі всіх еволюційних змін навколишнього світу, що інформація є таким же фундаментальним і всезагальним засобом світобудови, як речовина та енергія [100, с. 5]. Така ситуація є фактором посилення взаємозалежності між культурою та мовою, які здебільшого усвідомлюються як дві семіотичні системи, що існують в єдиному смисловому просторі, взаємодіючи між собою в режимі діалогу» [31, с. 26].

Слушною є позиція Ю. Лотмана щодо вирішальної ролі інфообміну в амбівалентності зв'язку культури та природно-штучного мовного середовища: наявність двох подібних і водночас різних партнерів комунікації; взаємність та обопільність в обміні інформацією; трансльований текст і отримана на нього відповідь повинні утворювати, в деякому сенсі, єдиний текст, що має тенденцію бути текстом на іншій мові [123, с. 18-19]. Функціонування нового комунікативного простору з піднесеною на п'єдестал культурних цінностей інформацією неминуче призводить до посиленої взаємодії різних мовних систем. Проте в умовах неоднорідності інформаційного середовища, вражаючих темпів інфообміну, сфера живого мовлення як результат взаємодії природного та штучного мовного середовища виявляється неготовим до адекватної адаптації в мінливих культурних умовах. Як результат можна констатувати загальну тенденцію до зниження культури мовлення сучасної культурної доби.

3. Усвідомлення культури як творчої діяльності людей, результату цієї діяльності, включаючи й технології її (діяльності) здійснення. У

праця В. Давидовича, Ю. Жданова, М. Кагана, Е. Маркаряна, М. Тарасенка та ін. культура однозначно пов'язується з людською (творчою) діяльністю. Творчу діяльність людини можна вважати чи не найяскравішою характеристикою, спільною для процесів культуро- та мовотворчості. Як зазначає Т. Качераускас, «серцевиною культури як людської творчості є розвиток екзистенції в життєвому оточенні, стихією якого є мова» [93, с. 138-139], адже мова описує не лише кінцеві результати людської діяльності, але й самі форми діяльності, сам процес створення форм культури.

Творчість, умотивована культурними умовами інформаційної ери, зрештою, є основним засобом створення нових типів штучних мов, шляхом «порозуміння» різних мовних пластів, перекладу їх елементів з однієї мови на іншу тощо. Це призводить до того, що «захоплена сучасною цивілізацією мова ніби «розшаровується», утворюючи мовні системи, що слугують вираженням різноманітних сфер діяльності, які майже стереотипні у носіїв різних мов. В доповнення до основної природної мови ... створюються численні формалізовані, штучні, так звані метамови» [180, с. 5]. Таким чином, усвідомлення культури як результату творчої діяльності людини дозволяє поглянути на лінгвокультурні реалії сьогодення як на мозаїку, гармонійно зіткану з фрагментів різних мовних систем.

Як бачимо, з численних підходів до визначення змісту культури найбільш доцільними для демонстрації взаємодії природної та штучної мов є ті, що тлумачать культуру як особливу систему людської життєдіяльності (включаючи творчу, аксіологічну складову, природно-штучну сутність), яка, історично розвиваючись, безперервно змінює соціальне життя в усіх його проявах. Культура визначає основні характеристики комунікативного простору і зрештою є вдалим підґрунтям для взаємодії природної та штучної мов.

В основі розуміння культури інформаційної ери лежить усвідомлення специфіки суспільного устрою, функціонування окремих його інститутів, рівня розвитку галузей людської діяльності, пріоритетного становища окремих соціальних практик порівняно з іншими. Тому можна цілком погодитися з думкою, що до продукування культури інформаційної ери, відповідно – змін лінгвокультурного середовища, долучене суспільство зі специфічними ознаками, а саме:

- суспільство нового типу, що формується в результаті нової глобальної соціальної революції, основою якої є вибуховий розвиток і конвергенція інформаційних і телекомунікаційних технологій;

- суспільство знання, в якому головною умовою благополуччя кожної людини та держави стає знання, одержане завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню з нею працювати;
- глобальне суспільство, де обмін інформацією не буде мати ні часових, ні просторових, ні політичних меж, де за допомогою наукової обробки даних і підтримки знання будуть прийматися більш продумані та обґрунтовані рішення з метою покращання якості життя в усіх його аспектах [209, с. 37-38].

Як бачимо, наскрізною ниткою в кожній із характеристик соціуму в умовах культури інформаційної ери проглядається процес активного обміну інформацією та знаннями. Звісно, інформаційна та інтелектуальна складові споконвічно були одними з основних форм представлення глибинного змісту культурного досвіду людства, індикаторами рівня цивілізаційного розвитку, проте домінування техногенних характеристик сучасності спонукає до усвідомлення цих ознак як провідних універсалій культури інформаційної ери. Щодо означеної проблеми досить влучно висловився О. Тоффлер: «...Якщо технологію можна порівняти з великим двигуном, потужним акселератором, то знання – це його паливо. А значить, ми підійшли до найбільшої проблеми прискорення: цей двигун поглинає все більше і більше палива» [196, с. 25], що неминуче породжує проблему адаптації засобів зростаючого масиву знань у нових культурних умовах.

Як зазначає В. фон Гумбольдт, «інтелектуальна діяльність людини повністю духовна, глибоко внутрішня та протікає і стає доступною для чуттєвого сприйняття лише завдяки посередництву звука, що матеріалізується в мовленні. Інтелектуальна діяльність і мова є єдиним цілим» [58, с. 75]. За таких умов сучасному суспільству, що базується на знанні та інформації, повинна відповідати адекватна мовна та комунікативна практики. Тому особливо помітною є динаміка лінгвокультурних змін у сфері наукового пізнання, що полягає в інтенсивній взаємодії природної мови зі штучною мовою науки.

Знання, як відомо, нерозривно пов'язані з мовою. Вони фіксуються і передаються за допомогою знаків природної та штучної мов, що спонукає її до технічної формалізації. Обчислювальна машина, по суті, є пристроєм, призначеним для обробки символів. Саме символи здатні бути носіями найрізноманітнішої інформації. Мова виступає в якості своєрідного інструмента, який суттєво визначає уявлення про світ, яке формується у її носіїв, зокрема у користувача машиною [182, с. 57]. При цьому усвідомлення будь-якого лінгвокультурного явища як суто інструмента репрезентації нових культурних феноменів буде

неповним, адже не менш важливим їх завданням є переосмислення вже існуючих реалій буття, успадкованих від попередніх епох, крізь призму культури інформаційної ери.

Так, досліджуючи причини «руху» мови науки, О. Есперсен зазначає: «Будь-яка галузь науки, яка не стоїть на місці, а розвивається, повинна час від часу оновлювати або переглядати свою термінологію. Нові терміни потрібні не лише для щойно відкритих речей типу radium «радій», іон «іон», але й для нових понять, які виникли в результаті нового осмислення вже відомих фактів» [77, с. 393]. Культура інформаційної ери в цьому сенсі виступає детермінантою глобального переосмислення феноменів навколишнього світу відповідно до потреб часу. Джерела такого оновлення сягають рівня елементарної повсякденності, адже в ній зафіксовані найменші одиниці знання. Тому цілком логічним видається оновлення термінології за рахунок засобів повсякденної, тобто природної, мови.

Якщо не брати до уваги відмінності функціональних спектрів, ймовірно, першою, найбільш помітною відмінною рисою штучної мови науки від природної є багатозначність останньої, що стимулює їх взаємодію. Адже навіть неозброєним оком видно, що вона вирізняється змістовою багатозначністю. До того ж слова природної мови наділені відповідним національним колоритом, духом часу своєї епохи.

Проте на сьогодні таку здатність нерідко демонструють і знаки штучних мов. Так, Ф. де Соссюр, підкреслюючи наявність у кожній із мов слів продуктивних і слів «безплідних», наводить досить влучні приклади: «у китайській мові слова в більшості випадків нерозкладні; навпаки, в штучній мові вони майже всі підлягають аналізу. Будь-який есперантист має можливість створювати нові слова на основі даного кореня» [185, с. 166]. З такими висновками мислителя перегукуються дослідження представників сучасної лінгвістичної думки. Штучна мова науки ними здебільшого усвідомлюється як феномен, що за своїм функціональним наповненням не поступається природній: наприклад, у штучній мові математики «відобразилися об'єктивні закономірності реального світу; проте це не заважає їм бути настільки ж прекрасними творіннями людського духу, як природні мови (в яких, до речі, теж відображаються об'єктивні закономірності і з якими формальна мова математики має чимало спільного)» [50, с. 135-136]. Характеристики культури інформаційної доби, звісно, не заперечують пріоритет природної мови щодо багатства значенневих відтінків, проте поряд з цим особливого «попиту» набуває лексичний спектр штучної мови

науки, що, активно поповнюючи природну мову, здатний демонструвати багатозначність.

Представники сучасної лінгвофілософської думки часто підкреслюють, що природна мова у своєму природному розвитку споконвічно володіє духом «протесту» проти намагань підігнати всі поняття, судження, умовиводи під горезвісний критерій, складений з двох протилежних оцінок. Так, «мова повсякденного життя виявляє те, що можливо назвати багатооціночною орієнтацією. У нас є шкали суджень. Замість «добре» та «погано» вживаються «дуже погано», «погано», «непогано», «прекрасно», «добре», «дуже добре» [223, с. 21]. Існування безлічі шкал доводить наявність у природній мові смислової гамаи. Причому спектр значень варіюється залежно від того, де, як, у якій конкретній мові, за яких соціокультурних умов відбувається їх дешифровка. Адже одні й ті ж слова, словосполучення, речення з однаковим значенням у різних мовах і культурах можуть мати настільки ж різні семантичні звучання.

Окремі дослідники говорять про багатозначність як рису не лише природної мови, а й наукової, маючи на увазі поліморфізм наукових термінів. Так, В. Налімов стверджує, що «терміни науки володіють ще більшим поліморфізмом, ніж слова повсякденної мови. І це зрозуміло – у них вміщується більший смисловий зміст, ніж у словах повсякденної мови» [142, с. 121]. Проте тут йдеться про дещо іншу багатозначність, відмінну від полісемії природної мови: критерієм багатозначності слів природної мови є семантичні відтінки, ситуація слововживання або «ситуаційне вираження» [90, с. 22], що залежить від загальнокультурного розвитку соціуму, в тому числі соціальних, історичних, лінгвістичних чинників.

Критерієм же багатозначності слів (термінів) мови науки є об'єм «кодованої інформації», що залежить, перш за все, від культурного розвитку суспільства, науки, зокрема появи нових галузей знання, міждисциплінарних наук, метанаук, динамічності процесів засвоєння і перетворення наукових знань. На відміну від повсякденної мови, мова науки носить більш яскраво виражений кодовий характер. Глибина кодування, або, інакше кажучи, інформаційна місткість понять, росте в часі по мірі розвитку концепцій [142, с. 131]. Отже, підвищений поліморфізм мови науки пояснюється концептуальним характером термінів: чим глибша і складніша концепція, що кодується терміном, тим більший його поліморфізм. Потужний потік інформації, що є атрибутом сучасної доби, неминуче призводить до розширення інформаційної місткості наукових понять і термінів, а отже, цілком

виправданим видається збагачення штучної мови науки за рахунок природної.

З позиції завдань даного дослідження досить цінними є спостереження окремих науковців щодо залежності полісемії того чи іншого слова від рівня розвитку культури і техніки епохи [173, с. 103], адже полісемія одного історичного періоду часто не співпадає з полісемією іншого. Так, сучасне покоління є свідками того, як процеси інформатизації та комп'ютеризації розширили семантичні поля значної кількості вже відомих понять.

Побіжно окреслені характеристики полісемічного характеру сучасного природно-штучного мовного середовища дозволяють констатувати, що феномен багатозначності, зокрема активність його вияву в мовотворчості та смислоутворенні, є своєрідним індикатором інтенсивності взаємовпливу природної та штучної мов. З одного боку, завдяки полісемії природна мова є плідним джерелом для формування нових одиниць штучної мови. Слова побутової мови активно використовуються для становлення термінології новоутворених наук, позначення понять і явищ нових наукових теорій. З іншого боку, одиниці штучної мови науки інтенсивно поповнюють лексичний спектр мови природної. Оскільки наукова сфера є органічною складовою усіх інших сфер суспільного життя, елементи штучної мови науки з легкістю піддаються повсякденному вжитку.

У такий спосіб відбувається взаємна міграція слів повсякденної мови та одиниць (термінів) штучної мови науки. Останніми десятиліттями це явище набуло особливої ваги, що обумовлене динамікою соціокультурних змін. Так, аналізуючи мову фізики й математики, А. Гжегорчик зазначає, що сьогодні «навіть малі діти вчаться оперувати певними науковими поняттями, наприклад, такими як множина і приналежність до множини, що вже відображені в певній логічній теорії, названій теорією множин. А тому для дітей, котрі закінчують сучасну школу, певні мовні структури, які ще донедавна називалися штучними чи спеціальними, вже є природними. Для багатьох людей поняття логічні, математичні та інших наук, як і свідомо прийняті поняття філософії, стають складовою їх повсякденної мови» [48, с. 205]. Наукова термінологія дедалі рішуче впливає на функціонування повсякденної мови. Причини та шляхи такого проникнення термінів, вироблених наукою, можна пояснити передусім відповідним типом культури суспільства, історичним періодом його розвитку, загальним рівнем освіченості громадян, характером зв'язків між наукою та іншими сферами суспільного буття людей тощо [68, с. 55].

Явище взаємопроникнення термінологічної та нетермінологічної лексики спонукає нас до з'ясування природи терміна через зіставлення його зі словом побутової (повсякденної) мови. Адже остання є джерелом доннаукових поглядів дослідника на об'єкт наукового інтересу. Так, зафіксовані у повсякденній мові елементи знань не претендують на достовірність, точність, однозначність тощо. Проте вони є основою для виникнення та розвитку наукових знань, які потребують відповідної спеціальної термінології [68, с. 51].

Серед численних аспектів їх відмінності окреслимо лише основні. Так, вони різняться походженням і хронологічними межами. Якщо питання про походження природної мови виходить за межі науки й історичного знання, то питання про виникнення сучасної наукової термінології має досить чіткі історичні обриси. Це не означає, що можна вказати точно рік або навіть століття, з якого потрібно вести відлік її існування. Між іншим зрозуміло, що ні в Античності, ні в Середньовіччі, якщо їх розглядати по суті, а не умовно від дати до дати, подібної термінології не було. Вона є похідною і складовою загальної новоевропейської наукової тенденції, в основі якої лежить принцип суб'єктивно-об'єктивного протистояння [190, с. 45].

Аналізуючи природну мову та мову науки у цьому сенсі, В. фон Гумбольдт додає, що природна мова, зокрема побутова, є більш вільною у своєму застосуванні, ніж мова науки [58, с. 321]. Цю думку підтверджує також різниця значенневого і смислового «вмісту» термінів і слів побутової мови, на що вказує А. Султанов. Основним їх критерієм відмінності є те, що, на відміну від слова природної мови, для наукового терміна не є принциповою диференціація сенсу і значення. По-перше, тому що його сенс першочергово носить тимчасовий характер. По-друге, сенс або значення терміна, тобто наукове поняття, за самою науковою установкою не повинно залежати від контексту, а контекст якраз і є тією сферою, в якій сенс починає варіювати і набуває особливих характеристик значення [190, с. 50-51].

Проте слід зазначити, що при всій різноплановості означених мовних пластів залишається відкритою проблема їх чіткого розмежування. Тому варто погодитися з позицією Г. Райла, на думку якого, коли говорять про вживання повсякденної мови, слово «повсякденний», на перший погляд, протиставляється «незвичайному», «езотеричному», «технічному», «поетичному», «символічному», чи інколи «архаїчному». «Повсякденний» означає «спільний», «сучасний», «розмовний», «загальноживаний», «природний», «прозаїчний», «несимволічний», «зрозумілий звичайній людині» і протиставляється

зазвичай словам і виразам, які вміють вживати лише небагато людей. Проте, як показує практика, чіткої межі між «загальним» і «незагальним», «технічним» і «нетехнічним», «застарілим» і «сучасним» не існує [167, с. 155-156].

Дійсно, виявлення всього спектру їх відмінних ознак все ж не дає підстав для остаточного усвідомлення принципів їх розмежування. Цю проблему досить вдало аргументувала Н. Скрипникова. На думку дослідниці, мова науки, будучи надбудовою над природною мовою, не звільняється від загальнокатегоріальної структури мови-об'єкта, тому межі природної мови та штучної мови науки відносні. Так, для вітчизняної культури початку ХХ століття взагалі і для символістської маніфестації, зокрема, характерним є прагнення до метамовного описання власної позиції в раціонально-наукових поняттях і категоріях. У межах символізму це призвело до вторгнення художнього мислення в традиційну наукову сферу. Наприклад, В. Іванов, під впливом Ф. Ніцше, бачив у мистецтві джерело образів, які, будучи перенесеними в галузь науки, стають вихідними моделями, аналогами, що породжують наукові ідеї [180, с. 6-7]. ...Вплив математики та фізики на глибинні уявлення про мову відчули представники нової лінгвістичної парадигми. Рассел і Карнап, наприклад, тією чи іншою мірою були математиками або цікавилися фізикою. Рассел відмітив, що математичний підхід до таких рівнянь, як $2+2=4$, був, по суті, мовним, оскільки при аналізі лише констатується, що 4 означає просто іншим знаком те, що $2+2$ [186]. Схожу позицію спостерігаємо і в Г.-Г. Гадамера: наукова мова – це завжди опосередкована ланка між спеціалізованими мовами (науковою термінологією) та мовою живою (природною), що росте і змінюється [43, с. 52].

Першопричинами розмитості меж між цими мовними пластами Л. Ромащенко вбачає в тому, що наукові категорії генетично складаються шляхом узагальнення слів повсякденної мови, які вже від природи постають як інтуїтивно зрозумілі [173, с. 124]. Отже, природна мова виконує роль своєрідного посередника між суб'єктом та об'єктом наукового пізнання. Ця якість мови базується на її здатності синтезувати чуттєві та логічні моменти пізнавального відображення. Культура інформаційної ери створює всі умови для того, щоб межі між штучною мовою науки та природною мовою були менш чіткими, що сприятиме їх інтенсивній взаємодії, а отже, високій продуктивності кожної з них у процесі представлення новоутворених культурних феноменів.

Якщо в докомп'ютерну еру функціональне наповнення мови науки було більш-менш чітко визначеним, то розширення комунікативних можливостей наукової сфери, поява мережевого простору активно сприяють подоланню бар'єра між цими суттєво різними мовними пластами. Більше того, поряд зі стиранням умовної межі між ними необхідною умовою їх повноцінного функціонування як ніколи чітко усвідомлюється їх взаємодія. На думку О. Сисолятіної, саме завдяки взаємодії природної та штучної мов (у неї це – вербальна та невербальна форми мови) стає оптимальним процес репрезентації знання. Адже якщо основою штучної мови є образи та моделі, то природна мова здатна відображати не лише емпіричний досвід, а й наші думки. У процесі життєдіяльності людини мова образів і мова думок співіснують, оскільки кожен образ потребує аналізу думкою, а будь-яка думка не отримає подальшого розвитку без образного уявлення. Функціонуючи нарізно, природна та штучні мови роблять завдання розширення знання практично неможливим чи малоефективним [192, с. 80]. Такий взаємозв'язок як необхідний обстоював ще І. Кант, стверджуючи що «поняття без наочних уявлень пусті, а уявлення без понять – сліпі».

На сьогодні знаки мови науки активно використовуються не за своїм прямим призначенням. З огляду на це слухними видаються спостереження вітчизняних науковців щодо деформації під впливом означеного процесу загального фону культури мовлення. Проте не варто підходити до цієї проблеми однобічно, сприймаючи явище взаємопроникнення елементів лексичних систем як негативний фактор лінгвокультурних змін. Як зазначає Л. Дротянко, «часто поява нових типів штучних мов не знецінює природної мови; навпаки, остання часто слугує бар'єром для проникнення і в науку, і в повсякденне спілкування слів, які знижують культуру мовлення, засмічуючи її недолугими термінами. Наукова і побутова мови тісно переплітаються, співіснуючи як у повсякденному житті людей, так і в науці, збагачуючи одна одну своїми мовними засобами» [68, с. 51].

Особливою активністю вирізняється міграція елементів мови науки з однієї галузі знань в іншу. Це явище спричинене процесами інтеграції наукового знання, виникнення нових міждисциплінарних наук, які відповідно потребують встановлення власної термінології. Як стверджує Н. Скрипникова, «у процесі формування мови певної галузі знання відбувається не тільки встановлення правил мови, створення терміносистем, але й моделювання та кодування текстів, які містять інформацію про наукові предмети. Оволодіння метамовою даної галузі знання – це розуміння певного наукового тексту, який включає і слова

загальної, природної мови, і загальнонаукові слова (мови науки), і терміни, на основі якої ґрунтується метамова даної наукової дисципліни» [180, с. 9]. А коли та чи інша наука тільки-но зароджується, для її мовних засобів є характерним вичленування відповідних термінів, які б ідеально відображали предмет дослідження та відповідну понятійно-категоріальну систему, щоб найкраще передати зміст та значення досліджуваних об'єктів [72, с. 16].

Окрім цього, процеси інтенсифікації приросту наукового знання логічно ведуть до ускладнення природи наукових теорій. Значення кожного терміна повністю залежить від теоретичного контексту, в якому він вживається. У результаті наукових революцій, коли докорінно змінюється теоретичний контекст, відбувається радикальна зміна значень термінів, тотальне оновлення «словника» науки» [78, с. 256]. Так, «ми є свідками появи нових і неймовірно складних ... суперструнних теорій – світів на «брані», які йдуть ще далі у розкритті уявлень, реальності Всесвіту» [144, с. 72]. Тому, на нашу думку, такий потужний процес перетворень у науці є одним із важливих чинників трансформації мови науки.

Будь-яка галузь науки і техніки – це перш за все понятійна сфера. Оскільки «неможливо оперувати поняттями, не позначивши їх словесно, не давши їм чітких назв» [191, с. 18], функція найменування спеціального поняття відводиться терміну. Тому, говорячи про мову науки, ми зазвичай маємо на увазі терміни. Уся система термінів відображає не лише картину наукового предмета, а й систему наукових знань, адже «мова є універсальним сховищем суспільного знання, набутого століттями колективного досвіду» [139, с. 28]. У зв'язку з цим «... мова є не лише засобом спілкування, а ще й способом побудови світу; вона встановлює розумові категорії, які налаштовують людей бачити реалії в певний спосіб» [63, с. 89].

На сьогодні, по суті, наукове знання «перетворюється на симбіоз фундаментальної науки та ініційованою нею індустрією наукоємких технологій, що еволюціонує. Цей еволюціонуючий симбіоз, що іменується терміном «технонаука», є якісно новою кондицією сфери наукового знання» [125, с. 11]. Так, із прогресом наукового знання терміносистеми, що набувають широкого застосування (наприклад, у період становлення інформаційного суспільства – це здебільшого терміносистеми наукових галузей, що пов'язані з новітніми технологіями обробки інформації), значно перетворюються відповідно до потреб даного етапу розвитку науки. В свою чергу, нові форми знань

і способи його обробки призводять до трансформації мови науки за рахунок нових штучних мов чи їх елементів.

Взаємодія різних наук спонукає до виникнення численних нових понять і термінів, що нерідко знаходяться на межі суміжних галузей. Окрім створення власного категоріального апарату, новоутворена наука «запозичує» терміни з базових наук. При цьому терміни можуть переноситися не лише з однієї галузі науки в іншу, з наукового знання – в наукове, з власне наукової мови – в побутову тощо. Причини «міграції» слів і термінів з однієї сфери життєдіяльності в іншу криються в тому, що змінюються світоглядні та методологічні орієнтири самого наукового знання» [71, с. 51]. Адже, як стверджує В. Кутирєв, «пануюча світоглядна установка – парадигма – всеосяжна, вона охоплює як природу, так і культуру» [113, с. 117].

Аналогічну позицію спостерігаємо у І. Касавіна, який такими характеристиками наділяє «археологію знання», тобто накопичення історичної онтології людської ментальності, що є визначальним для утворення будь-яких понятійних змістів [89, с. 33]. Застосування подібних ідей до аналізу сучасної культури дозволяє стверджувати, що світоглядні та методологічні орієнтири наукового знання демонструють неабиякий потенціал щодо трансформації лінгвокультурного середовища науки.

Підкреслюючи позитивний момент міграційних процесів у науковій сфері, О. Есперсен зазначає, що «традиційні терміни часто сковують мислення дослідників і можуть стати перешкодою для плідних досліджень» [77, с. 393]. Як приклад можна навести процес становлення термінології науки інформатики (друга половина ХХ ст.), куди увійшли як слова побутової мови («пам'ять», «миша», «вузол»), так і набули нових відтінків значень терміни, взяті з інших наук («матриця», «вірус», «модель», «інформація», «підсилювач», «алгоритм»). Це свідчить про те, що, не дивлячись на зовнішню самостійність, за інформатикою як теоретичною основою процесу комп'ютеризації стоїть багато наук: електроніка, кібернетика, фізика напівпровідників, радіофізика, а найбільше – математика. Отже, сказане дає підстави стверджувати, що запровадження нових слів і термінів у науці напряму залежить від конкретних змін, що протікають у соціокультурних практиках, найбільш дотичних до даної галузі функціонування соціуму.

Розцінюючи «входження» слів і термінів з однієї галузі науки в іншу як досить складний процес, М. Кронгауз відмічає, що, звісно, можна ввести нові слова, але «мова не дуже охоче впускає в себе нові

слова і за найменшої нагоди позбавляється мовного сміття. Слова затримуються в ній лише тоді, коли з'являються і зберігаються нові важливі речі і явища, які потребують нової назви» [108, с. 160-165]. А. Султанов, називаючи вказаний процес «інобуттєвим становленням терміна в слові», зазначає, що він призводить до розширення ретельно встановлених смислових меж, при цьому понятійна структура терміна торкається живого смислу слова і здійснюється детермінологізація виражальних засобів науки. На думку вченого, це «найбільш плідний процес, про який лише можуть мріяти вчені, оскільки саме тут відбувається буттєве збагачення наукового поняття» [190, с. 52].

Отже, **перехід термінів і слів з однієї галузі наук в іншу** є результатом динамічних процесів у сфері науки, зокрема, засвоєння і перетворення знань, при цьому зміна значень слів відбувається в результаті актуалізації окремих елементів концептуальної структури. А оскільки наукова діяльність є одним із видів соціокультурної діяльності, можна стверджувати, що соціокультурне середовище інформаційної доби створює всі умови для інтенсифікації процесу «міграції» наукових термінів, тим самим розширюючи можливості мовотворчості сучасних науковців.

Синтез різноманітних дисциплін, поява нових наукових галузей сприяють тому, що на перетині різних галузей знань виникає все більше нових наук, що досліджують спільні проблеми чи об'єкти, оперуючи при цьому однаковими термінами, що «ніби балансують на краях суміжних наук» [68, с. 53]. При цьому однакові на перший погляд терміни, що використовуються в різних галузях наук, мають свій відтінок значення. Наприклад, у математиці термін «модель» тлумачиться як спеціально створений чи спеціально підібраний об'єкт, що відтворює знакові характеристики предмета, що вивчається. З появою науки інформатики, зокрема галузі штучного інтелекту, «модель» є об'єктом, що відтворює розв'язання складних задач, специфічних для діяльності людського мозку і таких, що носять творчий характер. Хоча в основі обох понять – відтворення певних гносеологічних образів, кожна з галузей наук «наділила термін власними характеристиками».

Подібними одиницями термінологічного апарата науки інформатики є термін «анімація», що застосовується для позначення процесу переміщення об'єктів на екрані, ефекту оздоблення тексту елементарними засобами мультимедіа (термін мігрував з кінознавства, де означав метод створення серії знімків, малюнків, кольорових плям, ляльок або силуетів в окремих фазах руху, за допомогою якого під час

показу на екрані виникає оживлення мертвих форм руху); «діаграма», що дослівно означає «графічне відображення числових даних» (термін мігрував з математики, де вживався на позначення графічного зображення, що наочно у вигляді певних геометричних фігур показує співвідношення між різними величинами, які порівнюються) та ін. Таких прикладів можна навести безліч, тому на сьогодні доцільнішим буде говорити не стільки про багатозначність, скільки про семантичну «гнучкість» термінів, їх здатність «мігрувати» з однієї галузі науки до іншої, корегуючи, уточнюючи або суттєво змінюючи своє значення відповідно до запитів наукової галузі.

Окрім інтенсивних міграційних процесів, взаємовплив штучної та природної мов яскраво демонструє феномен **метафоризації**. Останній набуває особливої актуальності під впливом соціокультурних умов інформаційної доби, що можна з легкістю аргументувати:

- метафора є проявом аналогових можливостей людського розуму, відповідно, тісно пов'язана з проблемою категоризації навколишньої дійсності та є універсальним ресурсом поповнення лексичного запасу мови;

- вона виступає одним із основних засобів переробки та структурування інформації, що надходить із зовнішнього світу, а отже, здатна не лише давати уявлення про об'єкт пізнання, а й визначати спосіб і стиль мислення сучасника;

- серед усіх лінгвокультурних феноменів метафора є одним із найефективніших ресурсів адаптаційного потенціалу мови до нових умов, продиктованих інформаційним середовищем.

Як слушно зазначає Н. Арутюнова, на сьогодні центр тяжіння у вивченні метафори помітно змістився в область вивчення практичного мовлення і в ті галузі, що звернені до мислення, пізнання і свідомості, до концептуальних систем. В метафорі стали вбачати ключ до розуміння основ мислення і процесів створення не тільки національно-специфічного бачення світу, але й його універсального образу [18, с. 371].

Досить цікава концепція щодо метафоризації як форми взаємодії природної мови з штучною мовою науки представлена в працях П. Вейнгарта. Зокрема, дослідник виділяє три способи міграції метафор:

- з повсякденної мови в наукову;
- із наукової мови в наукову (між різними науками);
- з наукової мови в повсякденну [222].

Підтримуючи таку позицію, не можемо не уточнити, що якщо донедавна надавалася перевага першим двом способам міграції

лексичних одиниць, то реалії сучасної культури сприяють активному застосуванню всіх трьох рівною мірою.

Метафоризація є процесом, орієнтованим на виробництво нових метафор на основі вже усталених у мові, «природним механізмом функціонування та розвитку мовного мислення» [78, с. 38]. Метафорі відводиться роль «зв'язного містка», що об'єднує раціональне (мислення) та чуттєве (емпіричний досвід) начала, а тому її структуру становлять як вербальні, так і невербальні компоненти. Це дозволяє діяти метафорі з «майстерністю геометра» і структурувати пізнавальний досвід шляхом співвіднесення знаків і образів [192, с. 93]. Чуттєвому компоненту першочергово відводиться роль рушійної сили процесу структурування сприйняття навколишньої дійсності. Тому метафору цілком справедливо вважають не лише феноменом мови, а й культури, своєрідною відповіддю на соціокультурні запити навколишнього світу, «глубкою», здатною ввібрати всі прояви сфери людського буття.

У процесі своєї життєдіяльності люди стикаються з величезною кількістю предметів та явищ, що фіксуються в їхньому мисленні у вигляді ментальних образів, уявлень, понять тощо, між якими не існує чітко окреслених кордонів. Це пов'язано з тим, що в дійсності речі не ізольовані одна від одної, а являють собою континуум переходу одних в інші [71, с. 93]. Одним із компонентів такого багатогранного людського буття є лінгвокультурне середовище, що завжди корелює з іншими елементами буття. У цьому процесі провідна роль належить саме метафорі, що є необхідним засобом осмислення людського існування. Окрім цього, завдяки метафорі мова виявляє здатність адаптувати власне семантичне поле до освоєння нового потоку інформації.

Метафора є наскрізно соціокультурним феноменом, що неодноразово доводять дослідники політичної метафори (Е. Кассіер, Дж. Міллер, П. Рікьор, Р. Якобсон та ін.). Так, кількість нових метафор такого типу значно зростає саме у період суспільно-політичних і економічних криз. Висока частотність уживання політичних метафор повністю виправдана, оскільки саме у період криз суспільство потребує інтенсивного пошуку вирішень існуючих проблем.

Такої ж думки і В. Маслова, яка стверджує, що «народження метафори пов'язано з концептуальною системою носіїв мови, з їх стандартними уявленнями, системою оцінок, які існують самі собою і лише вербалізуються в мові» [135, с. 280]. Аналізуючи метафоричні моделі свідомості, Х. Ортега-і-Гассет стверджує: «Від наших уявлень про свідомість залежить наша концепція світу, а вона в свою чергу передбачає нашу мораль, нашу політику, наше мистецтво. Отже, вся

величезна будівля Всесвіту, переповнена життям, спочиває на крихітному і повітряному тільці метафори» [150, с. 77].

При аналізі специфіки комунікативного простору сучасного соціуму слід враховувати, що реалії культури не можна розглядати відразу як глобальні та всеоб'ємні, відособлено існуючі феномени – вони цілком конкретні та «розмиті» в повсякденності, яка є своєю «відправною точкою» багатоаспектного людського буття. Не випадково М. Хайдеггер визначає повсякденність як стан, у якому людина перебуває постійно, незалежно від протікання часу. Говорячи умовно, це сфера зниженого буття, позбавленого метафізичних основ і трансцендентних глибин. На його думку, повсякденність є простором самореалізації практичного розуму, і що найцікавіше, саме в цьому просторі складаються установки та норми культури, моралі, функціонують основні групи цінностей [203].

Результати досліджень Д. Лакоффа та М. Джонсона ще раз підтверджують, що більша частина нашої повсякденної концептуальної системи за своєю природою вже метафорична, оскільки «... те, що ми робимо щодня, має безпосереднє відношення до метафори» [114, с. 25]. Хоча повсякденність і здатна відображати лише стихійно сформовані уявлення про навколишній світ, закріплені в повсякденній практиці, її слід розглядати як один із основних чинників утворення нових метафор, оскільки повсякденна понятійна система безпосередньо пов'язана з предметним світом людини, її соціально-історичним досвідом і культурно-національними особливостями того, хто говорить мовою колективу. Тому природна (повсякденна) мова є плідним джерелом для метафоризації штучної мови, а відповідно активізація цього процесу в умовах інформаційної ери свідчить про значне наближення цих мовних пластів одне до одного.

Метафоризація є загальним законом розвитку мови, що спонукає її до постійного семантичного руху в руслі культурного розвитку людства, зокрема його наукового поступу. У науковому дискурсі метафоричність постає як можливість виходу суто наукового знання за його власні межі. Тому метафорі в мові науки відводиться роль невід'ємного атрибуту розвитку людського знання.

На сьогодні пріоритет інтелектуального потенціалу людства, стрімкий розвиток наукової сфери відводить метафорі роль репрезентатора різних видів знання. Як зазначає Л. Ромашенко, метафора – один із найбільш продуктивних, універсальних способів формування наукової картини світу, адже вона насичена образами, які не можна звести до формально-логічних визначень. Тому сьогодні в

наукових картинах світу досить поширені «антропоморфні метафори», що представляють навколишній світ за аналогією з людиною, а також «машинні метафори», що порівнюють світ із годинником, автоматом тощо» [173, с. 109].

Гносеологічна функція метафоризації не потребує обґрунтування. Метафора виконує роль гносеологічного засобу на етапі становлення нової теорії, творення епохальних відкриттів тощо. Будучи специфічним знаряддям пізнання, формою активного теоретичного освоєння дійсності суб'єктом, вона своєчасно поповнює дефіцит мовних засобів для вираження нового факту і одночасно фіксує стихійно накоплений практичний досвід. Метафора дозволяє вирішити протиріччя між пізнанням як відображенням реальності та пізнанням як способом теоретичного осмислення і перетворення світу посередництвом мови [64, с. 101]. Вона виступає засобом створення міри абстрактної сутності – феномена інтелігібельного світу і в повсякденній свідомості, і в науковій, представляючи невідоме через видиме та відоме.

«Метафора, – пише Х. Ортега-і-Гассет, – слугує тим знаряддям думки, за допомогою якого нам вдається досягнути найвіддаленіших ділянок нашого концептуального поля. Метафора видовжує «руку» інтелекту» [150, с. 72]. Справа полягає в тому, що в ній експліційована проєкція абстрактного на конкретне, вона має семантичну основу: загальну ознаку гетерогенних явищ («схожість несхожого») [208, с. 146]. Подібну точку зору висловлює І. Сибіряков, стверджуючи, що завдяки метафорі значною мірою відбувається «висунення «пробних гіпотез» про сутність пізнаваних об'єктів, ліквідація прогалин у лексичному словнику науки, узагальнення термінологічного й понятійного апарату різних наук, перенесення відомого знання на невідомі області, зіткнення нерелексивних і релексивних, недискурсивних і дискурсивних форм наукового пізнання ...» [179, с. 116].

Такій думці цілком можна протиставити позицію Н. Скрипникової, яка обґрунтовано спростовує подібні універсальні якості метафори: здійснюючи так званий акт «вторинної номінації» в науковому тексті, метафора нерідко викликає труднощі в сприйнятті певного наукового контексту, оскільки термін може одержувати нову мотивацію для спеціаліста вузького профілю [180, с. 26]. Ймовірним підґрунтям таких ідей є напрацювання представників англійської філософії, логічних позитивістів, де метафора постає як основна перешкода в передачі знання (Гоббс), джерело неправдивих ідей (Дж. Локк), перешкода для досягнення істини, що лише здатна породжувати ілюзії (Ф. Ніцше).

Проте, як зазначає К. Жоль, «метафоричність наукових термінів зберігалась і буде зберігатися внаслідок нескінченного процесу пізнання» [78, с. 8]. Цю думку доцільно продовжити спостереженням, згідно з яким метафора, виступаючи посередником між емпіричним досвідом і мисленням, здатна легко синтезувати в собі поняття й образи, що й обумовлює її невичерпний потенціал.

Інформатизація спричинює становлення якісно нового образу науки, невід'ємним атрибутом чого є процес інтеграції наукового знання, виникнення нових міждисциплінарних наук, що потребує встановлення нових категоріальних систем. Відповідно «необхідність дати назви щойно відкритим фактам і явищам з наступним їх закріпленням у мові наукової термінології обумовлює появу нових наукових метафор» [192, с. 96].

З огляду на це слушним є зауваження, що метафоричність в інтерпретації тих чи інших наукових уявлень – це аж ніяк не меншова́ртість мови дослідження, а свідчення життєтворчих протиріч у системі теоретичних понять, що стимулює науковий пошук і вдосконалення пізнавальних засобів [78, с. 8]. Отже, подібні концептуальні підходи дозволяють усвідомлювати **метафору в науковому дискурсі** як один із методів попередження кризи термінології наук, що так стрімко з'являються, адаптації до нових культурних умов, спричинених інформаційною ерою.

Окрім створення власного категоріального апарату, новоутворені науки активно «запозичують» наукові метафори з базових наук. Перенесення метафор з мови однієї науки в мову іншої – явище досить поширене, що вказує на цей процес як на продуктивний спосіб формування понятійно-категоріальної системи науки, який дозволяє якнайкраще передати зміст і значення досліджуваних об'єктів. Наприклад, деякі метафоричні терміни з галузі інформатики мігрували в генетику («помилка копіювання», «оператор», «редагування» ДНК, РНК). Породжений інформатизацією термін «віртуальний» поповнив термінологічний апарат багатьох сучасних наук («віртуальна бібліотека», «віртуальний університет», «віртуальна освіта», «віртуальна пам'ять» та ін.).

Якщо при звичайному процесі метафоризації мови науки взаємозв'язок природної мови зі штучною є цілком очевидним (природна зрештою є джерелом цього процесу), то перехід метафори просто з однієї науки в іншу свідчить про специфічність їх взаємозв'язку. Так, мігруючи з однієї наукової галузі в іншу, метафора обов'язково змінює значеннєві характеристики, що вже само собою

передбачає звернення до автентичного джерела значення поняття – як одиниці природної мови.

Одним із основних джерел мови науки є повсякденна мова. Так, наприклад, у галузі інформатики наявна низка метафор інформаційних технологій, аналіз яких показує, що існуючі в інформатиці метафори приходять в основному з повсякденної мови. При цьому провідною рисою віртуального дискурсу є часте використання моделі «людина», що вказує на одну з основних рис інформатизації суспільства – комп'ютерний антропоморфізм.

Осмилюючи цю проблему, В. Садовничий та Д. Ікеда доходять висновку, що технічним машинам і пристроям надаються спочатку людиноподібні, а потім, взагалі, богоподібні атрибути: богоподібність – здатність передбачати, прогнозувати майбутнє і повертатися до минулого краще, ніж це робить людина. Здавна люди будують стосунки зі світом посередництвом слова. Існуючі лінгвістичні системи є плодом їх способу мислення. Як тільки предмет одержує своє ім'я, воно ніби набуває в свідомості людини свого статусу буття. І завжди такий пізнавальний процес був, є і буде антропоморфічним [153, с. 60]. Так, комп'ютер часто наділяють людськими якостями: він «думає», «засинає», «хворіє», має «пам'ять» тощо. Тому видається не випадковим усвідомлення метафори як інтеракційного феномену: з одного боку, ми маємо справу з «розумними» машинами, що наділені якостями людської психіки, з іншого боку, психіка людини описується термінами комп'ютерних властивостей. Такі спостереження ще раз підтверджують антропологічну основу сучасної культурної доби. На сьогодні активна позиція в культуротворчості відводиться людині. Вона зрештою виступає призмою, крізь яку маркуються будь-які культурні перетворення.

Яскравим свідченням метафоризації мови в умовах культури інформаційної ери є лексичний пласт, пов'язаний з функціонуванням мережевого простору. Це явище є інноваційним, адже попереднім культурним епохам відоме не було. Лише з початком становлення інформаційного суспільства виникла потреба у віднайдені адекватних засобів, які б зробили новий культурний феномен близьким і зрозумілим людині, схожим на її реальне повсякдення буття. Тому, на нашу думку, цілком логічним буде припущення, що за таких культурних умов людина інтуїтивно прийшла до потреби в метафоричному осмисленні нової реальності. Адже, як зазначає Н. Скрипникова, «метафорична мова виступає в якості початкової фази представлення якісно нової інформації і в цій функції є одним із

основоположних плідних способів побудови адекватної картини реальності» [180, с. 26]. Хоча метафоричні образи мережі Інтернет відображають наївну, а не наукову картину світу, демонструють світосприйняття простого носія мови, вони наділені неабияким потенціалом щодо репрезентації культурних реалій доби, імітації специфічного духовного буття людини в мережі, навіть створення нової реальності – віртуальної.

Як приклад можна розглянути метафоричне представлення віртуального простору, породженого інформаційною ерою. Так, маємо досить поширену комп'ютерну метафору «глобальне село» (Г. Маклюен). Її вживають на позначення електронної спільноти в образі всесвітнього братства близьких душ, де всі знайомі один з одним. Близькою за значенням є метафора «дім» або «новий дім Свідомості» (П. Барлоу), де новий вимір цивілізації передбачає «домашню» атмосферу, легкість залучення кожного в процес спілкування серед «своїх». Тут метафора дому вживається для позначення місця, в якому не працюють, а живуть. Іменування віртуального або мережевого простору «вікном» (Ф. Хеміт) передбачає використання користувачем при роботі з комп'ютером відеоекрану, що нагадує форму вікна. Це вікно гіперпростору розкриває перед нами неосяжний світ інформації. Метафора «всесвітня павутина» вказує на схожість складного сплетіння тонкої роботи з багатоканальністю обробки та функціонування інформації в мережі Інтернет. Тож, як бачимо, в основі метафоричного спектру віртуального дискурсу – особливості новоствореного інформаційно-комунікативного простору, а створена метафорою модель світу несе в собі всі риси людського способу світосприйняття.

Робота в Інтернеті зазвичай позначається за допомогою метафори руху людини. Наприклад, позначення динамічного руху – «мандрувати безкраїми просторами Інтернету», «бродити», «лазити»; непорушністю – в Інтернет «залазять», а потім там «сидять», «висять» тощо. Тож аналіз наведених метафор дозволяє зробити припущення щодо їх яскраво вираженого антропологічного характеру, адже вони співвідносять буття з людським масштабом знань і уявлень, системою культурних установок. Тому метафоризація передбачає досягнення людиною не лише навколишньої дійсності в глобальному розумінні, а першочергово самої себе.

Процес інформатизації спонукає розглядати метафоризацію в новому світлі, вимагаючи змін у розумінні функціональних особливостей метафори відповідно до нових потреб суспільства. Так, метафора як мовний феномен і феномен проявлення інтелектуальних

здібностей людини перебуває в центрі уваги спеціалістів по створенню штучного інтелекту: проблема функціонування метафори виявляється досить важливою для стратегій розробки систем штучного інтелекту, що моделюють різні сторони інтелектуальної поведінки людини.

Специфіку метафоричного сенсу штучного інтелекту можна прослідкувати на прикладі зіставлення систем головного мозку і комп'ютера, що здійснюється на власне метафоричному рівні. Тобто в основі цього зіставлення лежить двополюсна (подвійна – з двома протилежними сенсами або референтами) метатеоретична комп'ютерна метафора, що сформувалася внаслідок встановлення істотних аналогій між активною інтелектуальною, когнітивною діяльністю людини та функціонуванням комп'ютера, організацією пам'яті (принципами й формами репрезентації знань) у мозку й комп'ютері, розпізнаванням конфігурацій, маніпулюванням символами в них та ін. За комп'ютерною метафорою, інтелект людини уподібнюється, так би мовити, «інтелекту» комп'ютера, тобто головний мозок розглядають як подібний до комп'ютера обчислювальний пристрій; водночас, навпаки, комп'ютер уподібнюється мозку (він начебто наділений мозкоподібними структурою й функціями) [144, с. 181]. В основі подібної аналогії між машиною та людиною – здатність до інформаційного обміну.

Як зазначає А. Медушевський, по-перше, комп'ютер створений для виконання схожих функцій – накопичення, збереження та переробки інформації; по-друге, представлена зовнішня схожість механізму функціонування – введення, переробка та вивід інформації; по-третє, можлива відома аналогія між комп'ютерною переробкою інформації та свідомістю людини [136, с. 76]. Проте автор при цьому обґрунтовано доводить обмежений характер комп'ютерної метафори, з чим ми повністю погоджуємося. Адже принципові відмінності комп'ютера та людини полягають в алгоритмі пізнання: введення інформації для людини не початок і виведення – не кінець пізнавальної діяльності.

Так, якщо машина має пам'ять, то це цілком зрозуміла закрита система збереження інформації, максимальний обсяг якої чітко визначений, тоді як пам'ять людини – це відкрита система, що не має чітких меж. Пам'яті машини не відомі поняття «минуле», «майбутнє», «теперішнє», машина не здатна «жити минулим» (ідентифікувати своє буття з подіями, що вже давно відбулися) тощо.

Проведення досліджень комп'ютерної метафори дозволяє сучасним дослідникам зробити висновок, з яким ми цілком

погоджуємося: наявність суттєвих аналогій між інтелектуальною діяльністю людини й функціонуванням комп'ютера становить онтологічну основу формування комп'ютерної метафори. Сама ж ця метафора слугує концептуально-епістемологічною основою правомірності наділення комп'ютера епітетом «інтелектуальний» за зіставлення інтелектуальності людини й інтелектуальності комп'ютера [144, с. 181].

Окремо слід сказати про творчу складову процесу метафоризації. За словами Н. Арутюнової, будь-яке оновлення чи розвиток починається з творчого акту. Це справедливо і стосовно життя, і стосовно мови. Акт метафоричної творчості лежить в основі багатьох семантичних процесів – розвитку синонімічних засобів, появи нових значень і їх нюансів, створення полісемії, розвитку систем термінології і емоційно-експресивної лексики [18, с. 374]. Д. Девідсон надає особливого значення не лише творчості процесу створення нових метафор, а й процесу її тлумачення, говорячи, що «метафора – це мрія, сон мови. Тлумачення снів потребує співробітництва сновидця та толмача, навіть якщо вони зійшлися в одній особі. Так само тлумачення метафор несе на собі відбиток і творця, і інтерпретатора. Розуміння (як і створення) метафори є результатом творчих зусиль: воно так само мало підпорядковане правилам» [74, с. 172].

Провідну роль творчості в конструюванні метафори відводить також У. Шиблз. На його думку, творчість полягає в тому, що метафора – це перша спроба визначення нового поняття за допомогою старого ім'я [227, с. 105]. Отже, момент творчості в метафоризації цілком можна розглядати як повноцінний акт культуротворчості, адже він передбачає створення нового, що в діалектично-протирічній єдності з традиційним власне і становить культуру епохи.

Успіх процесу метафоризації обумовлений не лише діяльністю уяви і творчим мисленням, а й інтуїтивними навичками суб'єкта. Інтуїція в мові необхідна, вона потрібна нам для того, щоб вивільнитися з полону традиційних понять і здійснити перевірку дослідницьким шляхом. Інтуїція виникає, коли нам не достатньо готових понять і необхідні нові ідеї, тому вона й пов'язана з метафорою, що є фактично гіпотетичною ідеєю, необхідною для розвитку знань [192, с. 102]. Апелюючи до інтуїції, метафора залишає адресату можливість творчої інтерпретації. Тому розуміння образної метафори варіативне. І в цьому споглядається перенесення в сферу предикації семантичного принципу, що діє в сфері ідентифікуючої лексики: імена конкретних, відомих співбесідникам предметів здатні викликати в них різноманітні образи,

емоції та уявлення, і це зовсім не заважає комунікації. Адже конкретна лексика в своїй основі образна. Метафоризуючись, вона перекидає місток від образу до поняття [18, с. 359].

Отже, саме тут творчості відводиться чільне місце, адже йдеться про творчий характер герменевтичних процедур. Процес тлумачення метафори – це не просто з'ясування «прихованого» значення, а акт творчості, де помітну роль відіграє, окрім суто творчості (створення нового), інтуїція (шлях до створення нового). При цьому метафоризація постає не стільки зовнішнім засобом, скільки культурним феноменом, що допомагає «помістити» іменовані нові поняття, процеси, явища у відповідний культурний контекст. Інформаційна ера створює всі умови для розширення потенційних можливостей прояву творчості в процесі метафоризації. Стимулом для цього є вдосконалення інтелектуальних можливостей людини завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям. Проблема місця творчості метафоризації в умовах інформаційної ери акцентує увагу сучасних дослідників на комп'ютерному моделюванні метафори. В означеному процесі комп'ютер, звісно, не виправдовує високих сподівань, поступаючись у творчості людині, проте невпинний розвиток технологій не дозволяє констатувати це твердження як остаточне.

Сучасна доба демонструє якісно нову соціокультурну парадигму, в якій особливе місце відводиться лінгвокультурним явищам. При цьому зв'язок мовної реальності та культури інформаційної ери носить амбівалентний характер. З одного боку, мова є засобом спілкування у людському колективі, циркуляції в ньому потоків інформації, акумуляції комунікативного досвіду, чим виявляє неабиякий культуроутворюючий потенціал. З іншого, – процеси, що протікають у сучасній культурі, активно детермінують мовне середовище. Так, посилення ролі інтелектуальної та інформаційної складової неминуче призводить до утворення унікального комунікативного простору, що передбачає активну взаємодію природної та штучної мов як результат адаптації в нових соціокультурних умовах.

Аналіз основних властивостей сучасного соціокультурного простору дає змогу нам зробити низку цілком конкретних висновків. По-перше, основні якості культури інформаційної ери дозволяють усвідомлювати її як детермінанту взаємовпливу природної та штучної мов. Особлива роль відводиться інформатизації, комп'ютеризації, інтеграції наукового знання та іншим процесам, в основі яких лежить усвідомлення інформаційної та інтелектуальної складових як основи соціуму. Глобалізаційний характер змін сприяє помітному зближенню

різних сфер життєдіяльності, зокрема наукового та повсякденного дискурсу.

По-друге, ускладнення інтелектуальної діяльності людини, прискорення циркуляції інформаційних потоків призводять до суттєвої трансформації мови науки. Взаємовплив природної та штучної мов інтенсифікується за рахунок міграційних процесів елементів знакових систем наукової та повсякденної сфер комунікації. Слова повсякденної мови є основою для становлення термінологічних систем новостворених наук, тоді як терміни мови науки, набуваючи нових смислових характеристик, з легкістю входять у повсякденний вжиток. Окрім цього, характерною ознакою доби є внутрішньонаукові зміни. Йдеться про посилення ролі маргінальних термінів у процесі репрезентації нових культурних феноменів в умовах інтеграційних процесів науки.

По-третє, окрім міграційних процесів, взаємодія природної та штучної мов в умовах культури інформаційної ери яскраво виявляється у феномені метафоризації. Остання має наскрізно соціокультурну інтенцію, оскільки, з одного боку, обумовлена певним культурним станом соціуму, а з іншого, – є своєрідним механізмом трансляції явищ культури, репрезентатором різних форм знання про навколишню дійсність. Культура інформаційної доби не лише трансформує вже усталені в мові метафори, надаючи їм нових відтінків значень, розширюючи сферу застосування, а й обумовлює появу нових її типів, зокрема метафор репрезентації віртуального простору, комп'ютерних метафор тощо.

3.2. Тенденції лінгвокультурних трансформацій природно-штучного мовного середовища в інформаційну еру

Основні чіткі тенденції будь-яких мовних змін у культурно-історичному зрізі можна прослідкувати лише крізь призму специфічних характеристик відповідної епохи. Не випадково на сьогодні найбільш адекватним видається осмислення мови як культурного феномену через зв'язок із етносом, наукою, технікою, мистецтвом, політичною та економічною сферами суспільного розвитку. У цьому розумінні мова констатується, перш за все, як предмет і поняття соціокультурного порядку. Адже вона отримує повноцінне осмислення, повнозначну семантичну інтерпретацію лише будучи вплетеною в тканину культури, вписаною у структуру суспільства.

Диференціація людської діяльності, інтеграційні процеси в науковій сфері, еволюція комунікативних потреб, що в свою чергу провокує появу все більш досконалих засобів комунікації, – фактори, які суттєво прискорюють темпи лінгвокультурних трансформацій. Не потребує аргументування думка Г.-Г. Гадамера про те, що «кожного разу, як історія надягає чоботи-скороходи (а це, схоже, сталося останніми десятиліттями), виникають явні прикмети нової мови» [43, с. 49]. При цьому автор має на увазі вплив динаміки соціокультурних процесів на загострення проблеми мовної комунікації, своєрідне оновлення лінгвокультурної сфери.

Варто враховувати, що інтенсивність змін варіюється залежно від ролі та місця феномену інформації в ієрархії цінностей тієї чи іншої соціальної практики. Специфіка культури інформаційної ери передбачає, що саме цей феномен слугує формою репрезентації дійсності, об'єктивної реальності, де розгортається життєдіяльність індивіда. На сьогодні інформація фактично заміняє світ речей, чим сама набуває ознак речі, «стає сутністю, цінність якої зростає по мірі того, як вона дозволяє індивідам когнітивно випробувати, освоїти дійсність, а потім реорганізувати досвід» [128, с. 40]. Отже, відбувається процес взаємної адаптації мови та соціуму. Означений зв'язок, на думку К. Ажежа, є цілком закономірним, адже «мови протягом століть були тісно пов'язані з людиною зв'язком взаємного пристосування», відповідно «людина невпинно вдосконалювала їх, все чіткіше вимальовуючи контури власної ідентичності» [3].

Різні соціальні практики мають неоднаковий ступінь долученості до процесу циркуляції інформації. Так, наприклад, представники сучасної студентської молоді найбільш інтенсивно відчують потребу

участі в інфообміні, що спонукає їх до оволодіння вміннями користуватися інформаційно-комунікаційними технологіями. Ці навички є запорукою успішної соціалізації підлітка, його адаптації в дорослому світі (здобуття освіти, оволодіння професією, відточення професійної майстерності, необхідна умова спілкування з однолітками тощо). Подібним рівнем активності щодо участі в інфообміні характеризується наукова сфера, а також галузі, дотичні до створення та функціонування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

На противагу їм можна навести комунікативні угруповання, члени яких становлять більш закриту систему діяльності. Це, наприклад, релігійні спільноти, зокрема старообрядці. Так, С. Нікітіна зазначає, що «культура російського старообрядства вже більше трьох століть культивує стару книгу. Традиційні книжні християнські тексти, що жили в народному середовищі, здавна формували стиль мислення старообрядця, обумовлювали вибір мовних засобів для вираження певного кола ідей. До побутового та фольклорного тезаурусу приєднався ще й тезаурус книжкової писемної культури. Одне і те ж слово в різних тезаурусах потрапляє в різні семантичні поля» [145, с. 37]. Представники цього культурного осередку не мають потреби в доступі до інформаційно-комунікаційних технологій. Адже слідування усталеним культурним традиціям є запорукою збереження цілісності їх релігійної спільноти.

Особливий акцент старообрядцями робиться саме на писемному мовленні, яке, гармонійно співіснуючи з усним, є основою функціонування догматів їх споконвічної культури. Адже писемні тексти старообрядців – полемічні твори, описання історії свого походження, соборні постанови – орієнтовані на книжні зразки. Так, їх «книжна форма культури багато в чому визначала мовленнєву поведінку особистості. Люди, грамотні «по-церковному», тобто знаючі церковнослов'янську мову, можуть у розмові з легкістю переходити від побутової діалектної мови до церковнослов'янської, перемежовуючи просторіччя цитатами з повчаль отців церкви, тобто звертаючись до прецедентних текстів» [145, с. 38].

Звісно, в сучасному культурному середовищі писемне мовлення теж є, хоча й специфічним, проте домінуючим способом спілкування. Воно активно функціонує не тільки у вигляді текстів, а навіть у поєднанні з візуальними образами (наприклад, мультимедіа). Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям письмова комунікація з легкістю передає інформацію у вигляді схем, діаграм, картинок і фотографій різного виду. Сюди ж вклинюються різноманітні вторинні

стосовно природної мови системи: цифри, математичні, фізичні й хімічні формули, музичні ноти, геометричні знаки тощо, тобто розгортається складна природно-штучна мовна система.

В обох описаних випадках спостерігаються суттєві лінгвокультурні відмінності. По-перше, помітно різниться характер писемного мовлення. Якщо в сучасній молоді писемне мовлення здебільшого тяжіє до повсякденного розмовного стилю (воно зрештою усвідомлюється як мозаїка, зіткана із фрагментів різних дискурсів), то мовлення старовірів передбачає звернення до давно закріплених на письмі релігійних текстів, написаних старослов'янською мовою. По-друге, беруться за основу різні артефакти культури. Так, якщо в першому випадку інформація передається посередництвом Інтернет-комунікацій, засобів масової інформації, інших аудіо-, відеоджерел трансляції інформації, то в іншому – вже декілька століть поспіль носієм писемного дискурсу залишається книга релігійного змісту. Отже, як показує аналіз, такі культурно обумовлені обставини не лише визначають межі спектру писемного мовлення, а й обумовлюють динаміку мовленнєвих змін загалом. Тому цілком зрозумілою є особлива інтенсивність протікання лінгвокультурних змін у тих галузях, які найбільш дотичні до культурних реалій, привнесених інформаційною ерою. Цей процес цілком залежить від швидкості та специфіки циркуляції соціокультурної інформації.

Проблема швидкої адаптації природно-штучного мовного середовища в нових культурних умовах відчувається особливо гостро. Тут слушною видається позиція О. Тоффлера: перше вразливе місце, по якому б'є прискорення, – повсякденне життя сучасної людини. Як ми бачимо, прискорення змін скорочує тривалість багатьох ситуацій, що не тільки рішуче змінює їх відмінні риси, але й прискорює їх протікання каналами життєвого досвіду. Порівняно з життям у малорухливому суспільстві, сьогодні більшість ситуацій можуть продовжуватися протягом надзвичайно малого відрізка часу [196, с. 28]. Не викликає сумнівів, що інформатизація значно збільшує темпи прискорення нашого буття, і насамперед, повсякденного. Зважаючи на всеохопність останнього, здатність фіксувати найменші прояви тенденцій життя соціуму, слід детальніше зупинитися на його специфічних ознаках.

Сучасна соціокультурна ситуація передбачає нові форми її описання та конструювання, серед яких чільне місце відводиться філософському осмисленню феномену повсякденності. Уже декілька десятиліть поспіль «глобальне соціокультурне» вбачається безпосередньо в сфері міжособистісного спілкування, яке

вибудовується самими людьми в звичайних повсякденних комунікативних відносинах один з одним.

Підкреслюючи неоднозначність і складність феномену повсякденності, Ж. Бодрійяр зазначає: «Повсякденне життя не є просто сукупністю повсякденних фактів і дій, проявом банальності та повторення; воно є системою інтерпретації. Повсякденність розщеплює тотальний праксис на сферу трансцендентальну, автономну та абстрактну (політика, соціум і культура) і на сферу іманентну, замкнену і абстрактну, область «приватного життя». ... Повсякденність з об'єктивної точки зору тотальності є бідною та обмеженою, але в іншому сенсі вона є домінуючою та ейфоричною в її прагненні до тотальної автономізації і переінтерпретуванні світу для «внутрішнього споживання» [29, с. 16]. Не зважаючи на те, що повсякденна картина світу формується на базі дотеоретичної, донаукової свідомості, її не можна назвати примітивною чи антинауковою. Більше того, на сьогодні мережевий простір уможлиблює створення паралельної повсякденності. Поринаячи в неї, людина зводить зміст свого досвіду до певної індивідуально-комунікативної форми, що якісно різниться від реальної повсякденності та знаходить відповідний вияв у мовленнєвій сфері життєдіяльності.

Розглядаючи мовні характеристики означеного феномену як базисну складову культуротворчості, Л. Чернейко стверджує, що природна, повсякденна мова – відображення результатів багатомірової практики вихідного, стихійного, нерационального (чуттєвого, інтуїтивного) освоєння світу. Тому з когнітивних позицій її можна розглядати як первинну формалізацію соціумом своїх уявлень про світ, його фрагменти, як «уявлення уявлень». Повсякденна мова прищеплює людині свій, мовний погляд на світ. Неможливість теоретично нейтрального спостереження в науці відбувається виходить із особливостей структури природної мови. Трансцендентні «вроджені ідеї» локалізовані в мові і виступають стосовно окремої особистості як апріорні. Те знання про світ, яке вселяється людині її мовою і яке вона далеко не завжди може усвідомити, є «макроскопічним», тобто знанням про звичний для людини макросвіт [208, с. 135-136].

Повсякденна мова слугує важливим засобом закріплення і передачі існуючих структурних закономірностей. Вона надає суб'єкту в готовому вигляді необхідні лінгвістичні одиниці (поняття), у межах яких феномени навколишнього світу набувають значення та сенсу. Саме використання категорій мови дозволяє суб'єкту наповнити світ значимими об'єктами і явищами, а також визначити власне місце в

соціумі. Оскільки мова є соціальним явищем і її еволюція здійснюється під тиском соціально-історичних змін, знання, що фіксується за допомогою мови, здебільшого є загальним для всіх членів соціуму і значною мірою транслюється молодому поколінню в процесі виховання й освіти. Засвоєння такого «спільного» знання уможлиблює комунікацію і взаємодію людей. Повне взаєморозуміння між індивідами можливе в міру відповідності їх репрезентацій світу, загальній повсякденній реальності» [19, с. 100]. Отже, значення феномену повсякденності не є перебільшеним, адже, окрім ролі стимулу та джерела для формування основних елементарних одиниць знання, вона виконує роль своєрідної «палітри» для змішування різних мовних пластів, є витокom формування уявлень про норму мови, що має безпосереднє відношення до культури мовлення.

Універсальність феномену повсякденності підтверджується тим, що вона наскрізно проходить через усі інші сфери соціуму. «Окрім реальності повсякденного життя, індивід взаємодіє і з іншими сторонами світу: наукою, мистецтвом, релігією. ...При цьому суб'єкт здатний легко переключатися між різними репрезентаціями світу, залишаючись у той же час адекватним повсякденній реальності» [19, с. 102]. Інноваційні засоби спілкування, привнесені сучасною культурою, темпи економіко-політичного життя, роблять таке «переключання» індивіда між різними сферами життєдіяльності не лише зручним, швидким, а й необхідним для відповідності вимогам часу. Тому повсякденність сміливо можна вважати точкою відліку будь-яких змін, у тому числі лінгвокультурних, джерелом живого знання, де беруть початок різноманітні соціальні інститути.

Умови сучасної культурної доби роблять повсякденність більш дотичною до всіх інших сфер життєдіяльності, відповідно повсякденна мова як ніколи активно несе на собі відбиток мовних реалій інших сфер суспільного життя. Так, на сьогодні мовленнєві засоби повсякденності активно поповнюють лексичний спектр новостворених наук, про що йшлося в попередньому підрозділі монографії. Елементи повсякденної мови становлять основу Інтернет-комунікацій, де більшість жанрів тяжіють до розмовного стилю, що підтверджує прагнення передати ознаки живого мовлення, його емоційність, полідискурсивність. У свою чергу, під впливом інтенсивного розвитку науки в повсякденне мовлення активно проникають елементи штучної мови науки.

Кожна культура має свої особливості, обумовлені формою та матеріалом, що використовуються для вираження знаків. Штучні мови створюються для передачі однозначних сигналів, які зберігають свою

ідентичність при трансляції каналами комунікації, а також при перекладі з однієї штучної мови на іншу. Проте така специфіка штучних мов виправдовується лише за умов збереження культурного контексту. Якщо знак штучної мови помістити в іншу сферу, застосувати в іншій соціальній практиці – зміни очевидні. Так, елементи штучної мови науки дедалі більше проникають до повсякденного слововжитку. Яскравим прикладом є терміни, що обслуговують систему «людина – машина» («мегабайт», «файл», «принтер», «сканер», «сайт», «монітор», «форматування», «диск», «модем» та ін.). Щоправда, при такому «перенесенні» лексичних одиниць допускається варіювання їх смислово-значеннєвих характеристик залежно від контексту застосування слова, особистісного світосприйняття мовця. До того ж елементи штучної мови при переході в повсякденну мову набувають сенсу, що в попередній соціальній практиці було неможливим з відомих причин.

Відчутною проблемою залишається прагнення комунікантів до покращання якості процесу передачі інформації, підвищення рівня ефективності спілкування. Як відомо, для цього неможливо запропонувати готові мовні комбінації. Їх правильний вибір, що відповідає вираженню в процесі мовної діяльності, а також адекватна інтерпретація й розуміння, залежать не тільки від лінгвістичних правил і культурних традицій мовного колективу, але й від конкретних учасників комунікації, їхніх потреб, сфери діяльності, рівня освіти, ціннісних переваг тощо.

З огляду на це лінгвокультурний простір постійно корелює з внутрішнім світом особистості, враховуючи специфіку її мисленнєвої діяльності, характеристики особистісного світогляду. Роль посередника в цих процесах відводиться мові, адже слово для тих, хто говорить, є «засобом усвідомлювати себе, апперципувати сприйняття» [162, с. 87]. При цьому, на думку В. фон Гумбольдта, їй відводиться роль феномену ідеального буття: «Мова завжди передбачає лише ідеальне буття в головах і душах людей і ніколи – матеріальне, навіть будучи накресленою на камені чи на бронзі» [58, с. 158].

В умовах інформаційної доби все більш очевидною стає залежність термінів і понять від системи поглядів та уявлень, що свідчать про загальну методологічну позицію дослідника як носія певного світогляду, бо ж, як відомо, «різні мови є різними світобаченнями» (В. фон Гумбольдт). Як стверджує Н. Мех, «картина світу окремої мовної особистості є акумуляцією її світовідчуття, що складається в результаті її життєдіяльності, тобто постійних контактів із

навколишнім світом. Мовна картина світу, яка створюється людиною як аналог зовнішнього світу, має суб'єктивний характер, обумовлений цілою низкою особистісних факторів суб'єкта» [344, с. 29]. Людина як носій культури долучається до мовотворчості, а отже, може усвідомлюватися як детермінанта взаємовпливу мови та культури.

Неодмінною складовою світогляду, як відомо, є спосіб мислення. Доцільними видаються слова К. Жоля, який стверджує, що «мисленнєва діяльність людини ... мотивує різноманітні форми людських дій, зокрема вербальні дії» [78, с. 272]. Особливо вплив мислення відчутний на штучній мові науки. Комп'ютеризація процесу пізнання людиною навколишнього світу сприяє утвердженню в суспільній свідомості технократичного стилю мислення. Це пізнання на сьогодні все більшою мірою опосередковане інформаційними технічними системами, що викликає неоднозначні наслідки. З одного боку, різко вирости пізнавальні можливості людини, швидкість одержання, обробки та передачі інформації, її точність, а з іншого, – інформаційно-комунікаційні технології сприяють формалізації знань, перетворенню їх в інформацію. Останнє призводить до того, що полісемантична природна мова все більше замінюється жорстко однозначними штучними мовами, а результати пізнавального процесу оформляються в межах вимог формально-математичної логіки.

Використання таких технологій у пізнавальних цілях, по-перше, розвиває формально-логічну компоненту мислення, приглушуючи не лише діалектичне, але й образне мислення; по-друге, підвищує здатність до абстрагування. Так, наприклад, «абстракції, до яких вдаються сучасні фізики, сягають таких висот, за якими щось реальне ледь-ледь проглядається» [144, с. 72]. Суттєвим змінам мову науки піддає розвиток наукової теорії, що супроводжується «сходженням на все вищі ступені абстракції, так що її починає розуміти все вужче коло спеціалістів» [70, с. 16]. Замість предметно-матеріальної, речової форми матеріалізації знання у формі технології – інструменту людської діяльності, йдеться про створення нових функціональних можливостей програмних систем засобами розвитку абстракції та ієрархії. Чим складніша система, тим більше рівнів абстракції потрібно створити [175, с. 42]. Цим, на нашу думку, пояснюється ускладнення природи штучних мов науки як засобу вираження відповідних абстрактних об'єктів, їх здатність до вищого рівня абстрагування.

Культура завжди передбачає діалектично-протирічну єдність усталеного та нового. У традиційних культурах домінуючим є перше, проте сучасна культура перетворює новизну в цінність майже

абсолютного характеру. Яскравим проявом цього виступає мода, метою якої є вловлювання соціально-об'єктивних тенденцій оновлення, суб'єктивне формування і стимулювання цього оновлення. Не оминають ці процеси і лінгвокультурних явищ. Як зазначає В. Костомаров, «мода існує в мові так само, як і в одязі, взутті, парфумах» [105, с. 35]. В основі цього явища Ф. де Соссюр вбачає «закон наслідування» [185, с. 151]. Воно має наскрізний соціокультурний характер і здебільшого не залежить від конкретного носія мови. З цього приводу науковцями досить чітко відмічено, що «коли контакт між мовами відбувається в масштабі цілої групи людей, особливо якщо це досить велика група, то індивідуальні особливості мовної поведінки окремих носіїв взаємно знищуються і проступають соціально обумовлені мовні навички і процеси, характерні для групи загалом. Численні фактори, що надають мові статусу «домінуючої» – її важлива роль у спілкуванні, її значення для соціального просування і т.д. – нав'язуються людині навколишнім середовищем» [33].

Порівняно незначним чинником для набуття престижу елементами чи цілими пластами мови стає лінгвокультурна позиція конкретної особи, її переконань, уподобань, ідеологічних установок. Адже, як зазначає О. Кукушкіна, мова першочергово є «засобом вираження думок і почуттів, загальнозначимого змісту й інтимних особистісних смислів, душевних станів людини, її інтенцій, ціннісного ставлення до інших і себе самої» [110, с. 180]. Так, явище моди в духовно-культурному житті А. Гжегорчик пов'язує зі схваленням людиною певного типу творчості. Молодіжні, політичні, інтелігентські, технічні та наукові середовища утворюють своєрідну інтелектуальну моду на те, що самі виробляють і що їм легко дістається. Часом у середовищі виникає навіть терор моди. Той, хто не йде за модою, виштовхується із середовища і ніхто не звертає на нього уваги. Зазвичай моди використовуються, навіть створюються з метою використання, зокрема, для оволодіння ринком, політичною, мистецькою або науковою сценою [48, с. 205], чим підтверджується прямий зв'язок із маніпулюванням свідомістю певних соціальних осередків.

Тотальна інформатизація соціуму сприяє переміщенню в центр інтелектуальної творчості і відповідних процесів і явищ (прагнення до створення все досконаліших засобів накопичення, обробки, збереження інформації, «гонитва» за новинками техніки як симулякрами успішності). З огляду на це, місце риторики та «високого» стилю в лінгвокультурній сфері вже декілька десятиліть поспіль займає лексичний пласт, так чи інакше пов'язаний з інформаційно-

комунікаційними технологіями, глобальними процесами інфообміну. А звідси – й тиск на культуру мовлення, розмивання меж унормованості мови, в результаті чого створюється парадоксальна ситуація, коли нормою вважається відсутність норми.

З огляду на цю проблему Н. Кирилова навіть говорить про появу норми екрану як необхідну умову сучасної, «екранної» культури. Так, скажімо, з появою телебачення семіотична побудова звукового ряду залишилася незмінним, тобто телебачення свідчило не про появу нової «мови», а про зміну спрямованості розвитку старої мови під впливом нових форм її використання суспільством. Таким чином, техніка здійснює вплив на мову екрану ніби в двох напрямках. З одного боку, вплив прямий, безпосередній, що розширює «загальний діапазон» зображально-виражальних засобів, серед якого суспільство і кожен комунікант окремо відбирають найбільш відповідну конкретним задачам спілкування або поширення інформацію. З іншого боку, непрямий, опосередкований розвиток нових форм соціального функціонування екрану. Якщо в роки монополії кіно на екранну творчість розвиток кіномови визначався першочергово необхідністю вирішення специфічно художніх задач, то з приходом телебачення тут запанували загальнокомунікативні процеси, що призвело до стабілізації семіотичних механізмів, свідомої уповільненості їх загального розвитку... У перспективі розвитку екранної культури – розширення безпосереднього екранного двостороннього і багатостороннього спілкування, що надасть аудіовізуальній сфері ще більшої функціональної схожості із природною мовою і буде сприяти фіксації мовної норми екрану» [94, с. 115-116].

Не полишає байдужим стурбованість В. Костомарова ситуацією, що склалася: «через мовлення, яке за сьогоdnішньою модою наводняється просторіччями, діалектизмами і жаргонізмами, в систему літературної мови приходять чимало нововведень різної якості. Все, що набувалося в розкутому побутовому мовленні, ... зараз допускається в писемні тексти, в усякому разі в сфері мас-медіа» [105, с. 78]. Дійсно, сьогодні літературна мова активно збагачується за рахунок внутрішніх мовних ресурсів, запозичень із нелітературних сфер загальнонародної мови. Цим вона одночасно і збіднюється, адже фактично опиняється під ударом просторічної стихії.

З поширенням засобів масової інформації були зняті численні перегородки і табу: живе мовлення неформального спілкування буквально увірвалася в пресу і на телебачення, живлячись молодіжним

жаргоном, а пізніше – комп'ютерним сленгом, і одночасно активно його популяризуючи.

Серед особливостей сучасного комунікативного простору, до становлення яких долучилися засоби масової комунікації, – зниження формальності. Вона є результатом демократизації суспільства, і як наслідок – зміни в ієрархії культурних цінностей. Особливо ця тенденція прослідковується в західній комунікативній культурі, де неформальність стала однією із комунікативних домінант. Під впливом глобального поширення мережевого простору цю рису калькують культури більшості народів. Якщо для комунікативної поведінки попередніх поколінь пріоритетним було підкреслювання поваги та певної дистанції з мовцем, то зараз нормою вважається неформальність і всіяка демонстрація рівності.

На сьогодні «Всесвітня павутина» інтенсифікує процес глобальної стандартизації, Інтернет англлізує світ до такої міри, що інші мови втрачають свою здатність брати участь у глобальному дискурсі. Як зазначає О. Войскунський, нове середовище існування (мережеве) мови принципово транснаціональне, при цьому мовою міжнаціонального спілкування, як і в будь-якій інтернаціональній сфері людської діяльності, є англійська мова. Проте при всій своїй ультрановизні середовище Інтернету зберігає певні екологічні функціональні зв'язки з хронотопами як попередніх історичних епох, так і сучасності. Вона стрімко «обживається» і пристосовується до перебування (одночасно – в реальному часі, або відстроченого, різночасового) в ній мільйонів людей...» [39, с. 65]. Проблема для культур різних типів полягає не в тому, що вони не можуть зберігати і розвивати власну мову в кіберпросторі, а в тому, що вони здатні призвести до подавлення та знищення інших культур. В якості прикладу, що підтверджує цю думку, можна навести той факт, що численні дослідники мовного простору в Інтернеті констатують існуючий мовний перекис у бік англійської мови. При цьому ті користувачі, для яких рідна мова інша, вимушені вивчати англійську, щоб ефективно користуватися різноманітними інформаційними ресурсами [102, с. 248].

Отже, у розмовне мовлення сучасної молоді, представлене як в усному спілкуванні, так і на сторінках Інтернету, досить поширеними є гібриди слів англійської мови з українською. Наприклад, фактично основою молодіжного сленгу є слова типу «окейно» (в значенні «добре»), «бойфренд» («друг»), «пліз» («будь ласка»), «тайм» («час»), «голд» («золото») та ін. Більше того, такі мовні феномени помітно актуалізуються посередництвом засобів масової інформації, зокрема

реклами. Змішування кирилиці та латиниці є чи не найпоширенішим методом звернення уваги потенційного покупця, що перебуває в потоці інформації, на якийсь конкретний товар, якомога стисліше підкресливши його основну якість. Наприклад, у словах «бакнкъ», «ломбардъ», «старий лікаръ» використання знаку «ъ» (буква «єр») є символом традиції. Окрім цього, сучасний загальнокультурний розвиток означений активним використанням знаків штучної мови для привернення уваги чи вказування на інший сенс стандартного виразу (наприклад, знак «\$» у рекламному слогані «Під\$тав долоні золотому дощу!» прямо вказує на заклик до легкого отримання матеріальних благ).

Сьогодні вживані нами слова змінюються швидше – і не тільки на рівні сленгу, але й на будь-якому іншому. Темпи, з якими вони з'являються та зникають, значно зростають. На думку О. Тоффлера, такий інтенсивний приріст швидкості відображає зміну речей, процесів і якостей в навколишньому світі. Слушною є його думка про сучасне суспільство як «суспільство одноразових склянок», тобто відображення світу «одноразової культури» [196, с. 40], який характеризується тимчасовими потребами, що породжує новий тип мислення – тимчасовості, фрагментарності, несерйозності. Беручи до уваги положення про залежність мови від мислення (В. фон Гумбольдт), такими змінами можна пояснити прагнення до спрощення мови, уподібнення мов одна одній. Цілком погоджуючись з таким твердженням, можна додати, що вищевказані зміни культурно-лінгвістичного середовища є своєрідною адаптацією соціуму до мінливого світу, що постійно трансформується під впливом новітніх технологій.

Людино-машинні системи спричиняють появу нових форм комунікації, що змінюють рівень культурного розвитку суспільства. Мультимедійні інформаційні технології, що дозволяють зберігати, швидко передавати великі об'єми інформації, залучати аудіо- та відеоканали спілкування, взаємодіяти з великою кількістю учасників з усієї земної кулі, повністю змінили не лише характер «спілкування з інформацією», але й культуру спілкування. Власне Інтернет-культура визначається дослідниками як культура творців Інтернету (М. Кастельс), проте недостатньо вивченим залишається новий феномен – культура спілкування в мережі. Як стверджує В. Козирьков, Інтернет є однією з форм комунікації, в якій ще багато суперечностей і недоліків, що не дозволяє людині будувати повноцінні соціальні комунікації в їх соціокультурній формі [99, с. 20]. На сьогодні «не

тільки людина за допомогою мови творить світ. Мова – це світ, що творить людину, і не без певних «втрат» для останньої» [101, с. 48]. Такими «втратами», ймовірно, і є зниження загальної культури мовлення.

Для прикладу розглянемо наслідки однієї з основних рис процесу спілкування мережі Інтернет – анонімність. Людина, втрачаючи ім'я, набуває безособовості, надягає маску і виконує певну роль, завдяки чому спілкування носить особливий, ігровий, карнавальний, маскарадний характер. Наслідком «карнавалізації» (М. Бахтін) і помилково сприйнятої свободи, зокрема свободи слова, є популяризація так званої «зниженої мови».

Слушною видається позиція В. Єлістратова, який констатує пострадянську легалізацію «зниженої мови» і робить висновок про регулярність цього явища, називаючи його варваризацією, що супроводжує кінець усякої стабільної епохи [75]. Виявом цього є поява численних антикультур, субкультур і контркультур. Яскравим прикладом форм антикультури, що поширюється Інтернетом, є так звана албанська мова, або жаргон «падонкафф», на якому виростають цілі покоління. Особливості стилю тут полягають у навмисному порушенні лінгвістичних норм (наприклад, рос. кросафчег, дафай, аффар, животнае). Таке явище – не результат низької освіченості, а своєрідна демонстрація повної свободи, хизування фальшивою можливістю виділитись з маси посередництвом мови. Таке відхилення від більшості нормативних правил є ніби «насмійкою» над прагненням до чіткої унормованості мови попередніх епох. Цей феномен перестає бути суто мережевим, на сьогодні жаргон «падонкафф» поступово переходить з віртуального життя в реальне. Усе частіше його можна зустріти в рекламі, на вітринах магазинів (не кажучи вже про мистецтво графіті).

Як відомо, одним із основних виявів комунікативної діяльності людини є потреба розповісти про себе – фундаментальна потреба людської істоти, що так чи інакше повинна реалізуватися. Проте на сьогодні ключовою проблемою спілкування в мережі Інтернет залишається відсутність живого спілкування.

Як стверджують сучасні дослідники, «те, що в нас не має свого вираження, лишається незатребуваним, шукає в собі «клапан» для вибуху [101, с. 48]. Тому цілком обґрунтовано можна припустити, що біологічна потреба в живому спілкуванні компенсується схожим на «вибух» виникненням нових мовленнєвих явищ, які змінюють не лише культуру спілкування, а й власне людину.

Індивід не лише сприймає дійсність посередництвом фактів, але й сам бере участь у відображенні існуючої реальності. Спілкування у віртуальному середовищі, що за доби інформаційної доби є домінуючим, сприяє формуванню цілісної системи поглядів і переконань людини. У цій ситуації визначальною є поява окремих субкультур глобальної інформаційної культури. За словами О. Тоффлера, ми фактично живемо в часи «субкультурного вибуху» [196, с. 227]. Ґрунтовно досліджуючи феномен неформальної комп'ютерної культури, М. Дері стверджує, що 90-ті роки дуже подібні до 60-х, причиною чого є здатність епох уподібнюватися одна одній. Проте головною відмінністю 1990-х є сліпе поклоніння техніці. Комп'ютерні субкультури (культури андеграундних «роботистів», кіберхудожників, кіберрокерів, кіберпанків та ін.) є тими призмами, в яких переломлюються основні соціокультурні явища, у тому числі гібрид біології та техніки [65], природного та штучного, а отже, природної та штучної мови.

Сучасна епоха, «третя хвиля» за О. Тоффлером, являє собою розвиток інформаційного суспільства, де формується суттєво новий стиль життя і людської діяльності, нові форми суспільної свідомості. Комп'ютер не лише еволюціонував посередництвом електронних сполучень наше духовне життя, але й безповоротно змінив наше матеріальне життя. Сьогодні зменшені в своїх розмірах комп'ютери супроводжують користувачів практично скрізь і завжди: це ноутбуки і кишенькові комп'ютери, які можуть працювати в якості особистих секретарів, складаючи нам розклад зустрічей, відповідаючи на адресовані нам електронні повідомлення, здійснюючи пошук інформації в Інтернеті тощо. Комп'ютерна революція породила на світ безліч неймовірних технологій [65], які є першопричиною соціокультурних змін інформаційної доби. Велика кількість накопиченої інформації спричиняє необхідність її збереження, ефективної обробки, вимагає створення нових носіїв інформації, тобто нового світу артефактів культури, які будуть ефективнішими, місткішими, здатними зберегти не лише текстову інформацію, а й мультимедіа.

Поява нових носіїв інформації (відеокасет, дисків, флешкарт тощо) дають змогу зберігати інформацію, як і раніше, літературною мовою, але посередництвом штучних мов людино-машинного спілкування, завдяки яким здійснюється запис даних. Створення нових і вдосконалення існуючих артефактів як матеріальних носіїв культури інформаційної ери дозволяє передати інформацію у тій її якості, що відповідає вимогам сучасної людини (поєднання тексту, образу, звуку,

тривимірного зображення тощо). Адже в умовах віртуальної комунікації інформація циркулює не тільки у вигляді текстів (як, скажімо, у книзі), але й у вигляді різноманітних образів. Розвиток середовища «мультимедіа», тобто орієнтація на звукові та зорові образи одночасно, що зберігаються в пам'яті машини та відтворюються користувачем за потреби, значною мірою змінює традиційне уявлення про мову тексту. Посередництвом нових артефактів вона якісно змінюється, утворюючи єдине візуальне, структурне, смислове ціле, що дозволяє більш глибоко пізнати навколишній світ. Бібліотеки поступово замінюються фоно- та відеотеками, високої популярності набувають електронні бібліотеки, де зручна електронна пошукова система дозволяє швидко знайти потрібну інформацію. Отже, завдяки матеріальним об'єктам (новітнім комп'ютерним технологіям) суттєво змінюється духовний світ людини. Будучи матеріальними, нові артефакти культури репрезентують духовний світ. Інформаційна ера означена формуванням абсолютно нової сфери культури – культури обробки, накопичення і збереження інформації на нових артефактах культури, що принциповою умовою передбачає поєднання природної мови з штучною як найбільш адекватного способу інформування, що відповідає комунікативним потребам сучасного культурного простору.

Так, цікавою стає природа самих штучних об'єктів і систем у цілому, які в зв'язку з невпинним науково-технічним прогресом набувають якісно нових рис, зокрема інтегральної складності. Так, на думку Н. Карамішевої, останнім часом спостерігається «поступова здатність штучних систем до самоорганізації, саморозвитку, оволодіння певними ступенями «свободи» і, відповідно, невизначеністю їхньої «поведінки», нелінійності руху, що зближує основні характеристики складноорганізованих природних і штучних об'єктів, а також зростання автономності штучних об'єктів коштом власних джерел, що дає підґрунтя для креативного самонавчання та самовідтворювання» [85, с. 277].

Схрещення мов, ненормативність лексики, тиск засобів «штучної комунікації» можна розглядати як фактори, що зумовлюють невідповідність структур мислення реаліям етнічної мови, внаслідок чого виникає проблема неможливості інтеграції досвіду в сукупність цінностей етносу як механізму пристосування до реальності. Подібні явища І. Алексєєва пов'язує з виникненням інформаційної ідеології суспільства. Аналізуючи праці С. Нора та А. Мінка, вона робить спробу спрогнозувати майбутнє інформаційного суспільства, зокрема стверджує, що воно буде менш чітко соціально структурованим і більш

поліморфним, ніж суспільство індустріальне. А одним із факторів поліморфізму стане ставлення різних груп до тенденції спрощення мови, пов'язаної із усвідомленням ефективності баз даних та інших електронно-опосередкованих комунікацій. Отже, пропонуючи єдину мову, комп'ютеризація сприятиме подоланню культурної нерівності. Разом з тим, хоча така спрощена мова буде удосконалюватись і ставати придатною для усіх розвинених діалогів, вона буде зустрічати супротив. Придатність цієї кодифікованої мови буде залежати від культурного рівня суб'єктів, адже більше чим коли-небудь мова стає ставкою культури [6].

Щодо причин цього явища варто погодитися з позицією А. Медушевського. На думку філософа, окрім неякісної інформації, вони полягають ще й у інформаційній агресивності як одній з основних рис сучасної культури. Це явище є наслідком маніпуляції. Воно обирає ситуацію індивідів, які не зайняті повноцінною пізнавальною діяльністю і відповідно відчують дефіцит інформаційної енергетики, що формує особистість в її інтелектуальній та фізичній формі. Вакуум інформації визначається поняттям «сумно». Імунітет проти псевдоінформації може мати лише індивід, який самодостатньо здобуває інформацію [136, с. 87]. На важливість вироблення соціокультурного імунітету звертає увагу і А. Ракітов. На думку дослідника, «коли йдеться про докомп'ютерні покоління, його представники володіють високим соціокультурним імунітетом, у випадку нових поколінь ситуація радикально змінюється» [168].

Через інформацію людина проникає в культурні пласти, політичні й соціальні структури, які не мають до неї безпосереднього відношення і в принципі є далекими й недосяжними. Людина входить в інформацію про життя і водночас відходить від безпосереднього життя. Залишаючись із комп'ютером сам-на-сам, вона потрапляє в нову сферу відчуження, де може з'явитися будь-яка ілюзія. Відчуваючи себе «деміургом», елементарним перетворенням інформації людина формує власний комфортний світ, відмінний від реального. Соціальні зв'язки такої людини слабшають, а це вже зовсім інша реальність, ніж «докомп'ютерне» буття людини. Його параметри ще не осмислені, соціальні наслідки не спрогнозовані, оцінки якості не сформовані [57, с. 509].

Проблема поглиблюється відносною автономністю процесів лінгвокультурних змін. Основні причини цього У. Еко вбачає у феномені візуалізації знання. Дослідник описує цей процес так: «засоби масової інформації досить швидко встановили, що наша цивілізація стає

image-oriented, орієнтованою на зоровий образ, що веде загалом до занепаду грамотності» [213]. Додаючись до телевізійної культури, культура мережі Інтернет створює нову соціальну оптику в сприйнятті соціокультурних реалій. Її сутність полягає в тому, що спосіб сприйняття людиною навколишнього світу, вироблений культурою, і переробки зорових образів за допомогою спеціальних комп'ютерних програм стають відносно самостійними, і кожен живе вже власним самостійним життям [99, с. 16].

Звісно, людина одноосібно не здатна вплинути на жодний аспект мовних реалій, проте несучи на собі мовне навантаження соціуму та взаємодіючи з іншими його представниками, вона мимовільно стає активним «співучасником» процесу трансформації мови. Підтвердженням цієї думки є висновки Г. Пауля: «Мовні зміни відбуваються в індивіді здебільшого посередництвом його власної спонтанної діяльності, посередництвом мовлення та мислення в формах мови, частково ж посередництвом впливів інших індивідуумів. Зміна узусу відбувається, ймовірно, лише внаслідок спільної дії обох цих факторів» [154, с. 55]. Особливо важливою така ідея вважається при розгляді не стільки мови, скільки мовлення.

Поступове становлення загальнолюдського ядра в мові призводить до формування коду, в якому закріплена інформація. Діалектична опозиція індивідуального та загальнолюдського якраз і сягає коду мислення, де індивідуальна мовна специфіка нейтралізується загальнолюдськими схемами смислоутворення. Мовлення суб'єктивне, є видом вільної творчої діяльності індивіда, мова ж – надбання суспільства, що нею користується, вона об'єктивна стосовно мовців. Мовлення – варіативне, мова ж – інваріантна. Не зважаючи на радикальні відмінності, обидва мовні феномени тісно пов'язані. Як зазначає Ф. де Соссюр, «мова є одночасно і засобом, і продуктом мовлення» [185, с. 27]. Аналіз розбіжностей цих мовних реалій свідчить, що живе мовлення конкретного мовця, хоча й відображає індивідуальний досвід, виявляє неабиякий потенціал щодо трансформації мови загалом.

Тому, говорячи про чинники трансформації природно-мовного середовища в площині культури інформаційної епохи, слід усе ж зважати на конкретну мовленнєву діяльність кожної конкретної особи, адже вона наділена активною позицією щодо мовотворчості, продиктованою людиновимірністю мовного середовища. Тому сьогодні, як ніколи раніше, людина наділена здатністю «фільтрувати» інформаційний потік для балансування в межах культурного поля доби,

яке відповідає встановленій суспільством нормі. Сучаснику відведена роль активного «фільтратора» інформації, що надходить із навколишнього світу, проте, як свідчить практика, ця можливість здебільшого залишається незатребуваною.

Загальновідомо, що «сутністю мови є людська діяльність» [77, с. 15]. Тому і природна, і штучна мови виступають в якості провідного способу людської діяльності – комунікативної. В умовах переходу до інформаційного суспільства зростає роль мовної комунікації в різних сферах громадського життя. Цьому неабияк сприяє наявність численних засобів передачі інформації – від усних до електронних, які обумовлюють практично необмежені можливості щодо обміну інформацією. В умовах постійного приросту інтелектуального потенціалу на перший план виходить проблема наукової комунікації як основної рушійної сили соціуму, заснованого на знаннях.

Суспільне життя в інформаційну добу стає сферою проектування нових можливостей і форм соціальної дії, створення нових соціальних зв'язків, форм комунікацій, у тому числі наукової, оскільки «формується нова система стосунків між виробниками й споживачами наукової інформації» [70, с. 17]. У цьому сенсі особливого значення набуває мовний аспект комунікації, адже виникають нові форми спілкування між окремими людьми, соціальними групами, у тому числі науковцями та науковими колективами.

Поширення інформаційно-комунікаційних технологій призводить до набуття науковою комунікацією суттєво нових ознак, зокрема інтерактивності. Така риса є результатом симбіозу людини (науковця) та машини (комп'ютера), де остання все активніше виступає в ролі посередника в спілкуванні між ученими. Особливу увагу на цей феномен звертає у своїх дослідженнях К. Разлогов. Сміливо метафоризуючи, він називає комп'ютерний екран «м'ясорубкою культурного дискурсу», логічним результатом якої і є інтерактивність. Людина стає активним учасником цього процесу. Відповідно, «ніж м'ясорубки опиняється не в творця, а в споживача, чим надає кожному фаршу свого неповторного індивідуального смаку» [166, с. 37].

Так, інтерактивними методами проведення наукових досліджень, апробування результатів науково-дослідної роботи є проведення наукових Інтернет-конференцій, семінарів, симпозіумів у режимі онлайн тощо. Роль людино-машинного спілкування в науковій сфері настільки значна, що сьогодні можна навіть говорити про виділення спілкування між науковцями посередництвом комп'ютера як

особливого типу наукової комунікації, властивого культурі інформаційної ери.

Особливе місце в цьому спілкуванні відводиться соціальним мережам. М. Кастельс, досліджуючи сучасне суспільство як мережеве, доходить висновку, що яскравою його рисою є поява нових моделей соціальної комунікації: форми взаємодії людей, прив'язаних до певної території, замінюються комунікацією он-лайн, формуванням «віртуальних спільнот» [92, с. 116]. Відповідно трансформація комунікабельності в сфері науки (проведення наукових Інтернет-конференцій, семінарів, симпозіумів у режимі он-лайн) дозволяє припустити існування «віртуальних спільнот науковців», що характеризується наявністю професійних інтересів у певній галузі науки, «географічною мобільністю» (М. Кастельс) та відповідними правилами спілкування.

Невід'ємною умовою будь-яких трансформаційних процесів лінгвокультурних характеристик наукової сфери є адаптування її жанрового простору до нових умов. Адже, як стверджує А. Тепляшина, «жанр фіксує зрушення в духовному житті суспільства і змінюється разом із ним» [193, с. 130]. Особливої ваги питання жанроутворення набуло з появою нового виду спілкування – віртуальної комунікації. У цьому аспекті дослідники виділяють дві тенденції: активна еволюція існуючих жанрів та вільна комбінація ознак різних жанрів в одному тексті (комуніканти з легкістю синтезують елементи різних жанрів, сміливо змінюючи стильові характеристики тексту).

Суто мережевим, наприклад, є жанр Інтернет-конференції. Його можна визначити як пізнавальний жанр, що синтезує в собі професійну комунікацію та побутовий дискурс. За своїми цілями цей жанр тяжіє до професійної комунікації, проте розмовний характер відносить його до неформального спілкування. З одного боку, таке неформальне спілкування створює атмосферу «близькості», «легкозрозумілості», «простоти встановлення контакту з комунікантом», а з іншого – це часто сприяє проникненню у наукові тексти професійних жаргонізмів, слів побутової мови.

Альтернативною моделлю наукової комунікації є електронні наукові видання – електронні журнали (онлайнові, мережеві), тобто будь-які журнали, що доступні он-лайн, включаючи й оригінальні (ті, що існують лише в електронному просторі), і паралельні (що мають друкований аналог), і інтегровані (гібридні) (що доповнюють один одного). Зручність розміщення публікацій в режимі он-лайн, їх подальша вседоступність, економічність у плані матеріальних і часових

затрат дозволяє відмітити тенденцію до витіснення друкованих видань у так званому «безпаперовому суспільстві». Проте цього, як бачимо, не сталося, що свідчить про те, що на сьогодні процес розповсюдження наукових знань знаходиться все ще в пошуці адекватних науково-інформаційних ресурсів.

Аналіз сучасного комунікативного простору дозволяє констатувати розширення меж міжкультурної взаємодії в науковій сфері. Означений процес напряму пов'язаний із проблемою інтерпретації наукового тексту, включаючи проблему його перекладу. Інформаційна ера надає цій проблемі особливої значущості, адже інтеграційні процеси в сучасній науці сприяють появі міждисциплінарних наук, ускладненню природи наукових теорій, що вимагає проведення порівняльних досліджень у різних галузях знань.

Здавалося б, проблему перекладу наукового тексту з його відшліфованою, унормованою мовою завдяки новим машинам може бути вирішено. Ми знаємо чимало хороших комп'ютерних систем для перекладу з однієї мови на іншу. Проте жодну з цих систем не можна навчити «помістити» наукові тексти в інобуттєвий культурний контекст. Тому переклад наукового тексту слід розуміти не просто як переклад знака на знак, а швидше як акт творчості, що, звісно, не під силу машині. Як стверджує В. Горохов, комп'ютерні моделі є лише одним із засобів трансдисциплінарної комунікації між науковим співтовариством і широкою громадськістю» [103, с. 130].

Власне щодо творчості в науці видається доцільним питання: чи має місце творчість у мові науки взагалі за таких «обмежених», «чітко визначених» умов, адже основними характеристиками мови науки визначено чіткість, однозначність? Найбільш здатними до вияву творчості традиційно вважаються художня література та поезія. Проте, на відміну від них, наукове спілкування між людьми є свідомо упорядкованим використанням знакової системи мови науки, врахуванням значної канонізації й упорядкованості. За словами Л. Озадовської, «наука ... завжди підвладна світовій даності, і тому несе на собі незгладиме тавро обмеженості й пристосування до неї, а не обмеженості й свободи. Якщо й можна говорити про творчість у науці, то лише як про таку, яка упідлеглена певним канонам, нормам і зразкам» [149, с. 36]. Звісно, наука оперує точними, раціонально й логічно формалізованими поняттями, проте їй притаманний акт створення нового, а, як відомо, «продуктивна діяльність людини по створенню нового є наскрізно творчою» [147, с. 633]. Яскравим прикладом тому може слугувати творчий характер герменевтичних

процедур, де в процесі тлумачення штучної мови науки посередництвом природної має місце не лише творча складова, а й інтуїція.

Як уже зазначалося в попередньому розділі, приріст масиву знань суттєво ускладнює природу штучної мови науки. Проте на сьогодні простежується і тенденція до зворотного ефекту. Як зазначає С. Гусєв, безкінечне сходження до все нових і нових вершин знання, про яке мріяли мислителі минулого, підміняються нині готовими локальними ділянками, на основі яких спеціалісти будують окремі фрагменти реальності, не завжди уявляючи собі, яким чином їх можна пов'язати в цілісну картину. Не випадково в мові наукової спільноти останнім часом все частіше вживається поняття «мозаїчний об'єкт» [164, с. 28]. Тому часто спеціаліст однієї галузі знайомиться з науковими проблемами інших, відносно нових для нього, сфер.

Це, безперечно, загострює проблему спрощення викладу матеріалу для забезпечення відчуття доступності будь-якої інформації для сприйняття будь-якою людиною. Результатом означених процесів є наближення мови наукових текстів до мови повсякденної комунікації. Окрім того, що такий симбіоз штучної мови науки та природної мови суттєво не змінює смислових аспектів повідомлення, що транслюється, він наділяє науковця невичерпними пізнавальними можливостями щодо здійснення нових відкриттів на перетині різних наук.

Отже, окреслені в підрозділі сутнісні риси сучасного природно-штучного мовного середовища свідчать про його стрімке пристосування до нових умов життєдіяльності соціуму в інформаційну еру. При цьому спостерігаються такі основні тенденції:

- під впливом інформатизації культурна матриця доби демонструє появу нових культурних форм (культура спілкування в мережі Інтернет, культура накопичення та збереження інформації на нових артефактах, культура спілкування між науковцями посередництвом комп'ютера та ін.), які передбачають посилення взаємодії природної та штучної мов і є найбільш загальними критеріями культури мовлення на сучасному етапі розвитку;

- адаптація природно-штучного мовного середовища в нових культурних умовах супроводжується суттєвим прискоренням лінгвокультурних змін, посиленням виявом людиновимірності мов, особливо спеціалізованих штучних. Цьому сприяє активне зближення наукового та повсякденного дискурсів, де феномен повсякденності усвідомлюється як соціокультурна умова, що розкриває людиновимірний характер кожної з мовних систем, концентруючи в

собі свідомість, особистісне світорозуміння, лінгвокультурну позицію людини тощо;

- трансформація загальної картини культури мовлення, зокрема, підвищення ролі статусності, авторитетності та популярності лексичного пласту, що репрезентує новоутворені феномени культури інформаційної ери, розмивання норм літературної мови, проникнення в неї просторіч, діалектизмів і жаргонізмів, помітне зниження формальності в міжособистісному спілкуванні, виникнення й функціонування комп'ютерного сленгу та його стрімке поширення за межами Інтернет-комунікацій;

- суттєве прискорення темпів трансформації комунікативного середовища, де критерієм виступає ступінь долученості до процесу циркуляції інформації в соціумі. При цьому спостерігається прямо пропорційна залежність: чим вищою є позиція феномену інформації в ієрархії цінностей тієї чи іншої соціальної практики, тим інтенсивнішими стають процеси мовленнєвих змін у цій практиці.

Протікання означених процесів у кожній із комунікативних практик характеризується неврегульованістю, нерівномірністю та мінливістю. Це свідчить про те, що процес пошуку нових шляхів адаптації природно-штучного мовного середовища до культурних умов інформаційної ери ще триває.

ВИСНОВКИ

Культур-філософська рецепція взаємовпливу природної та штучної мов в умовах інформаційної ери дозволяє стверджувати, що фундаментом нової соціокультурної парадигми, свідками якої є сучасне покоління, вважається її інформаційна складова. Процеси накопичення, обробки, зберігання, передачі інформації уможливаються завдяки мовним практикам. Тому на сьогодні сутність лінгвокультурних явищ першочергово полягає в з'ясуванні їх ролі та місця в інформаційному потоці. З огляду на це в основі змістових характеристик природної та штучної мов лежить їх кореляція зі змістом терміну «інформація», оскільки циркуляція будь-якої інформації в соціумі уможливується завдяки тій чи іншій системі мови залежно від культурного контексту. З огляду на це в терміні «природна мова» репрезентується знакова комунікативна система, основою утворення та функціонування якої є стихійні (природні) процеси кодування соціокультурної інформації. Зміст терміну «штучна мова» показує, що це – спеціально створена на основі природної мови знакова система, основним завданням якої є реалізація практичних потреб людини щодо операцій із соціокультурною інформацією в тих галузях, де використання природної мови є менш ефективним або неможливим.

Оскільки мова є системою, що постійно змінюється, її теоретичне осмислення з часом перестає відповідати реальним фактам. Це потребує вироблення концептуальних схем і методологічного інструментарію, адекватних культурним умовам доби. Основними критеріями ефективності методологічних засад дослідження взаємовпливу природної та штучної мов у культурі інформаційної ери є здатність продемонструвати соціокультурну інтенцію комунікативного середовища; розкрити репрезентаційні можливості мови в нових культурних умовах; виявити шляхи та результати взаємовпливу різних мовних систем. Такими є соціокультурний, культурно-історичний і герменевтичний підходи в їх діалектичному зв'язку, що й становлять основу методологічної стратегії даного дослідження.

Аналіз еволюційного поступу природного та штучного мовного середовища переконливо доводить амбівалентний характер взаємозв'язку мови та культури. Культурно-історичний розвиток показує, що рушійними силами трансформації лінгвокультурних явищ є зміна типів комунікації, реалізація адаптаційного потенціалу мови при постійному зростанні обсягів інформації, рівня знань, ускладнення комунікативних потреб людства. Означені процеси характеризуються

особливою динамічністю в умовах культури інформаційної ери, що спонукає до постійного вдосконалення знакових систем. Тому, окрім трансформації природного мовного середовища, можна констатувати суттєве ускладнення природи та функціонального навантаження спеціалізованих штучних мов, які під тиском сучасних комунікаційних засобів помітно домінують у комунікативному просторі.

Процес взаємовпливу природної та штучної мов має наскрізно соціокультурну інтенцію. Така риса найбільш чітко виявляється при порівнянні лінгвокультурного середовища різних соціальних груп, особливо тих, які мають різний ступінь долученості до реалій культури інформаційної доби. В основі домінування однієї мови над іншою – специфіка комунікативних потреб, мотивація соціокультурної діяльності, місце інформації в системі ієрархії цінностей, мінливість лінгвокультурного простору конкретного соціального осередку.

Виявлення характерних рис сучасних культурних умов дозволяє констатувати, що спеціалізовані штучні мови, зокрема мови науки та мови людино-машинного спілкування, демонструють значний репрезентаційний потенціал. Вони є універсальними засобами представлення культурних реалій доби, пов'язаних із приростом знань, розвитком науки і техніки, процесами інформатизації та комп'ютеризації. Ускладнення цих мов відбувається не стільки в плані семантики та синтаксису, скільки в плані структури та ідеологічного наповнення. Вони все більше відповідають запитам людини, її конкретним комунікативним потребам, включаючи духовні орієнтації, світогляд і свідомість, а отже, стають більш людиновимірними.

Прискорений розвиток наукової сфери, розширення інтелектуальних горизонтів неминує призводить до утворення унікального комунікативного простору. Він зумовлює посилення взаємовпливу природної та штучної мов у процесі адаптації соціуму до нових культурних умов і постає необхідною засадою повноцінного функціонування лінгвокультурного середовища. Тому найбільш динамічними складовими культури в плані трансформації природно-штучної мовної системи є наукова сфера, а також соціальні практики, найбільш долучені до циркуляції наукової інформації, набуття знань. Підтвердженням цьому є взаємні міграційні процеси лексичних одиниць мови науки та повсякденної мови, посилення ролі маргінальних термінів, феномен метафоризації, що, окрім суто лінгвокультурних трансформацій, свідчить про зближення різних сфер життєдіяльності, зокрема наукового та повсякденного дискурсів.

Найсуттєвішими тенденціями змін мовленнєвого простору інформаційної доби є поява нових культурних типів комунікації, постійний пошук способів адаптації природно-штучного мовного середовища в умовах тиску штучних засобів комунікації, суттєве прискорення темпів трансформації комунікативного середовища, критерієм чого виступає ступінь долученості до процесу обігу інформації в соціумі.

Особливої ваги набуває конкретна мовленнєва діяльність кожного мовця, зокрема його лінгвокультурна позиція, специфіка мислення, ідеологічних установок, що підтверджує антропологічні характеристики сучасного комунікативного простору. Будучи «носієм» різних дискурсів, людина посередництвом свого внутрішнього світу стає активним учасником процесу взаємодії природного та штучного мовного середовища.

Із появою нових форм і засобів комунікації, привнесених інформаційною ерою, суттєво трансформується загальна картина культури мовлення. Зокрема спостерігається розмивання норм літературної мови, проникнення в неї просторіч, діалектизмів і жаргонізмів, помітне зниження формальності в міжособистісному спілкуванні, виникнення та вживання комп'ютерного сленгу і його стрімке поширення за межами Інтернет-комунікацій, популяризація ненормативної лексики в мережевому просторі, перекладання функцій слова природної мови на знак штучної мови, набуття статусності лексичним пластом мови, що долучений до реалій культури інформаційної ери, тощо.

Результати дослідження особливостей взаємовпливу природної та штучної мов у культурі інформаційної ери є перспективними в плані подальшого аналізу трансформації мовного середовища відповідно до культурних змін. Комунікативний простір сьогодення є динамічним, він постійно трансформується, тому особливої актуальності набуває філософське осмислення проблеми швидкого реагування на ці зміни. Актуальним напрямом подальшого дослідження є й культур-філософський аналіз трансформації культури мовлення наукового співтовариства під впливом застосування інформаційно-комунікаційних технологій у науковій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов С. Р. Герменевтика: История и теория метода (Краткий очерк) / С. Р. Абрамов. — Майкоп : Издательство АГУ, 2001. — 318 с.
2. Автономова Н. С. Познание и перевод. Опыты философии языка / Н. С. Автономова. — М. : РОССПЭН, 2008. — 704 с.
3. Ажеж К. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки / К. Ажеж. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — 304 с.
4. Азнабаева Л. А. Антропоцентризм в мышлении и языке : монография / Л. А. Азнабаева. — Уфа : РИЦ БашГУ, 2010. — 124 с.
5. Айер А. Дж. Язык, истина и логика : науч. издание / А. Дж. Айер; [пер. с англ. В. А. Суровцева, Н. А. Тарабанова]. — М. : «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2010. — 240 с.
6. Алексеева И. Возникновение идеологии информационного общества [Электронный ресурс] / И. Алексеева. — Режим доступа : <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/99a40acf200e2915c32568b1002fcb16>.
7. Алефиренко Н. Ф. Язык, познание и культура: Когнитивно-семиологическая синергетика слова : монография / Н. Ф. Алефиренко. — Волгоград : Перемена, 2006. — 228 с.
8. Андреева Е. С. Язык как смысловая система: решение теоретических проблем и прикладных задач языкознания и информатики на основе разработки модульной понятийно-сетевой системы логической формы / Е. С. Андреева. — [6-е изд.]. — М. : МАКС Пресс, 2009. — 124 с.
9. Анисимов А. Компьютерная лингвистика для всех: Мифы. Алгоритмы. Язык [Электронный ресурс] / А. Анисимов. — Режим доступа : <http://lib.ru/CULTURE/ANISIMOW/lingw.txt>.
10. Анисимов А. В. Информатика. Творчество. Рекурсия / А. В. Анисимов. — К. : Наук. думка, 1988. — 223 с.
11. Анисимова Е. Е. О целостности и связности креолизованного текста / Е. Е. Анисимова // Филологические науки. — 1996. — № 5. — С. 74 — 83.

12. Антонов В. И. Язык и культура: Особенности этносемантической интерпретации / В. И. Антонов // Вестник Московского университета. Серия 7. — 2001. — № 2. — С. 50 — 59.
13. Анцупова В. В. Мова й особистість у просторі сучасних соціокультурних комунікацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 24.00.01 / В. В. Анцупова. — Ростов н/Д, 2005. — 16 с.
14. Аристотель. Сочинения в четырех томах / Аристотель. — М. : Мысль, 1976. — Т. 1. — 550 с.
15. Аристотель. Сочинения в четырех томах / Аристотель. — М. : Мысль, 1978. — Т. 2. — 687 с.
16. Аристотель. Сочинения в четырех томах / Аристотель. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — 830 с.
17. Арутюнова Н. Д. Русский язык / Н. Д. Арутюнова, Г. В. Степанов. — М., 1979. — 410 с.
18. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. — М. : «Языки русской культуры», 1999. — 896 с.
19. Баксаганский О. Е. Когнитивный образ мира : научная монография / О. Е. Баксаганский, Е. Н. Кучер. — М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. — 224 с.
20. Балли Ш. Язык и жизнь / Ш. Балли. — М. : Едиториал УРСС, 2003, 272 с.
21. Барт Р. Нулевая степень письма / Р. Барт // Семиотика. — М. : Радуга, 1983. — С. 306 — 349.
22. Бахтин М. М. Антропологистика / М. М. Бахтин // Избранные труды. — М. : Лабиринт, 2010. — 255 с.
23. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. — 2-е изд. — М. : Искусство, 1986. — 444 с.
24. Бахтин М. М. Проблемы творчества Достоевского. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. — 5-е изд., доп. — К. : «NEXТ», 1994. — 508 с.
25. Бергельсон М. Б. Коммуникативные методы в управлении или менеджмент как искусство коммуникации / М. Б. Бергельсон // Теория и

практика комунікації: Вестник Российской коммуникативной ассоциации. — Вып. 2. — Ростов н/Д : ИУБиП, 2004. — 244 с.

26. Бистрицький Є. К. Філософський енциклопедичний словник / [Бистрицький Є. К., Булатов М. О., Ішмуратов А. Т. та ін.] ; гол. ред. В. І. Шинкарук. — К. : Абрис, 2002. — 743 с.

27. Біленко Т. І. Феномен слова в українських реаліях (філософський аспект) : монографія / Т. І. Біленко. — К. : Знання України, 2003. — 432 с.

28. Блуд О. О. Мова як трансценденція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.01 / О. О. Блуд. — К., 2007. — 18 с.

29. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структура / Ж. Бодрийяр; [пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской]. — М. : Культурная революция; Республика, 2006. — 269 с.

30. Бородянский Э. И. Экономические понятия. (Логич. характеристика) / Э. И. Бородянский. — М. : МОГИФК, 1990. — 71 с.

31. Брагина Н. Г. Социокультурные конструкты в языке : монография / Н. Г. Брагина. — М. : Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина, 2005. — 360 с.

32. Бугров В. А. Мова та символ у контексті проблем розуміння : автореф. дис. канд. філос. наук : 09.00.01 / В. А. Бугров. — К., 1996. — 17 с.

33. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / У. Вайнрайх; [пер. с англ. А. К. Жолковского] // Новое в лингвистике. — Вып. VI : Языковые контакты. — М. : Прогресс, 1972. — С. 25 — 60.

34. Вальденфельс Б. Міркування щодо генеалогії культури / Б. Вальденфельс // Філософська думка. — 2009. — № 1. — С. 13 — 26.

35. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 288 с.

36. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая; [пер. с англ., отв. ред. М. А. Кронгауз]. — М. : Русские словари, 1997. — 416 с.

37. Визгин В. П. Вера и разум: заметки к теме / В. П. Визгин // В перспективе культурологи: повседневность, язык, общество; [отв. ред. О. К. Румянцев]. — М. : Академический Проект; РИК, 2005. — 528 с.
38. Вітгенштейн Л. Tractatus Logico-Philosophicus: Філософські дослідження / Л. Вітгенштейн. — К. : Основи, 1995. — 311 с.
39. Войскунский А. Е. Метафоры Интернета / А. Е. Войскунский // Вопросы философии. — 2001. — № 11. — С. 64 — 79.
40. Волков А. А. Язык и мышление: Мировая загадка / А. А. Волков. — М. : Издательство ЛКИ, 2007. — 240 с.
41. Волков А. Г. Язык как система знаков / А. Г. Волков. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1966. — 88 с.
42. Волошин В. Г. Комп'ютерна лінгвістика / В. Г. Волошин. — Суми : ВТД «Універсальна книга», 2004. — 382 с.
43. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. — М. : Искусство, 1991. — 367 с.
44. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер; [пер. с нем., общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова]. — М. : Прогресс, 1988. — 704 с.
45. Гвишиани Н. Б. Язык научного общения (вопросы методологии) : монография / Н. Б. Гвишиани. — М. : Высш. шк., 1986. — 280 с.
46. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель. — Т. 3. — Философия духа. — М., 1977. — 471 с.
47. Гессе Г. Магия книги: Эссе, очерки, фельетоны, рассказы и письма о чтении, книгах, писательском труде, библиофильстве, книгоиздании и книготорговле / Г. Гессе; [пер. с нем. А. Науменко]. — М. : Книга, 1990. — 240 с.
48. Гжегорчик А. Життя як виклик. Вступ до раціоналістичної філософії / А. Гжегорчик. — Варшава-Львів, 1996. — 264 с.
49. Гисматов Ф. А. Генезис и эволюция мира искусственного : монография / Ф. А. Гисматов. — Казань : Изд-во Казанского университета, 1992. — 144 с.

50. Гладкий А. В. Синтаксические структуры естественного языка в автоматизированных системах общения / А. В. Гладкий. — М. : Наука, 1985. — 143 с.

51. Глузман С. А. Наука и философия: Жизнь в искривленном пространстве / С. А. Глузман. — СПб. : Алетейя, 2010. — 296 с.

52. Гончар К. М. Модель комунікації у філософії культури Р. Якобсона (лінгво-філософський аспект дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 / К. М. Гончар. — К., 2003. — 17 с.

53. Городецкий Б. Ю. Компьютерная лингвистика: моделирование языкового общения / Б. Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. XXIV. Компьютерная лингвистика; [пер. с англ., сост., ред. и вступ. ст. Б. Ю. Городецкого]. — М. : Прогресс, 1989. — С. 5 — 31.

54. Григоришин С. Мова як феномен культури у контексті розвитку трансцендентальної феноменології (на матеріалі феноменології М. Шелера / С. Григоришин // Філософська думка. — 2009. — № 1. — С. 54 — 65.

55. Григорьев А. А. Концепт и его лингвокультурологические составляющие / А. А. Григорьев // Вопросы философии. — 2006. — № 3. — С. 64 — 76.

56. Гройс Б. Под подозрением: Феноменология медиа / Б. Гройс; [пер. с нем. А. Фоменка]. — М. : Художественный журнал, 2006. — 200 с.

57. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. — 3-є вид. — К. : Знання України, 2007. — 580 с.

58. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт; [пер. с нем., общ. ред. Г. В. Рамишвили; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева]. — М. : Прогресс, 2000. — 400 с.

59. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. — М. : Прогресс, 1984. — 400 с.

60. Дабагян А. В. Человек, его сознание и культура в паутине электронно-цифровых сетей / А. В. Дабагян. — Х. : Торсинг, 2003. — 336 с.

61. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. — М., 1978 — 1930.

62. Делокаров К. Х. Является ли «общество, основанное на знаниях», новым типом общества / К. Х. Делокаров // Концепция «общества знания» в современной социальной теории : сб. науч. тр.; [отв. ред. Д. В. Ефременко]. — М., 2010. — 234 с.

63. Дельеж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії / Р. Дельеж. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 287 с.

64. Деменский С. Ю. Научность метафоры и метафоричность науки : монография. — Омск : Изд-во ОмГТУ, 2000. — 116 с.

65. Дери М. Скорость убегания: киберкультура на рубеже веков [Электронный ресурс] : монография / М. Дери. — М. : АСТ, 2008. — 480 с. — Режим доступа: [http://torrents.ru/forum/viewtopic.php?t=1120300.](http://torrents.ru/forum/viewtopic.php?t=1120300)]

66. Докучаев И. И. Феноменология знака: психические, социальные и культурные аспекты семиозиса / И. И. Докучаев. — СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1999. — 174 с.

67. Дротянко Л. Масова культура в інформаційному суспільстві / Л. Дротянко // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. — 2009. — № 1 (9). — С. 141 — 144.

68. Дротянко Л. Наукова і побутова мови у процесі взаємопроникнення культур / Л. Дротянко // Вісник НАН України. — 2005. — № 11. — С. 51 — 58.

69. Дротянко Л. Г. Глобалізація як засіб розв'язання негативних наслідків епохи модерну / Л. Г. Дротянко // Людина і культура в умовах глобалізації : зб. наук. статей. — К. : ПАРАПАН, 2003. — С. 247 — 254.

70. Дротянко Л. Г. Інформаційний вимір постнекласичної науки / Л. Г. Дротянко // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. — 2008. — № 1 (7). — С. 15 — 19.

71. Дротянко Л. Г. Філософські проблеми мовознавства : навч. посібник / Л. Г. Дротянко. — Вид 2-ге, доповнене і перероблене. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. — 161 с.
72. Дротянко Л. Г. Фундаментальне та прикладне знання як соціокультурна і праксеологічна проблема : монографія / Л. Г. Дротянко. — К. : Четверта хвиля, 1998. — 180 с.
73. Дубровский Д. И. Сознание, мозг, искусственный интеллект / Д. И. Дубровский : сб. статей. — М. : ИД Стратегия-Центр, 2007. — 272 с.
74. Дэвидсон Д. Что означают метафоры? / Д. Дэвидсон // Теория метафоры. — М., 1990. — С. 172 — 193.
75. Елистратов В. С. «Сниженный язык» и «национальный характер» / В. С. Елистратов // Вопросы философии. — 1998. — № 10. — С. 55 — 63.
76. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // Зарубежная лингвистика. — М., 1999. — Вып. 1.
77. Есперсен Отто. Философия грамматики = The philisophy of grammar / Отто Есперсен; [пер с англ. В. В. Пасек, С. П. Сафронова, Б.А. Илыш]. — изд. 3-е, стер. — М. : URSS. КомКнига, 2006. — 408 с.
78. Жоль К. К. Мысль. Слово. Метафора. Проблемы семантики в философском освещении / К. К. Жоль. — К. : Наук. думка, 1984. — 304 с.
79. Изотова А. С. Англоязычные коммуникации в контексте межкультурного и социального взаимодействия : автореф. дисс. канд. социолог. наук : спец. 22.00.06 / А. С. Изотова. — М., 2006. — 20 с.
80. Исследование аналитического наследия Львовско-Варшавской школы. Вып. 1 / [отв. ред. В. Л. Васюков]. — СПб. : Издательский дом «Мирь», 2006. — 304 с.
81. История компьютера [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://chernykh.net/content/view/25/50/>.
82. История философии : энциклопедия. — Мн. : Интерпрессервис; Книжный дом, 2002. — 1376 с.

83. Казакова А. Е. Особенности семантики языков программирования / А. Е. Казакова // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. — 2007. — № 6. — С. 69 — 75.

84. Калмыков В. В. Гипертекст мышления и коммуникативное пространство / В. В. Калмыков // Человек. — 2007. — № 7. — С. 122 — 129.

85. Карамешева Н. Природне та штучне як властивості креативних об'єктів / Н. Карамешева // Вісник Львівського університету. — 2004. — № 6. — С. 274 — 282.

86. Кара-Мурза С. Г. Власть манипуляции / С. Г. Кара-Мурза. — М. : Академический проект, 2007. — 384 с.

87. Карасик В. И. Язык после письменной эры / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы семантики и прагматики : сб. науч. тр. — Волгоград : РИО, 1997. — С. 141 — 154.

88. Касавин И. Т. Анализ повседневности / И. Т. Касавин, С. П. Щавелев. — М. : Канон +, 2004. — 432 с.

89. Касавин И. Т. Миграция. Креативность. Текст. Проблемы неклассической теории познания / И. Т. Касавин. — СПб. : РХГИ, 1998. — 408 с.

90. Касавин И. Т. Язык повседневности: между логикой и феноменологией / И. Т. Касавин // Вопросы философии. — 2003. — № 5. — С. 14 — 29.

91. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура / М. Кастельс. — М., 2000. — 606 с.

92. Кастельс М. Интернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс; [пер. з англ. Е. Г. Ганиш, А. Б. Волкова]. — К. : «Видавництво «Ваклер» у формі ТОВ, 2007. — 304 с.

93. Качераускас Т. Язык и культура в феноменологической перспективе / Т. Качераускас // Вопросы философии. — 2006. — № 12. — С. 137 — 144.

94. Кириллова Н. Б. Медиасреда российской модернизации / Н. Б. Кириллова. — М. : Академический проект, 2005. — 400 с.

95. Кирина Л. В. Естественный и искусственный языки как детерминанты современной культуры : автореферат дис. кандидата философских наук : спец. 24.00.01 / Л. В. Кирина. — Майкоп, 2007. — 20 с.

96. Кирющенко В. В. Язык и знак в прагматизме / В. В. Кирющенко. — СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. — 199 с.

97. Козлова М. С. Философия и язык (критический анализ некоторых тенденций эволюции позитивизма XX в.) / М. С. Козлова. — М. : Мысль, 1972. — 254 с.

98. Козловски П. Культура постмодерна / П. Козловски. — М. : Республика, 1997. — 240 с.

99. Козырьков В. П. Специфика интернет-знания в системе культуры / В. П. Козырьков // Наука и повседневность: языки науки: материалы Шестой (2003 г.) и Седьмой (2004 г.) межрегиональных научных конференций. — Вып. 6. — Нижний Новгород : Изд-во Нижегородского университета, 2006. — С. 11 — 21.

100. Колин К. К. Фундаментальные проблемы информатики / К. К. Колин // Системы и средства информатики. — М. : Наука. — 1995. — Вып 7. — С. 5 — 20.

101. Колізії антропологічного розмислу / [Табачковський В. Г., Шалашенко Г. І., Дондюк А. М. та ін.]. — К. : Видавець ПАРАПАН, 2002. — 156 с.

102. Коновалов А. К вопросу развития языкового и культурного разнообразия в киберпространстве с позиций культурно-психологического подхода / А. Коновалов // Языковое и культурное разнообразие в киберпространстве : материалы международной конференции (Якутск, 2-4 июля 2008 г.); [сост. Е. И. Кульмин., Е. В. Плыс]. — М. : МЦБС, 2010. — С. 240 — 252.

103. Концепция «общества знания» в современной социальной теории : сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед.; [отв. ред. Д. В. Ефременко]. — М., 2010. — 234 с.

104. Коротченко Ю. М. Моделювання знакових структур (на матеріалі текстів культури) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. філос. наук : спец. 09.00.01 / Ю. М. Коротченко. — Сімферополь, 2003. — 20 с.

105. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. — Изд. 3-е, испр. и доп. — СПб. : «Златоуст», 1999. — 320 с.

106. Кравченко А. В. Знак, значение, знание. Очерк когнитивной философии языка / А. В. Кравченко. — Иркутск : Издание ОГУП «Иркусская областная типография № 1», 2001. — 261 с.

107. Кривоносов А. Т. Мышление, язык и крушение мифов о «лингвистической относительности», «языковой картине мира» и «марксистско-ленинском языкознании». Доступы к сущности языка / А. Т. Кривоносов. — М.; Нью-Йорк : ЧеРо, 2006. — 821 с.

108. Кронгауз М. Раздвигающие язык: «эффект Хонтуя» / М. Кронгауз // Новый мир. — 2004. — № 5. — С. 160-165.

109. Крохмаль Н. В. Историчні форми саморегуляції соціального процесу : автореф. канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Н. В. Крохмаль. — Запоріжжя, 2002. — 20 с.

110. Кукушкина Е. И. Познание, язык, культура / Е. И. Кукушкина. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. — 264 с.

111. Куликова Л. В. Коммуникативный стиль в межкультурном общении : монография / Л. В. Куликова. — М. : Флинта; Наука, 2009. — 288 с.

112. Кургузов А. О. Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості : автореф. дис. канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / А. О. Кургузов. — Запоріжжя, 2004. — 16 с.

113. Кутырев В. А. Естественное и искусственное: борьба миров / В. А. Кутырев. — Н. Новгород : Изд-во «Нижний Новгород», 1994. — 199 с.

114. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон; [пер. с англ. А. Н. Баранов, А. В. Морозова]. — Изд. 2-е. — М. : URSS, 2008. — 254 с.

115. Ланина Е. Е. Идеи и знаки: семиотика, философия языка и теория коммуникации в эпоху Французской революции / Е. Е. Ланина,

Д. А. Ланин. — СПб. : Межрегиональный институт экономики и права, 2004. — 248 с.

116. Лапин Н. И. Проблема социокультурной трансформации / Н. И. Лапин // Вопросы философии. — 2000. — № 6. — С. 3 — 17.

117. Ленем Р. Электронное слово: демократия, технология та мистецтво / Р. Ленем; [пер. з англ. А. Галушка]. — К. : Ніка-Центр, 2005. — 376 с.

118. Лещев С. В. Коммуникативное, следовательно, коммуникационное : монография / С. В. Лещев. — М. : Эдиториал УРСС, 2002. — 172 с.

119. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна [Электронный ресурс] / Ж.-Ф. Лиотар. — Режим доступа: <http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/liotar.txt>.

120. Лисина Н. М. Злоба дня (просторе чия и жаргонизмы в печати) / Н. М. Лисина // Язык и культура : материалы третьей международной конференции; [сост. С. Б. Бураго]. — К., 1994. — С. 133 — 135.

121. Лоренц К. Обратная сторона зеркала: Опыт естественной истории человеческого познания / К. Лоренц; [пер. с нем. А. И. Федорова]. — М. : Республика, 1998. — 493 с.

122. Лосев А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. — 269 с.

123. Лотман Ю. М. Память в культурологическом освещении: избранные статьи / Ю. М. Лотман. — Таллин : Александра, 1992.

124. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. — СПб : «Искусство-СПБ», 2000. — 704 с.

125. Лукьянец В. С. Наука в горизонте постэсхатологической эпохи / В. С. Лукьянец // Практична філософія. — 2003. — № 2. — С. 3 — 19.

126. Луман Н. Медиа коммуникации / Н. Луман; [пер. с нем. А. Глухов, О. Никифоров]. — М. : Логос, 2005. — 280 с.

127. Лурье С. Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования / С. Я. Лурье. — Л. : Наука, 1970, 664 с.

128. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. — М. : Гнозис, 2003. — 280 с.

129. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / М. Мак-Люен; [пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова]. — 2-е вид., перероб. — К. : Ніка-центр, 2008. — 392 с.

130. Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества / Л. Мамфорд; [пер. с англ. Т. Азаркович, Б. Скуратов]. — М. : Логос, 2001. — 408 с.

131. Мамчур Е. А. Образы науки в современной культуре : монография / Е. А. Мамчур. — М. : «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2008. — 400 с.

132. Мантатова Л. В. Стратегия развития: Ценности новой цивилизации / Л. В. Мантатова. — Улан-Удэ : издательство ВСГТУ, 2004. — 242 с.

133. Марков Б. В. Л. Витгенштейн: язык – это форма жизни / Б. В. Марков // История философии, культура и мировоззрение. К 60-летию профессора А. С. Колесникова. — СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. — С. 85 — 102.

134. Маркс К. Капитал. Послесловие ко второму изданию [Электронный ресурс] / К. Маркс. — Т. 23. — Режим доступа: <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital1/kapital1-00.html#c0.2>.

135. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре : монография / В. А. Маслова. — М. : Гнозис, 2007. — 320 с.

136. Медушевский А. Н. Когнитивно-информационная теория как новая философская парадигма гуманитарного познания / А. Н. Медушевский // Вопросы философии. — 2009. — № 10. — С. 70-92.

137. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика / Н. Б. Мечковская. — М. : Аспект-пресс, 1996. — 205 с.

138. Миллер Е. Н. Что такое язык? Гносеологический аспект / Е. Н. Миллер. — [2-е изд]. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 96 с.

139. Мова і культура : науковий щорічний журнал. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. — Вип. 6. — Т. 1. Філософія мови і культури. — 344 с.

140. Москалик В.В. Зв'язок мови та дії як предмет сучасної лінгвістичної філософії : автореф. канд. філос. наук : спец. 09.00.04 / В. В. Москалик. — К., 2011. — 20 с.

141. Навроцький В. В. Логіко-семантичний аналіз інформаційних і мотиваційних підстав соціальних дій: автореф. дис. д-ра філософ. наук : спец. 09.00.06 / В. В. Навроцький. — К., 2010. — 32 с.

142. Налимов В. В. Вероятностная модель языка. О соотношении естественных и искусственных языков / В. В. Налимов. — [2-е изд.]. — М. : Наука, 1979. — 303 с.

143. Наука в информационном обществе; [пер. с англ. Л. В. Петрова]. — СПб. : ЮНЕСКО, 2004. — 102 с.

144. Науковий світогляд на зламі століть : монографія / [Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська О. Д. та ін.]. — К. : Вид. ПАРАПАН, 2006. — 288 с.

145. Никитина С. Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре / С. Никитина // Язык и личность : сб. статей; [отв. ред. Д. Н. Шмелев]. — М. : Наука, 1989. — С. 34 — 40.

146. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; [научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов]. — М. : Мысль, 2010. — Т. 1. — 744 с.

147. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; [научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов]. — М. : Мысль, 2010. — Т. 4. — 736 с.

148. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. — М. : изд-во «Советская энциклопедия», 1972.

149. Озадовська Л. В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні : монографія / Л. В. Озадовська. — К. : Вид. ПАРАПАН, 2007. — 164 с.

150. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры : сборник; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. — М. : Прогресс, 1990. — С. 68 — 81.

151. Основы философии науки / [Кохановский В. П., Лешкевич Т. Г., Матяш Т. П., Фатхи Т. Б.]. — 4-е изд. — Ростов н/Д : Феникс, 2007. — 608 с.

152. Панов Е. Н. Знаки, символы, языки / Е. Н. Панов. — [2-е изд.]. — М. : Знание, 1983. — 248 с.

153. Парадигмы социологии знания : хрестоматия; [под. общ. ред. В. Л. Шульца]. — М. : Наука, 2007. — 284 с.

154. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль [под общ. ред. А. А. Холодовича]. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. — 500 с.

155. Петров М. К. Язык и мировоззрение / М. К. Петров // Историко-философские исследования. — М. : Российская политическая энциклопедия, 1996. — С. 168 — 228.

156. Петров М. К. Язык, знак, культура / М. К. Петров. — [2-е изд.]. — М. : Эдиториал УРСС, 2004. — 328 с.

157. Платон. Діалоги / Платон; [пер. з давньогрецької / передмова В. В. Шкоди, Г. М. Куц]. — Харків : Фоліо, 2008. — 349 с.

158. Плеханов Г. В. Избранные философские произведения / Г. В. Плеханов. — Т. 1. — М. : Госполитиздат, 1956.

159. Полякова Н. XX век в социологических теориях общества / Н. Полякова. — М. : Логос, 2004. — 383 с.

160. Попова Т. Г. Картина мира как феномен языка и культуры / Т. Г. Попова // Языковые измерения: пространство, время, концепт : материалы IV Международной научной конференции по актуальным проблемам языка и коммуникации (Москва, 2 июля 2010 г.). — Т. 1. — М. : Книга и бизнес, 2010. — С. 261 — 268.

161. Портнов А. Н. Язык и сознание: основные парадигмы исследования проблемы в философии XIX вв. : монография /

А. Н. Портнов. — Иваново : Ивановский государственный университет, 1994. — 370 с.

162. Потебня А. А. Полное собрание трудов: Мысль и язык / А. А. Потебня; [подготовка текста Ю. С. Рассказова и О. А. Сычева]. — М. : Лабиринт, 1999. — 300 с.

163. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс; [пер. с англ. / общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова]. — М. : Прогресс, 1986. — 432 с.

164. Псевдонаучное знание в современной культуре : материалы круглого стола // Вопросы философии. — 2001. — № 6. — С. 3 — 31.

165. Рабинович Е. Риторика повседневности : филологические очерки / Е. Рабинович. — СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2000. — 240 с.

166. Разлогов К. Э. Экран как мясорубка культурного дискурса / К. Э. Разлогов // Вопросы философии. — 2002. — № 8. — С. 24 — 41.

167. Райл Г. Обыденный язык / Г. Райл // Аналитическая философия: Становление и развитие; [пер. с англ., нем.]. — М. : «Дом интеллектуальной книги», «Прогресс-Таридиция», 1998. — 528 с.

168. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции / А. И. Ракитов. — М. : Политиздат, 1991. — 287 с.

169. Рассел С. Искусственный интеллект: современный поход / С. Рассел, П. Норвиг. — [2-е изд.]. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2006. — 1408 с.

170. Ревко П. Искусственные интеллектуальные системы и повседневная жизнь человека [Электронный ресурс] / П. Ревко. — Таганрог : Изд-во ТТИ ЮФУ, 2009. — 130 с. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Vuks/Philos/revko/index.php.

171. Ревяков И. С. Язык. Миф. Социум : монография / И. С. Ревяков. — Донецк : Норд-Пресс, 2007. — 80 с.

172. Резанова З. И. От новых лингвистических объектов — к интегрированной интерпретации естественного языка (на материале виртуального дискурса) / З. И. Резанова, Н. А. Мишанкина // Филология и философия в современном культурном пространстве: проблемы

взаимодействия : сб. науч. докладов; [под ред. В. А. Суханова]. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 2006. — С. 53 — 66.

173. Ромащенко Л. С. Роль философских категорий и языка обыденного общения в становлении картины мира / Л. С. Ромащенко. — Саратов : СГАП, 2001. — 132 с.

174. Россман В. Техники пунктуации: знак препинания как философский метод / В. Россман // Вопросы философии. — 2003. — № 4. — С. 68 — 76 с.

175. Рубанець О. М. Інформаційне суспільство: когнітивний креатив постнекласичних досліджень : монографія / О. М. Рубанець. — К. : Вид. ПАРАПАН, 2006. — 420 с.

176. Рузавин Г. И. Человек и робот / Г. И. Рузавин // Вопросы философии. — 1987. — № 2. — С. 67 — 79.

177. Савельева М. Ю. Введение в метатеорию сознания / М. Ю. Савельева. — К. : Видавець ПАРАПАН, 2002. — 334 с.

178. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. — М. : Прогресс, 1993. — 656 с.

179. Сибиряков И. В. Метафора: Гносеологический статус, механизмы реализации и роль в познании : монография / И. В. Сибиряков. — Челябинск : Челяб. гос. акад. культуры и искусств, 2006. — 129 с.

180. Скрипникова Н. Н. Прагматика языка как феномен семиотики / Н. Н. Скрипникова. — Воронеж : Издательство «Номос», 1999. — 199 с.

181. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. — М., 1994.

182. Смирнов И. Н. Социально-философские проблемы информатики / И. Н. Смирнов // Вопросы философии. — 1986. — № 10. — С. 49 — 60.

183. Смирнова Е. Д. Роль фольмализованных языков в познавательной деятельности (Г. Фреге, А. Тарский) [Электронный ресурс] / Е. Д. Смирнова. — Режим доступа: <http://logic.ru/ru/node/608>.

184. Соколов А. В. Введение в теорию социальной коммуникации / А. В. Соколов. — СПб. : СПбГУП, 1996. — 320 с.

185. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр; [пер. с франц. А. Сухотина / Под общ. ред. М. Э. Рут]. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. — 432 с.

186. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов [отв. ред. В. П. Нерознак]. — [2-е изд.]. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — 336 с.

187. Степанов Ю. С. Язык и Метод. К современной философии языка / Ю. С. Степанов. — М. : Языки русской культуры, 1998. — 784 с.

188. Столяров В. И. Методология введения, оценки и унификация понятий / В. И. Столяров // Вестник Московского университета. Серия 7: Философия. — 2007. — № 1. — С. 9 — 22.

189. Субботин М. М. Теория и практика нелинейного письма / М. М. Субботин // Вопросы философии. — 1993. — № 3. — С. 36 — 45.

190. Султанов А. Х. Слово и термин: Прологомены к философии имени : монография / А. Х. Султанов. — М. : РУДН, 2007. — 207 с.

191. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. — М. : Наука, 1989.

192. Сысолятина О. Н. Вербальные и невербальные формы репрезентации знания / О. Н. Сысолятина. — Киров : КФ СПбГУП, 2007. — 120 с.

193. Тепляшина А. Н. Методологические основы жанрообразования в массмедиа / А. Н. Тепляшина // Логос, общество, знак (к исследованию проблемы феноменологии дискурса). — СПб., 1997. — 237 с.

194. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. — М. : Слово/Slovo, 2000. — 624 с.

195. Тихомирова Е. Е. Культурный универсализм естественного языка: автореф. дисс. канд. культурологи : спец. 24.00.01 / Е. Е. Тихомирова. — Новосибирск, 2009. — 24 с.

196. Тоффлер А. Футурошок / А. Тоффлер. — СПб. : Лань, 1997. — 464 с.

197. Трофимова Г. Н. Языковой вкус Интернет-эпохи в России. Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты : монография / Г. Н. Трофимова. — [2-е изд.]. — М. : РУДН, 2009. — 436 с.

198. Успенский Б. А. Ego Loquens: Язык и коммуникационное пространство / Б. А. Успенский. — М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2007. — 320 с.

199. Философия культуры. Становление и развитие / [под ред. М. С. Кагана, Ю. В. Перова, В. В. Прозерского, Э. П. Юровской]. — СПб. : Лань, 1998. — 448 с.

200. Философия языка и семиотика / [под общ. ред. А. Н. Портнова]. — Иваново : Ивановский государственный университет, 1995. — 231 с.

201. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук; [пер. с фр. В. П. Визгин, Н. С. Автамонова]. — СПб. : А-сad, 1994. — 407 с.

202. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы / Ю. Хабермас / [пер. с нем.] — М. : Весь мир, 2002. — 144 с.

203. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Бибахин]. — М. : Ад Маргинем, 1997. — 452 с.

204. Хайдеггер М. Дорогою до мови / М. Хайдеггер; [пер. з нім. В. Кам'янець]. — Львів : Літопис, 2007. — 232 с.

205. Харченко Ю. В. Політична риторика в діалозі «Схід-Захід»: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. канд. филос. наук : спец. 09.00.03 / Ю. В. Харченко. — К., 2008. — 21 с.

206. Хряпченкова И. Н. Человек в искусственной среде (Стратегия социальной жизнедеятельности) : автореф. дисс. д-ра филос. наук : спец. 09.00.11 / И. Н. Хряпченкова. — Н. Новгород, 2004. — 26 с.

207. Цымбаленко С. Б. Подросток в информационном мире: практика социального проектирования / С. Б. Цымбаленко. — М. : НИИ школьных технологий, 2010. — 256 с.

208. Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. — [2-е изд.] — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — 272 с.

209. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы / А. А. Чернов. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. — 232 с.

210. Черносивитов П. Ю. Закон сохранения информации и его проявления в культуре / П. Ю. Черносивитов. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 296 с.

211. Шефатов О. И. Социальная природа языка и его роль в современном обществе : автореф. дисс. канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / О. И. Шефатов. — Ставрополь, 2005. — 29 с.

212. Шмелева Ж. Н. Язык как информационно-коммуникативная система : монография / Ж. Н. Шмелева. — Красноярск: Красноярский государственный аграрный университет, 2009. — 142 с.

213. Эко У. От Интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст [Электронный ресурс] : отрывки из публичной лекции Умберто Эко на экономическом факультете МГУ 20.05.1998 / У. Эко // Интернет. — 1999. — № 6 — 7. — Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/eco/internet.html>.

214. Явоненко О. О. Проблема мовного значення в контексті філософії культури (філософсько-методологічний аналіз) : автореф. дис. канд. філос. наук : спец. 09.00.04 / О. О. Явоненко. — К., 1997. — 23 с.

215. Язык и структуры представления знаний : [сб. науч.-аналит. обзоров / отв. ред. Ф. М. Березин]. — М., 1992. — 164 с.

216. Язык массовой и межличностной коммуникации / [под ред. Я. Н. Засурского, Н. И. Клушина и др.] — М. : Медиа-Мир, 2007. — 576 с.

217. Язык средств массовой информации / [под ред. М. Н. Володиной]. — М. : Академический проект; Альма Матер, 2008. — 760 с.

218. Язык. Культура. Гуманитарное знание : научное исследование Г.О. Винокура и современность. — М. : Научный мир, 1999. — 488 с.

219. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [главный редактор В. Н. Ярцева]. — [2-е изд.]. — М. : Большая Российская Энциклопедия, 1998. — 685 с.

220. Якушин Б. В. Гипотезы о происхождении языка / Отв. ред. Г. В. Степанов. — [2-е изд]. — М. : Изд-во ЛКИ, 2007. — 136 с.
221. *Studia linguistica cognitiva: Наука о языке в изменяющейся парадигме знания.* — Вып. 2.— Иркутск : Издательство БГУЭП, 2009. — 352 с.
222. *Biology as Society, Society as Biology: Metaphors* / Ed. By S. Maasen, E. Mendelsohn, P. Weingard. — Dordrecht, 1995. — 356 p.
223. Hayakawa S. J. *Language in Thought and Action* / S. J. Hayakawa. — New York, 1964. — 196 p.
224. Hinnenkamp V. *Interkulturelle Kommunikation* / V. Hinnenkamp. — Heidelberg : Groos, 1994. — 156 p.
225. Innis H. *Empire and Communications* / H. Innis. — Toronto, 1950.
226. Paivio A., Csapo K. *Picture superiority in free recall: Imagery or dual coding?* / A. Paivio, K. Csapo // *Cognitive Psychology.* — 1973. — № 5. — P. 176 — 206.
227. Shsbles W. A. *An analysis of metaphor in the light of W.M. Urban's theories* / W. A. Shsbles. — Mouton ; The Hague ; Paris, 1971.

**Основна література, опублікована автором
за тематикою дослідження**

1. Антіпова О. П. Соціокультурна особливість штучних мов в умовах інформатизації / О. П. Антіпова // *Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія.* — 2009. — № 2 (10). — С. 108-112.
2. Антіпова О. П. Вплив штучних мов на функціонування літературної мови в інформаційну еру / О. П. Антіпова // *Політологічний вісник : Зб-к наук. праць.* — К. : «Інтас», 2009. — Вип. 44. — 448 с. — С. 53-65.
3. Антіпова О. П. Культурно-історичний контекст взаємодії мови науки та природної мови / О. П. Антіпова // *Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич.* — К., 2010. — Вип. 33. — С. 249-255.

4. Антіпова О. П. Соціокультурна особливість мови науки в умовах інформатизації / О. П. Антіпова // Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія. — 2010. — № 2 (12). — С. 85-90.

5. Антіпова О. П. Соціокультурна обумовленість метафоризації мови в умовах інформаційної доби / О. П. Антіпова // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія : Філософські науки. — 2011. — Випуск 10. — С. 272-283.

6. Антіпова О. П. Роль природної мови в репрезентації соціокультурного простору інформаційної доби / О. П. Антіпова // Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія. — 2012. — № 1 (15). — С. 58-63.

7. Антіпова О. П. Унормованість мови як складова лінгвокультурного простору інформаційної ери / О. П. Антіпова // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія : Філософські науки. — 2012. — Випуск 14. — С. 231-243.

8. Антіпова О. П. Людиновимірність штучної мови в умовах культури інформаційної ери / О. П. Антіпова // Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія. — 2013. — № 1 (15). — С. 58-63.

9. Історія Західної філософії в контексті вчень про етику обов'язку, державу і право (Античність – друга половина ХІХ століття)»: навчальний посібник / В. В. Кузьменко, Л. Р. Наливайко, О. М. Обушенко, О. П. Антіпова та ін. — К. : «Хай-Тек Прес», 2013. — 360 с.

10. Антіпова О. П. Особливості мови у філософських творах Г.С. Сковороди / Філософська спадщина Григорія Сковороди в контексті ХХІ століття: матеріали наукової конференції (м. Київ, 10 грудня 2008 року) / За ред. Л. Г. Дротянко. — К. : НАУ, 2008. — 56 с. — С. 23-26.

11. Антіпова О. П. Вплив інформаційних трансформацій на кореляцію природної та штучної мов / Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 22 травня 2009 року). — Донецьк : ДУІ і ШІ, 2009. — С. 41-44.

12. Антіпова О. П. Специфіка розвитку штучних мов в умовах глобалізаційних процесів: філософський аспект / Проблеми та перспективи лінгвістичних досліджень в умовах глобалізаційних процесів: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції

(м. Тернопіль, 15-16 жовтня 2009 року). — Тернопіль : ТНЕУ, 2009. — С. 251-253.

13. Антіпова О. П. Співвідношення літературної та повсякденної мови у творчості М. Гоголя / Філософічність літературної спадщини Миколи Гоголя : матеріали наукової конференції (м. Київ, 16 грудня 2009 року) / За ред. Л.Г. Дротянко. — К. : НАУ, 2010. — 56 с. — С. 20-22.

14. Антіпова О. П. Трансформації писемної мови в комунікативному просторі культури інформаційної ери / Проблеми культури професійної мови фахівця: теорія та практика : матеріали Х ювілейної науково-методичної конференції (м. Донецьк, 25 січня 2010 року). — Донецьк : ДЮОІ ЛДУВС, 2010. — 232 с. — С. 4-7.

15. Антіпова О. П. Особливості трансформації мови в умовах субкультурного середовища інформаційної ери / Політ – 2010. Сучасні проблеми науки : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів (м. Київ, 7-9 квітня 2010 року). — К.: Вид-во НАУ «НАУ-друк», 2010. — Т. 2. — С. 214.

16. Антіпова О. П. Деякі особливості жанрових характеристик віртуального комунікативного простору в умовах культури інформаційної ери / Актуальні проблеми мови права: історія та сучасність : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (м. Кіровоград, 8-9 грудня 2010 року). — Кіровоград : КірЮОІ ХНУВС, 2010. — С. 87-89.

17. Антіпова О. П. Взаємовплив повсякденної і літературної мови в художній творчості А. П. Чехова / Проблема людини та міжособистісної комунікації в художній і епістолярній творчості А. П. Чехова (до 150-річчя від дня народження А.П. Чехова) (м. Київ, 8 грудня 2010 року). — К. : НАУ, 2011. — 62 с. — С. 46-49.

18. Антіпова О. П. Культура інформаційної ери як інноваційний чинник формування культури мови молоді / Розвиток інноваційної культури суспільства: проблеми та перспективи: матеріали VI науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 18 травня 2011 року). — Сімферополь : Центр розвитку освіти, науки та інновацій, 2011. — С. 116-117.

19. Антіпова О. П. Особливості діалогічного виміру природної мови в культурі інформаційної ери / Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному

інформаційному просторі : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рубіжне, 19 травня 2011 року). — Рубіжне : СНУ ім. В. Даля, 2011. — Ч. I. — С. 75-77.

20. Антіпова О. П. Філософські питання мовної особистості в марксизмі / Марксизм і сучасність: радянська філософія – вчора, сьогодні, завтра: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 грудня 2011 року). — К. : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2011. — С. 27-28.

21. Антіпова О. П. Лінгвофілософські особливості літературної спадщини Лесі Українки / Людиновимірний характер творчості Лесі Українки (до 140-річчя від дня народження Лесі Українки) : матеріали наукової конференції (м. Київ, 7 грудня 2011 року). — К. : НАУ, 2012. — С. 28-30.

22. Антіпова О. П. Лінгвокультурний аспект оновлення парадигми суспільного розвитку XXI століття // Оновлення парадигми суспільного розвитку в XXI столітті: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Сімферополь — Феодосія, 11-15 вересня 2012 року). — Сімферополь : Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. — С. 10-11.

23. Антіпова О. П. Мода як складова лінгвокультурної позиції сучасника // Розвиток наукових досліджень-2012 : матеріали восьмої міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 31 жовтня 2012 року). — Полтава : Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, 2012. — С. 35-37.

24. Антіпова О. П. Образ наукової комунікації в культурі інформаційної ери // Актуальні проблеми розвитку соціально-гуманітарних наук : матеріали круглого столу (м. Київ, 12 грудня 2012). — К.: НАУ, 2013. — С. 28-30.

25. Антіпова О. П. Місце свободи слова в Інтернет-комунікації // Актуальні питання, проблеми й перспективи розвитку гуманітаристики в сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луганськ, 30-31 травня 2013 року). — Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2013. — Ч. 1. — С. 75-77.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ I	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОВПЛИВУ ПРИРОДНИХ І	
ШТУЧНИХ МОВ	8
1.1. Аналіз джерельної бази дослідження взаємовпливу природної та штучної мов	8
1.2. Термінологічний апарат і методологічні засади дослідження взаємовпливу природної та штучної мов у культурі інформаційної ери	26
Розділ 2	
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ПРИРОДНОЇ ТА	
ШТУЧНОЇ МОВ	43
2.1. Феномен природної мови у культурному поступі людства	43
2.2. Специфіка репрезентації феноменів культури засобами штучної мови	76
Розділ 3	
ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗВ'ЯЗКУ	
ПРИРОДНОЇ ТА ШТУЧНОЇ МОВ У КУЛЬТУРІ	
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДОБИ	106
3.1. Культура інформаційної доби як детермінанта взаємовпливу природної та штучної мов	106
3.2. Тенденції лінгвокультурних трансформацій природно-штучного мовного середовища в інформаційну еру	132
ВИСНОВКИ	153
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	156